



KUR'ÂN KISSALARI VE TASAVVUFÎ MENKİBELERDE
ORTAK TEMALAR ÜZERİNDEN TASAVVUFÎ EĞİTİM
PRATİKLERİ

Pınar KARAPOLAT

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU

AĞRI- 2025

(Her hakkı saklıdır.)

**AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

Pınar KARAPOLAT

**KUR'ÂN KISSALARI VE TASAVVUFÎ MENKİBELERDE ORTAK
TEMALAR ÜZERİNDEN TASAVVUFÎ EĞİTİM PRATİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KELEŞ

AĞRI-2025

11/11/2025

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KUR’ÂN KISSALARI VE TASAVVUFÎ MENKİBELERDE ORTAK TEMALAR ÜZERİNDEN TASAVVUFÎ EĞİTİM PRATİKLERİ**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

11/11/2025

Pınar KARAPOLAT

	LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI	Doküman No	FR-211
		İlk Yayın Tarihi	26.02.2024
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa No	1/1

**KUR'ÂN KISSALARI VE TASAVVUFÎ MENKİBELERDE ORTAK
TEMALAR ÜZERİNDEN TASAVVUFÎ EĞİTİM PRATİKLERİ**

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU danışmanlığında, Pınar KARAPOLAT tarafından hazırlanan bu çalışma 11/11/2025 tarihinde aşağıda isimleri belirtilen jüri tarafından değerlendirilmiş olup Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KELEŞ

İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve / numaralı kararı ile
onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Teyfur

Enstitü Müdürü

BENZERLİK RAPORU

Benzerlik Oranlarına Dair Beyannamedir		
Öğrenci Adı Soyadı	Pınar KARAPOLAT	
Numarası	226051206	
Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
Bilim Dalı	Tasavvuf	
Programı	Tezli Yüksek Lisans	
Danışman Unvanı Adı Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU	
Tez Başlığı	Kur'ân Kıssaları Ve Tasavvufî Menkıbelerde Ortak Temalar Üzerinden Tasavvufî Eğitim Pratikleri	
Bölümler	Turnitin Sonucu	En Yüksek Değer
Giriş	% 14	% 25
Kuramsal Temeller/Kavramsal Çerçeve	% 0	% 30
Materyal ve Yöntem	% 6	% 30
Araştırma Bulguları	% 13	% 20
Sonuç/Tartışma/Öneri	% 0	% 20
TEZ (GENEL)	% 13	% 25

04/11/2025

Yukarıda bilgileri yazılı tez çalışmasının benzerlik oranları Turnitin raporundan alındığı haliyle yazılmış olup tüm bilgilerin doğru olduğunu, aksi halde doğacak hukuki sorumlulukları kabul ve beyan ederiz.

Öğrenci Adı Soyadı

Pınar KARAPOLAT

Danışman Unvanı Adı Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KUR'ÂN KISSALARI VE TASAVVUFÎ MENKİBELERDE ORTAK
TEMALAR ÜZERİNDEN TASAVVUFÎ EĞİTİM PRATİKLERİ

Pınar KARAPOLAT

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

2025 sayfa: (112 sayfa)

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KELEŞ

Tasavvuf, bireyin manevî gelişimini destekleyen bir eğitim süreci olup bu süreçte kullanılan kıssalar bireyin ahlakî ve manevî değerleri içselleştirmesine katkı sunmaktadır. Bu çalışmada, tasavvufî eğitim bağlamında kıssaların rolü incelenmiş ve bu kıssaların öğretici, rehberlik edici ve ilham verici yönleri ele alınmıştır. Çalışmada ilk olarak kıssa kavramı, çeşitleri, amaç ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerif ve klasik eserlerden alınan kıssalar ve menkıbeler üzerinden değerlendirmeler yapılarak bu anlatıların tasavvufî kavramlar üzerinde kolaylaştırıcı etkisi olduğu ve mürid-mürşid ilişkilerinde eğitici bir rol oynadığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Kıssa ve menkıbelerin bireyin manevî yolculuğunda farkındalık oluşturduğu ve nefis terbiyesini desteklediği görülmektedir. Bu araştırma ile bu anlatıların bir anlatım biçimi olmasının yanında bir terbiye metodu olduğunu ortaya koymak da amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Eğitim, Tasavvuf Eğitimi, Kıssa, Menkıbe.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
SUFI EDUCATION PRACTICES THROUGH COMMON THEMES IN
QURAN STORIES AND SUFI LEGENDS

Pınar KARAPOLAT

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

2025 page: (112)

Jury: Asisst. Prof. Dr. Nazım ÇINAR

Jury: Asisst. Prof. Dr. Mikail DURLU

Jury: Asisst. Prof. Dr. Mehmet KELEŞ

Sufism is an educational process that supports the spiritual development of the individual, and the stories used in this process contribute to the individual's internalization of moral and spiritual values. In this study, the role of stories in the context of Sufi education was examined and the instructive, guiding and inspiring aspects of these stories were discussed. First, the concept of the story, its types, purposes and characteristics were mentioned in the study. Then, evaluations were made on the stories taken from the Quran and classical works, and it was tried to be expressed that the stories have a facilitating effect on Sufi concepts and play an educational role in disciple-mentor relationships. It is seen that the stories create awareness in the individual's spiritual journey and support the training of the soul. This research aims to reveal that the stories are not only a form of narration but also a training method.

Key Words: Sufism, Education, Sufi Education, Parable, Hagiography.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, tasavvufî eğitimde sıklıkla kullanılan anlatım türlerinden olan kıssalar ile menkıbelerin eğitsel ve manevî işlevlerini ele almak ve bu anlatılar vasıtasıyla anlatımın bireyin içsel dönüşümüne katkılarını analiz etmek amacıyla hazırlanmıştır. Sözlü anlatım türlerinden olan kıssalar yalnızca ibretlik hikâyeler değil aynı zamanda nefis terbiyesini kolaylaştıran, soyut tasavvufî kavramları somutlaştırarak daha anlaşılır kılan etkili bir öğretim aracıdır.

Çalışmanın amacı İslam düşüncesinin derin ve sembolik boyutlara sahip bir disiplini olan tasavvufun, bilhassa kıssalar ile sürdürülen eğitim işlevini incelemektir. Yüzyıllar boyunca aktarılan kıssalar tasavvufta öğretici bir anlatı olmaktan çok aynı zamanda bireyin nefsi ile olan mücadelesinde hakikate yönlendiren bir anlatım yöntemidir. Bu açıdan sözlü kültür ürünü olan kıssaların bireyin manevî/ruhî gelişimine ne gibi katkılar sunduğunu ve eğitimdeki rolünün önemini kapsamlı bir yaklaşımla ele almaktadır.

Araştırma sürecinde başta Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler daha sonra Mevlânâ, İmam-ı Gazzâlî, Molla Câmi, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi mutasavvıfların eserlerindeki kıssalar ve menkıbelerin eğitsel işlevleri incelenmiştir. Tez boyunca kıssalardan çıkarılacak derslerden hareketle bireyin manevî gelişiminde nasıl bir rol oynadığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde tasavvufî eğitimin özellikleri, unsurları, prensipleri ve bu eğitim sürecinde kullanılan metotlardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen kıssaların tasavvufî eğitimdeki rolü ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise klasik tasavvufî kaynaklardaki menkıbelerin tasavvufî eğitim açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu süreci yürütürken öncelikle çalışmamı nihayete erdirmemi nasip eden Yüce Allah’a hamd, Peygamberimiz (s.a.v)’e salât-ü selâm ederim. Bu yolda akademik rehberliğiyle bana yol gösteren ve kıymetli zamanlarını ayıran değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU’ya teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda yapıcı değerlendirmeleri ve önerileri ile tez çalışmama önemli katkılar sağlayan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR’a da teşekkürü bir borç bilirim.

Bilhassa beni bu günlere getirip maddi ve manevi varlıklarıyla her daim yanımda olan anne ve babama da sevgi ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu sürecin zorluklarını benimle birlikte sırtlanan sevgili kızıma ve beni bu konuda her daim cesaretlendirip, ilmi birikimini ve desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Emrah KARAPOLAT’a minnettarım.

Ağrı-2025

Pınar KARAPOLAT



İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	2
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. TASAVVUFÎ EĞİTİM (KURAMSAL ÇERÇEVE).....	4
1.1.Tasavvufî Eğitimin Özellikleri	4
1.1.1. Tasavvufî Eğitim Ferdidir.....	4
1.1.2. Tasavvufî Eğitim Tedricidir.....	5
1.1.3. Tasavvufî Eğitimde Belli Bir Yaş Sınırı Bulunmaz	16
1.2. Tasavvufî Eğitimin İnsanî Unsurları.....	16
1.3. Tasavvufî Eğitimin Fiilî Unsurları.....	18
1.4. Tasavvufî Eğitimin Maddî Unsurları	21
1.5.Tasavvufî Eğitimde İrşad Mekanları	22
1.5.1. Tarikatlar.....	22
1.5.2.Tekke/Dergâh.....	24
1.5.3. Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatı	25

1.6. Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Eğitim Yöntemleri.....	25
1.6.1. Sohbet	26
1.6.2. Soru- Cevap	26
1.6.3. Zikir.....	27
1.6.4. Yaşayarak Öğrenme.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	29
2. KUR'ÂN VE HADİSLERDE GEÇEN KISSALARIN TASAVVUFÎ EĞİTİMDEKİ YERİ.....	29
2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar.....	30
2.2. Kur'ân Kıssalarının Amaçları.....	31
2.3.Kur'ân Kıssalarının Özellikleri	31
2.4. Kıssa ile İlgili Kavramlar ve Kıssaların Diğer Anlatım Türlerinden Farkı	32
2.5. Kur'ân Kıssalarının Edebi Yönü ve İ'câzı.....	34
2.6. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Geçen Kıssalardan Bazı Örnekler ...	36
2.6.1. Hz. Yakub ve Hz. Yusuf Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	36
2.6.2. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	44
2.6.3. Hz. Yunus Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	49
2.6.4. Hz. Nuh Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	53
2.6.5. Hz. Musa ile Hızır Kıssası ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	58
2.6.6. Doksan Dokuz Kişiyi Öldüren Adamın Kıssası ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	62

2.6.7. Zikir Meclislerini Meleklerin Kuşatması Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	64
2.6.8. Mağaradaki Üç Genç Kıssası ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	71
3. KLASİK TASAVVUFÎ KAYNAKLARDAKİ MENKİBELERİN TASAVVUFÎ EĞİTİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	71
3.1.Aslan, Tilki ve Kurt Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	71
3.2.Halife ve İhtiyar Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	73
3.3. Dağda Uzlete Çekilen Abid Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	76
3.4. İbrahim Ribâtî'nin Mürşidiyle Olan Yolculuğu Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	81
3.5. İbrahim b. Ethem ve Yanındakilere Soru Soran Genç Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi.....	83
3.6. Kuyu Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi ..	85
3.7.Câriye ile Efendisinin Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	87
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Müt.	: Mütercim
nşr.	: Neşreden
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri

KUR'ÂN KISSALARI VE TASAVVUFÎ MENKİBELERDE ORTAK TEMALAR ÜZERİNDEN TASAVVUFÎ EĞİTİM PRATİKLERİ

GİRİŞ

Tasavvuf, İslam'ın ruhi/manevi yönünü temsil eder ve müntesiplerinin bu yönlerini eğitmesine imkân sağlar. Tasavvufî eğitim ise tekke, zaviye ve dergâh gibi kurumlarda verilen, kendine has öğretim yöntem ve teknikleri bulunan ve öteden beri süregelen bir faaliyettir.¹ Bu eğitim, kişiyi hamlığından arındırarak ahlâkî ve ruhsal olgunluğa ulaştırmayı amaçlar. Bu süreçte nihai hedef, bireyin insan-ı kâmil mertebesine ulaşmasıdır.²

Mutasavvıflar ilim olgusunu kendi aralarında faziletlerine göre ayırmışlardır. Onlardan bazıları en faziletli ilmi, bâtın ilmi olarak görmüşlerdir. Bâtın ilmini kulun yakînini artıran ve tasavvufî terbiye ile kazanılan bir ilim olarak tanımlamışlardır.³ Sûfîler bilginin en temel yolunun imandan geçtiğini ve davranışlar vasıtasıyla ortaya çıktığını ifade ederler. Onlar bilgiyi Kur'ân ve hadislerin zahiri manasından ziyade bâtını manasında aramışlardır.⁴ İlk dönem sûfîleri bilginin metodolojisi hususunu gündemlerine almamış, Allah'ın hükümlerine uygulamayı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v)'in örneğinde yaşamayı yeterli görmüşlerdir. Hasan-ı Basrî'nin döneminden itibaren ise daha önce hiç tartışılmayan ve imandan sayılan bilgi meselesi rasyonel bir şekilde incelenmeye başlanmıştır.⁵

Tasavvufî eğitimde kişi nefsini eğitmek amacıyla farklı hal ve makamlara ulaşır. Ancak bu hallerin meydana gelebilmesi için kulun sağlam bir iradeye sahip olma düzeyi ve alacağı eğitim süreci önemlidir. Bu süreçte kişi öncelikle nefsini terbiye eder ve iradeli bir şekilde dünyalıktan uzaklaşır. Ardından topluca yapılan ibadet ve merasimlere katılıp eğitimini tamamlarsa bireysel iradesi kaybolur, kendini tamamen Allah'ın iradesine teslim eder.⁶ Tasavvufî eğitimde bu amaca ulaşmak için

¹ Şakir Gözütok, "Tasavvufî Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2020), 91.

² Muhammed Yusuf Akbak, "Yunus Emre Dîvânında Mürid-Mürşid İlişkisi", *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (2022), 223.

³ İmam Şihabüddin Ebu Hafs Ömer bin Muhammed Es Sühreverdi, *Avârîfû'l Meârif*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Bayrak Matbaa Yayıncılık, 2010), 42.

⁴ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri* (İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1982), 103.

⁵ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 102.

⁶ Şakir Gözütok, *Sûfî Pedagojisi* (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2012), 101-102.

farklı anlatım biçimleri ve yöntemler öne çıkmaktadır. Söz konusu yöntemlere kıssa ve menkıbelerle anlatım yöntemi örnek verilebilir.

Kıssalar, Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla başvuru ve inananlara öğüt, ibret ve derin düşünme fırsatı sunan anlatım şekilleridir. Nitekim Kur'ân'da, “*Andolsun ki onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır.*”⁷ buyrulur kıssaların eğitsel ve tefekküre sevk eden işlevine dikkat çekilmektedir. Kıssalar, insanın varlık sahasına çıkışının sembolik izidir. Zira insanlığın atası Hz. Âdem'in yaratılışı ve yeryüzüne gönderilmesi süreci Kur'ân-ı Kerîm'de kıssa formunda inananlara sunulmuştur. Bu yönüyle kıssalar tarih boyunca ders verme, ibret sunma, eğlendirme, teselli etme ve zaman geçirme gibi çok yönlü işlevlere sahiptir.⁸ Aynı zamanda kıssalar, tasavvufi gelenekte bireyin seyr ü sülûk yolculuğuna ışık tutan öğretici ve dönüştürücü bir araç hâline gelmiştir.

Sûfîler aldıkları bu seyr ü sülûk eğitimi ile tasavvuf yoluna girmiş olurlar. Büyük tasavvuf şeyhlerinden biri olan Ebu'l Hasen Ali el-Husrî bu noktada, “sûfî var olduktan sonra yok olmaz, yok olduktan sonra da var olmaz” sözüyle sûfîlerin kötü huylardan arındıktan sonra bu huyların bir daha ona geri dönmeyeceğini ve insanın Allah ile beraber olmaya başlayınca kullardan gelen kötülüklerden müteessir olmayacağını ifade etmiştir.⁹

Bu tezde, tasavvufî eğitim çerçevesinde kıssalar ve menkıbelerin ortak temalar üzerinden işlevleri çok boyutlu bir şekilde ele alınmış, bu anlatım şekillerinin tarihsel durumu, klasik kaynaklardaki bazı örnekleri ve eğitsel işlevleri analiz edilmiştir.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışma, manevî bir eğitim olan tasavvufî eğitim sürecinde kıssalar ve menkıbelerin bireyin ruhî/manevî gelişimi üzerindeki tesirlerini farklı boyutlarıyla ele almayı konu edinmektedir. Özellikle bireyin ahlaki tutumlarının şekillenmesi ve mürid-mürîd ilişkisinde kıssaların nasıl bir işlev gördüğü araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

⁷ Yûsuf 12/111.

⁸ İdris Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yayıncılık, 2019), 62-63.

⁹ Abdülkerim bin Hevazin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed Ebu'l Kâsim el-Nişaburî el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013), 458.

Sûfîler tarafından sıkça anlatılan kıssa ve menkıbeler, sadece geçmişte yaşanmış olayların aktarımı değil, aynı zamanda derin anlamlar ve öğretici semboller içeren anlatılardır. Söz konusu anlatılar müridin iç dünyasında farkındalık uyandırıp soyut tasavvufî kavramları somutlaştırarak zihinde daha anlamlı hale gelmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın önemi, kültürel anlatıların korunmasına ve günümüz insanının anlam arayışına katkı sağlamasının yanı sıra bu anlatıların bireyin manevî olgunlaşmasına etkisini inceleyerek tasavvufun eğitimsel yönüne dair literatüre özgün bir katkı sunmaktır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, tasavvufî eğitim sürecinde kıssalar ve menkıbelerin fonksiyonlarını çok yönlü bir şekilde analiz etmek ve bu anlatıların bireyin manevî gelişimi üzerindeki katkılarını ortaya koymaktır. Kıssaların sadece öğretici bir anlatım şekli olmadığını aynı zamanda müridin nefis terbiyesinde ve ahlâkî inşasında önemli bir rol oynadığını göstermek de çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu bağlamda araştırma, temel olarak bu anlatıların tasavvufî eğitimde nasıl kullanıldığını ve ne tür anlamlar içerdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Bu çalışmada sosyal bilimlerde sıkça kullanılan dokümantasyon ve veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Konuyla ilgili bulgulara ulaşmak için öncelikle Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerifler ve tasavvufta temel kaynaklardan kabul edilen İhyâu Ulumî'd-Dîn, Mesnevî-i Şerîf, Nefahatü'l-Üns ve Marifetnâme gibi eserlere müracaat edilmiş; bununla birlikte tasavvuf, tasavvuf eğitimi, kıssalar ve menkıbeler konusu ile ilgili yazılmış olan ansiklopedi, kitap, makale, tez gibi kaynaklardan da istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TASAVVUFÎ EĞİTİM (KURAMSAL ÇERÇEVE)

1.1. Tasavvufî Eğitimin Özellikleri

Tasavvufî eğitim, manevî bir eğitim sürecidir. Kişinin iç dünyasına hitap eden bu eğitim, ferdi bir eğitim sistemi olmakla birlikte bu süreçte verilen bilgiler gelişigüzel değil, tedrici bir şekilde sunulmaktadır. Tasavvufî eğitim, bir mürşid öncülüğünde planlı bir şekilde verilir ve genel itibarıyla belirli bir yaşa gelmiş yetişkinlere hitap etmektedir.¹⁰ Bu özellikler şu şekilde açıklanabilir:

1.1.1. Tasavvufî Eğitim Ferdidir

Tasavvufî eğitimde öğretici konumunda olan mürşid öğrencisi olan müridi ile yakından ilgilenir. Klasik eğitim sistemlerinden farklı olarak burada ferdi bir eğitim sunulmaktadır. Her ne kadar toplu zikirler ve dersler cemaat ile yapılsa da asıl eğitimin bireysel olduğu söylenebilir. Bu eğitim sürecinde ezber bilgi aktarılmaktan ziyade öncelikle verimli bir eğitim verilmesi amaçlanır. Bu durum ise müridi iyi bir şekilde tanımayı gerektirir.¹¹

Tasavvufî eğitim bireyin manevî olgunluğa ulaşmasını ve içsel yolculuğu esas aldığından ferdi bir süreçtir. Çünkü her müridin manevi eğilimi ve kabiliyeti farklıdır. İstenilen hedefe ulaşmak için bu eğitim sisteminde toplu eğitimden ziyade ferdiyetçi eğitim ön plandadır. Modern eğitimde verilen bilgiler vasıtasıyla istendik davranışın kazanılması beklenirken, tasavvufî eğitimde davranışlar vasıtasıyla bilgi elde edilmektedir. Bu sayede sûfi bilgiyi alıp özümseyen bir kimse haline gelir.¹²

¹⁰ Emine Elif Çakmak İgalci, “Manevî Eğitimde Kalbi Metot: Tasavvufî Eğitim”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018), 55.

¹¹ Gözütok, *Sûfi Pedagojisi*, 107.

¹² Vahit Göktaş, “Tasavvufî Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkanlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2021), 143.

1.1.2. Tasavvufî Eğitim Tedricidir

Tasavvufî eğitim, basitten karmaşığa doğru aşama aşama ilerleyen manevî bir eğitim sürecidir. Tarikata girip vuslat makamına kadar yolculuk yapan sâlikin¹³ bu manevî yolculuğuna seyr ü sülûk denilir.¹⁴ Sülûk edenlerin yolu genelde on merhale halinde olup, bu merhaleler genellikle tevbe ile başlayıp rıza ile son bulur.¹⁵ Söz konusu makamların, tasavvuf literatüründe en yaygın şekilde zikredilenleri şu şekildedir:

Tevbe Makamı: Tevbe, “günahtan dönmek”¹⁶ demektir. Terim olarak ise “kötü ve günah işlerden pişmanlık duyup Allah’a dönmek”¹⁷ anlamına gelmektedir. Cüneyd-i Bağdadî’ye tevbenin ne olduğu sorulduğunda, “tevbe günahı unutmandır”¹⁸ diye yanıt vermiştir. Kişi bu makamda daha önce işlemiş olduğu günah ve kusurlarından dolayı tevbe edip af ve mağfiret bekler. Ehl-i Sünnet âlimleri tevbenin kabul olması için üç şartı olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlardan birincisi, işlemiş olduğu günahlardan dolayı pişmanlık duymaktır. İkincisi, hali hazırda işlemekte olduğu günahı terk etmektir. Üçüncüsü ise bir daha aynı günahı yapmamaya gayret göstermektir.¹⁹ Bu durumda tevbenin halis olması pişmanlıkla başlar gayretle son bulur.

Kur’ân-ı Kerîm’de tevbe ile alakalı birçok âyet bulunmaktadır. Sadece bir sûrede dahi birden fazla kez zikredildiği görülmektedir.²⁰ Bu durum tevbenin önemine dikkat çekmekle birlikte Yüce Allah’ın merhametine de delil oluşturur. Nitekim “*Artık Rabbini övgülerle yücelterek tesbih et ve O’ndan bağışlanma dile! Çünkü O, tevbeleri çokça kabul edendir.*”²¹ âyeti bunun en güzel örneklerinden bir tanesidir. Hz.

¹³ Sâlik: “Tasavvuf yoluna giren kimsedir.” bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 541.

¹⁴ Osman Türer, *Ana Hatları ile Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1998), 133.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 154.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, nşr. Amir Ahmad Haydar (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 2009), 1/276.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 356.

¹⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 43.

¹⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 157.

²⁰ el-Bakara 2/37, 128, 160, 187, 222, 279; Âl-i İmrân 3/86, 87, 88, 89, 90, 128, 135, 136; en-Nisâ 4/16, 17, 18, 26, 27, 64, 92, 110, 146; el-Mâide 5/34, 39, 40, 71, 74; el-En’âm 6/54; el-A’râf 7/135, 143, 153; et-Tevbe 9/3, 5, 11, 15, 27, 74, 102, 104, 106, 112, 117, 118, 126.

²¹ en-Nasr 110/3.

Peygamber (s.a.v) de “*pişmanlık tevbedir*”²² buyurmuştur. Söz konusu hadise göre tevbe söz ile değil kalpten gelen samimi bir pişmanlıkla başlar.

Zünnûn-ı Mısri’ye göre gerçek tevbe, kişinin içinde yaşadığı dünyanın genişliğine rağmen dünyanın ona dar gelmeye başlamasıdır. Kişinin yaşadığı manevî sıkıntıdan dolayı dünya onu taşıyamaz hale gelir. Sonrasında kendi nefsi de ona baskı yapıp onu sıkıştırır.²³ Bu sıkıntılı hal kulun geçmiş günahlarından pişmanlık duyup manevî bir dönüşümü başlatmasının göstergesidir.

Vera Makamı: Vera, sözlükte “haramdan içtinap, menhiyattan tevakki, takva ve zühd”²⁴ demektir. Terim olarak ise, “insanın manevî veya bedenî yapısını ayakta tutan şeylerde şeriata göre bir sapmanın veya kuşkunun bulunduğu her şeyden sakınmaktır.”²⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de “vera” kelimesi doğrudan geçmemekle birlikte yakın anlama gelen “takva” kelimesi ve eş anlamlıları kullanılır. “*Bu, kendisinde şüphe olmayan, muttakiler (takva sahipleri) için bir rehber olan kitaptır.*”²⁶ âyeti bunlardan bir tanesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Helâl bellidir, haram bellidir. İkisinin arasında şüpheli şeyler vardır; insanların çoğu bunların hükmünü bilmez. İşte bu şüpheli şeylerden kaçınabilenler, dinlerini ve namuslarını korumuş olurlar.*”²⁷ buyurarak bizlere sadece helal-haram çizgisinde durmayı değil, kararsızlık durumunda bile dini duyarlılığı öncelememiz gerektiğini öğütlemektedir.

Ebu Nasr Serrâc, verâyı üç dereceye ayırır. Bunlardan birincisi şüpheli şeylerden sakınmaktır. İkincisi kalbi huzursuz eden davranışlardan uzak durmaktır. Vera’nın üçüncü ve en üstün derecesi ise zühd sahibi kişinin kendini Allah’tan uzaklaştıracak şeyleri terk etmesidir.²⁸

Zühd Makamı: Zühd, sözlükte “perhizkarlık, menhiyattan tevakki ile ibadete hasr-ı evkâd etmek ve takva”²⁹ demektir. Terim olarak ise, “ahirete yönelmek için dünya hayatından el etek çekmek”³⁰ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Yûsuf suresi

²² İbn Mâce, *Sünen*, “Kitabü’z-Zühd”, 4252.

²³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 39.

²⁴ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî* (Ankara, TDK Yayınları, 2015), 1306.

²⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 583.

²⁶ Âl-i İmrân 3/102.),

²⁷ Buhârî, *Sahîh*, “İman”, 39.

²⁸ Serrâc, *el-Lüma*, 44-45.

²⁹ Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, 1385.

³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 544.

20. âyetle “(Mısırdaki) onu yok pahasına birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.”³¹ şeklinde doğrudan geçmekle birlikte yine zühd kavramını destekler nitelikte âyetler de bulunmaktadır. “Dünya hayatı sadece oyun ve eğlenceden ibarettir. Elbette ki ahiret daha hayırlıdır.”³² âyet-i celîlesi bunlardan birisidir.

Fudayl b. İyâd’a göre tasavvufun ilk şekli olan gerçek zühd, Allah’ın hükmüne razı olup fazla yemek yemekten, çok uyumaktan ve gevezelikten kaçınmaktır. Zira o, bu olumsuz durumların kalbi öldüreceğini ifade eder.³³

Fakr Makamı: Fakr, “yoksulluk demek olup zenginlik kelimesinin zıddıdır.”³⁴ Terim olarak ise, “sâlikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığı, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunun şuurunda olmasıdır.”³⁵ Peygamberimiz fakrı, “*fakirlik övünç kaynağıdır.*”³⁶ şeklinde tarif etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de fakr kavramı, “*Ey insanlar siz Allah’a karşı fakirsiniz, Allah ise zengin ve övgüye layıktır.*”³⁷ âyeti ile açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Sûfîler fakrın iki temel kategoriye ayrıldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bunlar sûret fakirliği ve mânevî fakirliktir. Sûret fakirliği, kişinin mala, mülke ve dünya nimetlerine karşı ilgisizliğiyle tanımlanırken, mânevî fakirlik ise dünya nimetlerine yüz çevirip sahip olduklarını yalnızca Allah’ın rızası doğrultusunda harcama bilincini ifade eder.³⁸ Bu bağlamda fakirlik, zannedildiği gibi bir yokluk hâli değil, aksine hakikî bir zenginliktir.

Sabır Makamı: Sabır, “acele edip dayanamamanın zıttıdır.”³⁹ Terim olarak ise, “başa gelen belalara, sıkıntı ve musibetler rağmen Allah’a ibadete devam edip isyandan kaçınmak”⁴⁰ şeklindedir. Kur’ân-ı Kerîm’de sabır kavramı yüzden fazla âyetle geçmektedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ sabır ehlini Kur’ân-ı Kerîm’de çokça

³¹ Yûsuf 12/20.

³² el-En’âm 6/32.

³³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 180.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 5/70.

³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 131.

³⁶ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Le’âlî’ü’l-Masnû’a fi’l-aḥâdîsi’l-mawḍû’a*, thk. Muḥammad Abdürrahmân el-Mar’aşlî (Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1990), 2/195.

³⁷ Fâtır 35/15.

³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/507.

⁴⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 233.

övmüş ve “*sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir*”⁴¹ buyurmuştur. Kur’ân’da sabrın bu kadar çok âyette geçiyor olması ve sabredenlerin övgüye mazhar olması onun faziletine işaret etmektedir. Seyr ü sülûk yolundaki salikin, bu yolda asıl istikamete ulaşması için sabretmesi esastır. Nitekim bu yol gaye değil vuslata vasıttır. Dolayısıyla ister mürid ister mürşid olsun bu yolda sabır önemli bir unsurdur.⁴²

Cüneyd-i Bağdadî’ye sabır nedir? şeklinde soru yöneltildiğinde, “Yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmendir.” sözleriyle yanıt vermiştir.⁴³ Kur’ân’da sabrın en belirgin temsilcilerinden olan Hz. Eyyûb (a.s) maruz kaldığı ağır imtihanlara rağmen göstermiş olduğu metanet sebebiyle “Ne güzel kul”⁴⁴ şeklinde hitapla övgüye mazhar olmuştur.

Tevekkül Makamı: Tevekkül, “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme, birine işini havale etme, ona güvenme”⁴⁵ manasına gelir Terim olarak ise “insanların elinde bulunandan ümidi kesip Allah’ın nezdinde olana güvenmek”⁴⁶ demektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “*Kim Allah’a tevekkül ederse Allah ona yeter.*”⁴⁷ buyrulmuştur. Tevekkül kavramı hadislerde de doğrudan geçmektedir. Bir rivayete göre adamın biri Peygamber Efendimize gelerek şöyle demiştir:

-Devemi salıverip Allah’a tevekkül edeyim mi? Peygamber Efendimizde şöyle buyurmuştur:

-Deveni bağla ve sonra tevekkül et.⁴⁸

Hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere tevekkül, sanıldığı gibi pasif bekleyişten ziyade aslında aktif bir sorumluk gerektirmektedir. Kişinin üzerine düşeni yaptıktan

⁴¹ ez-Zümer 39/10.

⁴² Necmüddîn Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, 68.

⁴³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 266.

⁴⁴ Sâd 38/44.

⁴⁵ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 1/41.

⁴⁶ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta’rifât/Tasavvuf Istılahları*, ter. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 109.

⁴⁷ et-Talak 65/3.

⁴⁸ Tirmizî, *Sünen*, “Sıfatü’l Kıyâme”, 60.

sonra sonucu Allah’a bırakmasıdır. Zira işini Allah’a havale eden kimse hakikatte asla yolda kalmaz.

İmam-ı Gazzâlî’ye göre tevekkül imanın kapılarından ve imanın bütün kapılarının yalnızca ilim, hal ve amelle düzen bulup açılacağını ifade eder.⁴⁹ Bu bağlamda kişi önce Allah’ı bilmeli, sonra bu bilgiyi kalbinde bir teslimiyet haline dönüştürmeli ve son olarak bunu davranışları ile açığa çıkarmalıdır.

Kanâat Makamı: Kanâat “payına razı olmak”⁵⁰ demektir. Terim olarak ise “gönlü zengin ve tok gözlü olmak, hırslı ve açgözlü olmamak”⁵¹ anlamlarına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah rızkı kullarından dilediğine bol verir; dilediğine de kısar. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir”⁵² buyrulmuştur. Bu âyet, rızkın Allah tarafından takdir edildiğini belirterek, insanın sahip olduğu ile yetinmesinin bir kanâat göstergesi olduğunu imâ etmektedir. Hadîs-i şerîfte ise “gerçek zenginlik, mal çokluğu değil gönül tokluğudur”⁵³ buyrulmuştur. Necmüddin Kübrâ kanâati, yaşamak için zorunlu olan ihtiyaçlarla yetinmek ve bunların dışında kalan arzu ve isteklerden uzak durmak şeklinde tanımlar. Ona göre yeme, içme ve barınma gibi temel konularda aşırıktan kaçınmak esastır. İsrâf ise ihtiyaç duyulan bir şeyi gereğinden fazla ve ölçüsüz biçimde kullanmaktır.⁵⁴

Uzlet Makamı: Uzlet kelimesi sözlükte “yalnız kalmak”⁵⁵ anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “bir köşeye çekilmek ve münasebetlerini kesmek yoluyla insanlardan uzaklaşmak”⁵⁶ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Meryem’in ailesinden uzaklaşarak doğu tarafında bir yerlere çekilmesi ve insanlardan uzaklaşması,⁵⁷ Ashâb-ı Kehf’in zulüm ortamından kaçarak bir mağaraya sığınmaları,⁵⁸ Hz. Musa’nın

⁴⁹ Ebu Hâmid b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, ed. Mehmet Müftüoğlu (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 7/813.

⁵⁰ Çağrı, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2021), 24/289-290.

⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 206.

⁵² el-Ankebût 29/62.

⁵³ Buhârî, *Rikak*, 15.

⁵⁴ Necmüddîn Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere (Tasavvufî Hayat)*, haz. Mustafa Çelik (İstanbul: Bedir Yayınları, 2017), 65-66.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/526.

⁵⁶ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 111.

⁵⁷ Meryem 19/16.

⁵⁸ el-Kehf 18/16.

kavminden bir müddet ayrılığı⁵⁹ uzletin ilahi yakınlığa bir hazırlık ve nefsi koruma noktasında yardımcı olduğunu göstermektedir. Hz. Muhammed (s.a.v), “*İnsanların en hayırlısı, Allah’a ibadet eden ve insanlardan uzak duran kişidir.*”⁶⁰ buyurarak uzletin bireyin manevî korunması açısından değerine dikkat çekmiştir. Nitekim Hz. Peygamber vahye hazırlık evresinde tam bir uzlet hâli yaşamaktaydı. Mutasavvıfların çoğu da Hz. Peygamber’in bu uzlet ve ibadet hâlini tasavvuftaki halvetin temel kaynağı olarak nitelendirmişlerdir.⁶¹

Zikir Makamı: Zikir kelimesi sözlükte “anmak, hatırlamak, yâd ve tezkâr etmek”⁶² anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “Allah’ı anmak, yâd etmek, onu unutmamak”⁶³ demektir. Zikir kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette geçmektedir.⁶⁴ Söz konusu âyetlerden bir tanesi ise: “*Kalpler ancak Allah’ı zikretmekle huzur bulur.*”⁶⁵ şeklindedir. Bu âyet insan kalbinin gerçek huzura ulaşmasını Allah’ın zikriyle mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Peygamber Efendimiz de bu konuda “*Allah’ı zikredenle zikretmeyenin durumu, diri ile ölü gibidir.*”⁶⁶ buyurmuştur. Tasavufî eğitim sürecinde sâlikin zihni çeşitli vesveseler ve dünyevi işlerle meşgul olabilir. Bu zihinsel dağınıklıktan kurtulabilmek için sâlikin içten bir teslimiyetle Allah’a bağlanması ve sürekli zikir hâli ile bu durumu pekiştirmesi gerekmektedir. Zira zikir, sâliki içsel arınmaya ulaştıran en temel yöntemlerdendir. Bu manevî seyrin nihai amacı ise insan-ı kâmil mertebesine ulaşmaktır.⁶⁷

Zunnûn Mısırî’ye göre hakiki manasıyla zikir, kulun Allah’ı öyle bir anmasıdır ki, bu zikir yanında her şey unutulur. Bu mertebeye ulaşan kimseyi Allah, mâsivâdan koruyup muhafaza eder.⁶⁸

⁵⁹ eş-Şuarâ 26/21.

⁶⁰ Buhârî, *el-Câmi’us-Sahîh*, “Cihad”, 50.

⁶¹ Seyyid Muhammed Nûrî’l-Arabî, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı Şerhi*, haz. Mustafa Tatçı-İbrahim Özay, (İstanbul: H Yayınları, 2014), 213.

⁶² Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, 1380.

⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 539.

⁶⁴ el-Ahzâb 33/41; Âl-i İmrân 3/191; el-A’râf 7/205.

⁶⁵ er-Ra’d 13/28.

⁶⁶ Buhârî, *el-Câmi’us-Sahîh*, Deavât, 66.

⁶⁷ İbnü’l-Arabî, *Nefsî Terbiyesi*, çev. Recep Kibar (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 2011), 79.

⁶⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 302.

Teveccüh Makamı: Teveccüh, “şeyhin Hakka, müridin de mürşidine yönelmesi”⁶⁹ demektir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde doğrudan geçmemekle birlikte “yüzünü Allah’a dönmek”⁷⁰ ve “ihlas ile ibadet etmek”⁷¹ gibi ifadeler teveccühün özünü yansıtmaktadır. Tasavvuf geleneğinde ise bu kavram manevî terbiyenin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Nakşibendî kaynaklarında; Allah’a teveccüh, kalbe teveccüh, mürşidin müridine teveccühü ve müridin mürşidine teveccühü olmak üzere dört teveccühten bahsedilmektedir.⁷² Tasavvufî eğitimde zikir sırasında mürşidin müridini karşısına alarak kalbine nazar yoluyla teveccühte bulunması yaygın bir uygulamadır. Bu yönelişin amacı müridin manevî olgunlaşmasını sağlamak, kalbini zulmânî perdelerden ayırarak Hakk’a yönelişini derinleştirmektir.⁷³

Murakabe Makamı: Sözlükte “koruyucu, gözcü, hafız”⁷⁴ anlamlarında kullanılmaktadır. Terim olarak ise “Allah her an beni görüyor, bana bakıyor anlayışı içinde olmak”⁷⁵ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de *Şüphesiz Allah sizi gözetlemektedir.*⁷⁶ âyeti ve hadis-i şerifte geçen “Allah’tan O’nu görüyormuşsunuz gibi korkun.”⁷⁷ ifadeleri murakabenin temelini ortaya koymaktadır.

Serrâc, murâkabeyi kulun iç dünyasında meydana gelen duygu, düşünce ve niyetlerin tümünün Allah Teâlâ tarafından eksiksiz olarak bilinmesi şeklinde ifade etmiştir.⁷⁸ Bu anlayışa göre murâkabe, kişinin hem düşünce hem de niyet düzeyinde ilahi gözetim altında olduğunun bilincinde olmasıdır. Murakabe makamındaki sâlikin bazı özellikleri taşıması gerekir. Söz konusu özellikler şu şekildedir: Dünyalıktan yüz çevirmek, Hakk’a muhabbetle dolmak, Allah’a kavuşma arzusu duymak, Allah’ın

⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 487.

⁷⁰ el-En’âm 6/79; el-Bakara 2/112.

⁷¹ Buhârî, *Teheccüd*, 16.

⁷² Necdet Tosun, *Hâcegân Yolu* (İstanbul: Erkam Akademi, 2022), 339.

⁷³ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *Süfîyye Âdâbı: Behcetü’s-Senîyye*, çev. Mehmet Talha Odabaşı (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006), 122-123.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/495.

⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 256.

⁷⁶ en-Nisâ 4/1.

⁷⁷ Buhârî, *el-Câmi’us-Sahîh*, “İman”, 37.

⁷⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, 82.

huzurunda gözyaşı dökmek, sadece Allah’a dayanıp güvenmek ve sadece Allah’tan yardım istemektir.⁷⁹

Rıza Makamı: Rıza, sözlükte “hoşnutluk ve memnuniyet”⁸⁰ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, “sızlanmama, yakınmama ve memnun olma halidir.”⁸¹ Rıza makamına ulaşan kişinin kalbi, Allah’ın hüküm ve hikmetlerine karşı sükûnet içindedir. Kalbinde ne bir şikâyet ne de bir itiraz barındırır.⁸²

Kur’ân-ı Kerîm’de rıza makamı övgüyle anılmış, bu hâlin Allah katında değerli bir merteye olduğu bildirilmiştir. Nitekim “Allah kendi rızasına uyan kimseleri, Kur’ân vasıtasıyla selamet yollarına erıştırir.”⁸³ âyeti bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Mutasavvıflara göre Allah’ın rızasına mazhar olabilmek, belirli bir manevî olgunluk ve içsel hazırlık gerektirir. Bu olgunluğa ise rastgele değil, disiplinli bir eğitim süreciyle ulaşılabilir. Seyr ü sülûk olarak adlandırılan bu manevî yolculukta sâlik, bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde nefsini terbiye eder.⁸⁴

Kulun yaptığı ibadetler vesilesiyle ulaşmış olduğu makamlar genellikle yukarıda sıralandığı şekildedir. Kul en üst makam olan sabır makamına ulaşınca insan-ı kâmil mertebesine ulaşır Allah’ın kendisinden, kendisinin de Allah’tan razı olduğu bir kişi haline gelmektedir.⁸⁵

Manevî telakki süreci, insanın iç dünyasında aşamalı bir dönüşümü ifade eder. Bu dönüşümün merkezinde yer alan nefis, seyr ü sülûk sürecinde yedi farklı tavırdan geçerek olgunlaşır. Bu yedi tavra “etvar-ı seb’a” denilmektedir.⁸⁶ Söz konusu kavram, seyr ü sülûk sırasında sâlikin nefsinde meydana gelen ve mükemmele doğru ilerleyen değişimleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁸⁷ Her ne kadar nefsin bu mertebeleri tasavvuf ilminde geniş bir yer kapladığı için daha kapsamlı bir biçimde ele alınmayı

⁷⁹ Necmeddin Kübra, *Usûl-i Âşere*, 100-102.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 14/398.

⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 295.

⁸² Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 101.

⁸³ el-Mâide 5/16.

⁸⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, Haririzâde Mehmed Kâşifüddîn’in Rızâ Hakkındaki Görüşleri ve Belâ ve Musibetlere Yaklaşımı, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (2023), 39.

⁸⁵ Serrâc, *el-Lüma*, 41-51.

⁸⁶ İsa Çelik-Birol Yıldırım, “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 86 (2018), 26.

⁸⁷ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 135.

gerektirse de çalışmanın temel konusu bu olmadığından, burada kısaca değinmekte yine fayda görmekteyiz. Bu mertebeleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Nefs-i Emmâre: İnsanın doğasında bulunan arzu ve gazap güçlerini bir araya getiren nefistir.⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de “*Ben nefsimi temize çıkaramam. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında daima kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhametlidir.*”⁸⁹ buyrulurak insan nefsinin kötülüğe meyilli olduğu ve nefsin kötülüklerinden Allah’ın rahmetine sığınmanın zorunlu olduğu öğretilmektedir. Konu ile alakalı hadîs-i şerifte de “*Senin en şiddetli düşmanın iki kaburgan arasında bulunan nefsidir.*”⁹⁰ buyrulmuştur.

Tasavvufî eğitime yeni katılmış olan sâlikin içinde bulunduğu mertebedir. Bu mertebede sâlik, nefsi emmârenin etkisinden kurtulmak için tevbe istiğfar, selât-ü selam ve bolca zikir çeker.⁹¹ Sâlik, çekmiş olduğu zikirler sayesinde kibir, hırs, şehvet ve kendini beğenme gibi kalbin kötü hasletlerinden kurtulur. Bu mertebe sâlik, kendine beyan olan durumlardan dolayı maksuduna hemen ulaştığını zannedebilir. Bu durumda şeyhin rehberliği yanılgıya düşmemesi açısından önem arz etmektedir. Sâlik, bu âlemdeki perdeleri aştığı takdirde melekût âleminde ceberut âlemine geçer.⁹²

- 2) Nefs-i Levvâme: Kusurlarından dolayı sahibini sürekli kınayan nefstir. Bu nefis, şehvânî nefse karşı direnmektedir.⁹³ Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan geçmektedir. Nitekim Yüce Allah “*Kendini kınayan nefse andolsun.*”⁹⁴ buyurarak insanın nefsi ile muhakeme etmesinin ve bu durumun farkındalığının önemine vurgu yapmaktadır. Bu mertebe ile alakalı Hz. Peygamber (s.a.v) “*Akıllı kimse, nefsinin muhasebe eden ve ölümden sonrası için çalışan kimsedir. Aciz kimse ise nefsinin hevasına bırakan ve Allah’ın kendisini affedeceğini uman kimsedir.*”⁹⁵ buyurmuşlardır.

⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 5/12.

⁸⁹ Yûsuf 12/53.

⁹⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/143.

⁹¹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavuf Tarihi*, 136.

⁹² Kadir Özköse (ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 343.

⁹³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 5/13.

⁹⁴ el-Kıyâmet 75/2.

⁹⁵ Tirmizî, *Sünen*, “Kıyâmet”, 26.

Bu mertebe tasavvufî eğitimde sâlikin derin manevî halleri tecrübe ettiği önemli bir merhaleidir. Bu makamın ayırt edici hâli cezbedir. Cezbe, kulun herhangi bir çaba göstermeksizin, Allah'ın lütfu sayesinde manevî mertebelerde ilerleyip O'na yaklaşması durumunu ifade eder. Bu hâl, ilahî bir çekimle sâlikin Allah'a yönelip vecd ve istiğrak gibi hallere girmesiyle kendini gösterir.⁹⁶

- 3) Nefs-i Mülhime: Kişinin yaptığı ibadetlerden zevk almaya başladığı mertebedir. Bu mertebede salikin kalbinde Allah aşkı uyanmaya başlar ve dünyalıktan yüz çevirir.⁹⁷ Kur'ân-ı Kerim'de “Nefse ve onu düzenleyene andolsun ki nefsinı temizleyen kurtulmuş, onu kirleten ise ziyana uğramıştır.” buyrulmuştur.⁹⁸ Bu bağlamda nefsi mülhime artık iyilikle kötülük arasında ayırım yapabilen nefis mertebesidir. Hz. Peygamber bu konuda “*Seni işkillendiren şeyi bırak, şüphe uyandırmayan şeye yönel.*”⁹⁹ buyurmuştur. Seyr ü sülûk yolundaki sâlik, bu makamda öyle bir zevk ve şevk hâline ermiştir ki dünya onun gözünde tamamıyla değersizleşmiştir. Burada sâlik, bazı ilhamlara mazhar olur.¹⁰⁰ Bu safhada sâlik dünyanın geçici zevklerinden yüz çevirerek sadece Allah sevgisi ile bezenir ve yaptığı ibadetlerden tam manasıyla zevk almaya başlar.¹⁰¹
- 4) Nefs-i Mutmainne: İlahi emirlere karşı derin bir saygı ve teslimiyet içinde olan bazen de şehvî arzuların baskısıyla derin bir sarsıntı yaşayan ancak yine de Allah'a yönelmiş ve sükûnet içinde Allah'a ulaşmış nefse verilen isimdir.¹⁰² Kur'ân-ı Kerim'de bu mertebe ismen zikredilmektedir. Nitekim “*ey itaatkâr nefis!*”¹⁰³ hitabı bu duruma örnektir. Hz. Muhammed (s.a.v) “*Allah'ım senden, itmi'nâna kavuşmuş bir nefis isterim; sana iman eden ve verdiklerine razı olan.*”¹⁰⁴ duâsı bu mertebe ile yakından alakalıdır. Bu makamın seyri, kulun

⁹⁶ Çelik-Yıldırım, “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”, 34.

⁹⁷ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 136.

⁹⁸ eş-Şems 91/7-10.

⁹⁹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Kıyâme”, 61.

¹⁰⁰ Metin Neşri, “Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nisbet Edilen Etvâr-ı Seb'a Risalesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2015), 127-128.

¹⁰¹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 136.

¹⁰² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 5/12.

¹⁰³ el-Fecr 89/27.

¹⁰⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 9733

ilahî huzurda bulunmasıyla ilişkili olup hakikati Muhammediyye'nin sırlarına mazhar olma niteliği taşır. Vuslat hâlinin deneyimlendiği bu mertebenin varidatı hakikate yönelik olup rengi beyazdır. Bu mertebenin başlıca ahlakî özellikleri; cömertlik, tevekkül, yumuşak huyluluk ve sabır gibi erdemlerdir. Sâlikin bu makama eriştiğinin göstergesi, beşerî yönlendirmeleri önemsememesi ve Hz. Peygamber'in ahlakıyla ahlaklanmasıdır. Burada sâlik, yalnızca ilâhî hakikate uygun söz ve yönlendirmelere uyarak huzur bulur.¹⁰⁵

- 5) Nefs-i Râziye: Allah'tan gelen her şeye razı olan nefis mertebesidir.¹⁰⁶ Kur'ân'ı Kerîm'de “*dön Rabbine! Sen ondan, o da senden râzı olarak*”¹⁰⁷ âyeti ile bu mertebeye dikkat çekilmiştir.

Bu mertebede sûfî, mukarrabîn zümresine has özelliklerle bezenir ve bu durumun etkisiyle kendi benliğini yitirir. Tasavvufta bu durum, sûfînin Hakk'ın sıfatlarında fânî olması ve ilâhî boya ile boyanması şeklinde ifade edilir.¹⁰⁸

- 6) Nefs-i Marziyye: Allah'ın kendisinden razı olduğu gibi sâlikin de Allah'tan razı olduğu mertebedir. Bu mertebede kişi, eşyanın hakikat ve sırrına vakıf olur.¹⁰⁹ Sâlik bu mertebede âlem-i ceberûtun keşfine mazhar olur. Burada sâlik fena fi'llah ile yokluk hâline erer ve bekâ bi'llâh ile ilahî varlıklara kâim hâle gelir.¹¹⁰

- 7) Nefs-i Kâmile: En yüksek makamdır. Bütün güzel sıfatları kendinde toplar. Kişi vuslat sırrına ermiştir ve bütün ilahi sırlara vakıf olmuştur.¹¹¹ Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan geçmemekle birlikte “*olgun insan*” kavramıyla bazı âyetlerde geçmektedir. Söz konusu âyetlerden bir tanesi “*Onlar ki bollukta da darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever.*”¹¹² âyet-i kerimesidir. Bu âyet, nefsin terbiye etmiş, öfkesini kontrol altına almış ve affedici kişilerin övüldüğü bir âyettir. Bu vasıflar tasavvufi açıdan nefs-i kâmile sahibi insanlarda bulunan temel

¹⁰⁵ Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, 350.

¹⁰⁶ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 107.

¹⁰⁷ el-Fecr 89/27.

¹⁰⁸ Çelik-Yıldırım, “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”, 36.

¹⁰⁹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 138.

¹¹⁰ Neşri, “Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nisbet Edilen Etvâr-ı Seb'a Risalesi”, 129.

¹¹¹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 138.

¹¹² Âl-i İmrân 3/134.

özelliklerdir. Tasavvufî eğitimin nihai amacı insan-ı kâmil mertebesine ulaşmaktır. Sûfî bu mertebede ilahî ve manevî tecellilerin sonuna gelir ve Allah'ın rızasına teslimiyet gösterir.¹¹³

Bu yedi mertebe tarikatlarda seyr ü sülûkûn aslî mertebeleri arasında yer alır. Tasavvufî eğitim için şart olan söz konusu makam ve mertebeleri kat eden sâlik, manevî yolculuğunu tamamlamış olur.

1.1.3. Tasavvufî Eğitimde Belli Bir Yaş Sınırı Bulunmaz

Seyr ü sülûk yoluna intisap eden kişi için belirli bir yaş sınırlaması bulunmamaktadır. Nitekim hem erken yaşlarda hem de medrese tahsili sonrası bu yola girilebilir. Yaş bakımından herhangi bir sınırlamanın bulunmaması mürid ile mürşidi arasındaki zamansal farkın önemini ortadan kaldırmaktadır. Söz gelimi genç bir mürşidin kendisinden yaşça büyük bir müride rehberlik etmesi manevî terbiye sürecine ve gönül alışverişine engel teşkil etmemektedir.¹¹⁴

Bir çocuğun temyiz yaşına ulaştığında kendisine doğruyu gösterecek bir rehber ya da veliye ihtiyaç duyduğu gibi, bir sâlik de bir mürşidin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu süreçte birey, hakikatleri tecrübe eder, nefsin oyunlarından sıyrılır ve ilahi hakikate yönelir.¹¹⁵

1.2. Tasavvufî Eğitimin İnsanî Unsurları

Tasavvufî eğitimde ve tarikatlarda müşterek kullanılan insani unsurları pîr, pîr-i sâni, mürşid, mürid ve silsile şeklinde sıralamak mümkündür.¹¹⁶ Tarîkatın ilk kurucusuna “pîr” denilmektedir. Genellikle tarikatlara ilk kurucu kişinin adı verilmektedir. Vefat eden pîrden sonra tarîkatı daha sistemli hale getiren kimseye ise pîr-i sâni denilir.¹¹⁷

Tasavvufî eğitimin insani unsurlarından bir diğeri mürşiddir. Seyr ü sülûkunu tamamlamış irşâd liyakatine hâiz kişilere mürşid denilmektedir.¹¹⁸ Tasavvufî eğitimde

¹¹³ Çelik-Yıldırım, “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”, 37.

¹¹⁴ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 170.

¹¹⁵ Edibe Boyraz, “Tasavvufta Çocuk ve Çocukla İlişkili Kavramlar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/1 (2023), 926.

¹¹⁶ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 107.

¹¹⁷ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 251.

¹¹⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 474.

peygamberlerin mânevî mirasını sürdüren evliyâ ve mürşid-i kâmiller hakikate yönelen kul için zarurî bir rehber kabul edilir. Çünkü sâlik, tek başına seyr ü sülûk yolunu tamamlamakta zorlanır. Bu yolda mürşid-i kâmilin irşadıyla nefsanî engelleri aşarak hakiki hidayeti bulur ve Allah’a vuslat maksadına ulaşmış olur.¹¹⁹ Mürşidde bulunması gereken birtakım vasıflar vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Mürşidlik makamındaki kişi bir eser ortaya koymuşsa, bu eser onun ilmî donanımı ve irfanî derinliğini yansıtarak manevî otoritesini daha görünür ve anlaşılır kılmalıdır.
- Mürşid, hem manevî olgunluğa erişmiş bir veli hem de rehberlik yapabilme yetkinliğine sahip olan bir şeyh olmalıdır.
- Mürşidin yaşantı şekli, şeriat ve ahlak ölçüleriyle müstakim olmalıdır.
- Mürşid, mensubu olduğu tarikatın usulüne göre seyr ü sülûk sürecini bitirmiş olmalıdır.
- Mürşid, dinî görevleri yerine getirme konusunda istikrarlı olmalıdır.
- Mürşid, irşad makamı kendisininmiş gibi davranmamalı ve diğer şeyhleri de küçümseyici bir tavır içinde olmamalıdır.¹²⁰

İnsani unsurlardan bir diğeri olan mürid, talep eden kişi olup, seyr ü sülûk eğitimini tamamlayarak, mürşid oluncaya kadar dört merhaleden geçen kimsedir.¹²¹ Söz konusu merhalelerden ilki tâliblikdir. Tâlib, tasavvufî eğitim sürecine katılmaya istekli olan kişi olup henüz bir tarikata girmemiştir. İkincisi mürîdlik merhalesidir. Bu merhalede tâlibin isteği kabul edilmiş ve bir tarikata mensup olmuştur. Üçüncüsü sâliklik merhalesidir. Bu merhalede bulunan kişi seyr ü sülûk eğitimine devam etmektedir. Son merhale ise vâsıllık merhalesidir. Burada kişi seyr ü sülûk eğitimini tamamlayıp Hakka vâsıl olmuştur.¹²²

¹¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, çev. Ömer Faruk Hilmi (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y), 2/77.

¹²⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 181-182.

¹²¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006), 123.

¹²² Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 111.

Aynı zamanda müridin seyr ü sülûk yoluna girerken uyması gereken bazı kurallar bulunur. Bu kurallara “âdâbu’l-mürîdin” adı verilmektedir.¹²³ Bu kuralları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bu yola sadakatle bağlanmalı ve niyetinde samimiyet göstermelidir.
- Mürid bu yola tevbe ile başlamalı ve manevî olgunluk gereği insani ilişkilerini düzene koymalıdır.
- Dünyalık işler ve düşüncelerle kalbini meşgul etmemelidir.
- Mürid, içinde bulunduğu toplumun övgü ve yergileri karşısında etkilenmeden durabilmeli ve sadece manevî hedeflerine odaklanmalıdır.
- Amacı dünya ve ahiret makamı değil, sadece Allah rızası olmalıdır.
- Kalbiyle dahi olsa şeyhine muhalefet etmemelidir.
- İlmen ve ahlaken kendini daima geliştirmelidir.¹²⁴

Tasavvufî eğitimin bir diğer insani unsuru hadisteki senet zincirine benzeyen silsiledir. Silsile, bir mürşidin bağlı bulunduğu tarikatın pîrine, oradan da Hz. Peygamber’e uzanan kesintisiz mürşidler zincirini ifade eder. Hz. Peygamber’den günümüze kadar gelen iki silsile vardır. Bunlardan biri Hz. Ebubekir, bir diğeri ise Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed (s.a.v)’e ulaşan silsiledir. Silsile bütün tarikatlarda bulunur ve toplu zikirlerde silsiledeki isimler sırasıyla okunarak saygıyla anılır.¹²⁵

Seyr ü sülûk açısından da tasavvufî eğitimin insani unsurları üç merhaleye ayrılmaktadır. Birincisi mübtedilik merhalesi olup eğitime yeni başlayan kişiyi ifade etmektedir. İkinci merhale mutavassıttır. Bu da yolu yarılamış olan sâlikleri kapsar. Üçüncüsü ise müntehîlik merhalesidir. Müntehîlik, eğitimi bitirmiş sâliklerin merhalesidir.¹²⁶ Görüldüğü üzere mürid, belirli merhalelerden geçerek mürşidlik mertebesine kadar ulaşabilmektedir.

1.3. Tasavvufî Eğitimin Fiilî Unsurları

Seyr ü sülûk yolundaki sâlikin, bu yolda güvenle ilerleyebilmesi için yerine getirmesi gereken bir takım fiili unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar, sâlikin manevî

¹²³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 183.

¹²⁴ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 184.

¹²⁵ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 259.

¹²⁶ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 111.

gelişimini hızlandıran, onun nefsini terbiye etmesine yardımcı olan ve kalbin temizlenmesini sağlayan unsurlardır. Bu unsurlara sema, hatme-i hâcegân, seyr ü sülûk, halvet-çile-erbaîn gibi önemli kavramlar gösterilebilir. Bu kavramlar kısaca şu şekildedir:

Sema: Sözlükte “mevlevi dervişlerinin ney, kudum ve bir usûl-i mahsusa ile dönerek icra ettikleri zikir ve ayin”¹²⁷ anlamlarına gelen sema, çoğunlukla “şarkı, nağme, musiki, raks”¹²⁸ gibi manaları da kapsamaktadır. Semâ’nın cevaz ve haramlığı konusunda âlimler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Gazzâlî bu konuda “eğer behimi iştahları uyandırıyor haram, bediî duyguları uyandırıyor helaldir”¹²⁹ şeklinde görüşünü belirtmiştir. Behimi kavramı, hayvani bir duyguyu ifade ederken¹³⁰ bedii kavramı ise güzel ve hoş olan karşılığını oluşturmaktadır.¹³¹

Hatme-i Hâcegân: Nakşibendiyye tarikatında topluca gerçekleştirilen zikre verilen isimdir. Bu zikrin başında ve sonunda fâtiha suresi okunduğu için Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetme sevabı beklenilir. Bu nedenle sonlandırma manasındaki “hatm” kelimesiyle anılır. Hatme-i hâcegân bir ihtiyacın giderilmesi veya bir musibetin defedilmesi amacıyla genellikle pazartesi ve cuma geceleri tertip edilen zikir çeşididir.¹³² Hatme şu şekilde yapılır:

Müridler, şeyh veya şeyhin el verdiği kişinin etrafına halka şeklinde oturur. Hatmeye, tevbe istiğfar edilerek başlanılır. Ardından genellikle 7 fâtiha suresi, 100 salavat, 79 inşirah suresi, 1001 ihlas-ı şerif okunur. Daha sonra okunan 7 fâtiha, 100 salavat ile birlikte yapılan dualar zikre katılan kişilere paylaştırılarak okunur. Son olarak rabita kısmına geçilir.¹³³ Hatme esnasında yapılan rabitada mürid, üstadını yüksek bir makamda oturmuş şekilde hayal edip onun suretinden kendisine doğru bir

¹²⁷ Sâmi, *Kâmus-ı Türkî*, 1062.

¹²⁸ “Semâ”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, 7/199.

¹²⁹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/496-500.

¹³⁰ Türk Dil Kurumu Sözlüğü (TDK), “behimi”, (Erişim Tarihi: 10.01.2025) <https://sozluk.gov.tr/>

¹³¹ “Bedî”, (Erişim Tarihi: 10.01.2025) <https://sozluk.gov.tr/>

¹³² Mehmet Saki Çakır, “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidilik’teki Uygulanan Örnekleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019), 490.

¹³³ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 263.

nur aktığını düşünür.¹³⁴ Sonrasında bir aşr-ı şerif okunup silsile içindeki sâdât-ı kirâm’a dua edilerek hatme bitirilir.¹³⁵

Seyr ü Sülûk: Tarîkata yeni katılmış sâlikin vuslat makamına ulaşana kadar yaptığı kalbî ve manevî yolculuğa denilmektedir. Seyr ü sülûk, müridin yapmış olduğu duâ, halvet, riyâzet, tefekkür gibi ibadetler sayesinde ruhun temizlenmesini sağlayan psikolojik bir durumdur.¹³⁶ Dört mertebeden oluşmaktadır:

- Seyr ile’llâh: Sâlikin nefsinin arzularını terk ederek tamamen Allah’ın iradesine teslim olması sürecini ifade eder. Bu yolculukta sâlik, kendi benliğinden arınarak Allah’a yönelir ve O’na olan bağlılığını güçlendirir. Seyr ilellâh’ın sonunda, sâlik fenâ fillâh makamına ulaşır. Bu makamda kişi nefsini tamamen yok sayarak, Allah’ın varlığında yok olur. Bu aşama kişinin kötü ahlaktan kurtulup, güzel ahlaka sahip olduğu ve manevî olgunluk kazandığı mertebedir. Ayrıca seyr ilellah süreci sâlikin en yüce ilimlere ulaşmasına da vesiledir.¹³⁷
- Seyr fi’llâh: Sâlik bu mertebede Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmaya gayret gösterip beşerî isteklerden korunmaya çalışır. Sâlikte beşerî sıfat kalmaz ve ikilik ortadan kalkar.¹³⁸
- Seyr maa’llâh: Bu mertebeye “kâbe kavseyni ev ednâ” da denilmektedir. Bu mertebe velilerin mertebesidir. Bu aşamada ikilik ve tüm zıtlıklar ortadan kalkar ve “aynü’l-cem” hali ortaya çıkar.¹³⁹
- Seyr ani’llâh: Bu en üst mertebe olup peygamberlere ve kâmil kullara mahsustur. Bu makam irşat makamı olduğundan Hakk’tan halka dönmeyi ifade eden ve vahdetten kesrete dönüş makamıdır. Bu mertebeye “bekâ ba’de’l-fenâ” makamı da denilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁴ Dilaver Selvi, Enbiya Yıldırım, Kemal Yılmaz ve Ömer Yılmaz, *Kur’an ve Sünnet Işığında Rabita ve Teveşül* (İstanbul: Umran Yayınları, 1994), 53.

¹³⁵ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 263.

¹³⁶ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 133.

¹³⁷ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 134.

¹³⁸ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 267.

¹³⁹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 134.

¹⁴⁰ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 134.

Halvet-Çile-Erbâin: Halvet, ıstılahta “melek ve insan cinsinden kimsenin muttali olmadığı bir şekilde sırrın hakla söyleşmesi durumudur.”¹⁴¹ Halvete çekilen mürid sadece Allah’la olmak amacıyla insanlardan bir müddet uzaklaşarak, çilehane denilen dar ve karanlık bir odada inzivaya çekilir.¹⁴² Halvet adabı açısından öncelikli şart, şeytanın vesveselerine karşı korunmak amacıyla tevhid inancını sağlam bir şekilde içselleştirmeye imkân veren ilmi donanımı edinmektir. Ardından, bu inziva sürecinin sağlam bir temele oturması için farz ibadetlerin yerine getirilmesine katkı sağlayacak şer’î bilgilerin öğrenilmesidir.¹⁴³

Mürid, halvete niyet ettiği zaman öncelikle dünya ve içindekilerin sevgisini kalbinden çıkarmalıdır. Ardından hem kalınacak ortam hem de bedenini iyice temizlemeli ve ardından iki rekât namaz kılıp tövbe edilmelidir. Halvette tüm vakitler Allah’a adanıp Kur’an okunur, namaz kılınır ve daima Allah zikredilerek rızası kazanılmaya çalışılır. Mürid, halvet için bulunduğu ortamdan cuma namazı ve cemaatle namaz kılma dışında ayrılmaz.¹⁴⁴ Bîşr Hâfî, bu noktada “halveti ihtiyâr eden kişi halvet sırasında Allah’tan sakınsın ve evine bağlansın. Onun yoldaşı da ağzından çıkan kelimeleri de Allah olsun”¹⁴⁵ diyerek asıl halvetin nasıl olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

1.4. Tasavvufî Eğitimin Maddî Unsurları

Tasavvufî eğitimin insanî ve fiilî unsurlarının yanında maddî unsurları da bulunmaktadır. Bu unsurlar şeyhin giydiği kıyafetin şekline ve toplandıkları ortama göre farklı isimlerle zikredilmektedir. Bu unsurlar tekke ve hırka kavramları altında toplanabilmektedir.

Tekke, tarikata mensup kişilerin şeyh ya da halifenin gözetimi altında toplandıkları ve içinde zikirler, ayinler ve seyr ü sülûk eğitimi ile meşgul oldukları eğitim merkezleridir. Bu kurum modern eğitimdeki okulun karşılığıdır. Burada nefis eğitilip kişilerin ruhî ve manevî yönden yetkin hale gelmesi amaçlanır.¹⁴⁶

¹⁴¹ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 62.

¹⁴² Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 265.

¹⁴³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 193.

¹⁴⁴ Sühreverdî, *Avârifü’l-Ma’ârif*, 266.

¹⁴⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, 239.

¹⁴⁶ Gözütok, *Sûfî Pedagojisi*, 117.

Hırka ise tarikat ehlinin giydiği ön tarafı açık, yakasız ve uzun elbiseye denir. Hırka giymek şeyhe teslim olmak anlamına gelir. İki çeşit hırka vardır. Bunlardan birisi hırka-i teberrük, diğeri ise hırka-i irâdetdir. Teberrük hırkası, henüz bir tarikata mensup olmayan ancak zaman zaman zikir meclislerine katılan kişilerin tarikata ısınmak amacıyla giydikleri hırkadır. Bu hırkayı talep eden herkes giyebilmektedir. Hırka-i irâdet ise tarikata girmeye ehil olan kişiye bir tören eşliğinde şeyh tarafından giydirilen hırkadır.¹⁴⁷ İrâdet hırkasını giyenler dünyadan zevk almayı kesip geri kalan ömürlerini sadece Allah’a adayarak geçirmeye gayret ederler. Mürit, üzerine giydiği hırkanın hakkını verebilmek ve nefsin arzularına galip gelebilmek adına çalışır ve daima gayret eder.¹⁴⁸ Sûfî hırkası, ilk defa Hızır Aleyhisselam’a Hz. Peygamber’in elinden giydirilmiştir. Bu gelenek Hasan-ı Basrî ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygambere dayanmaktadır.¹⁴⁹

Tarikatın maddî unsurlarına şunlar da eklenebilir. Tarikatlarda şeyhler tarafından giyilen özel başlıklara tac, dervişlerin yiyecek toplayarak tekkeye taşıdıkları kaplara keşkûl ve şeyhin uzak diyarlara giderken vahşi hayvanlardan korunmak için taşıdığı kesici alete ise taber adı verilmektedir.¹⁵⁰

1.5. Tasavvufî Eğitimde İrşad Mekanları

Tasavvuf, İslâm’ın bâtinî ve manevî boyutlarını sistemli bir şekilde temsil eden ve tarih boyunca çeşitli kurumsal yapılar aracılığıyla toplumsal hayatta yer edinen bir bilim dalıdır. Tasavvufî eğitim sürecinde irşad, tebliğ ve davet için kurulup geliştirilen mekanlar olarak; tarikatlar, tekke ve dergâhlar, fütüvvet ve ahîlik teşkilatı kurumlarını ele almak mümkündür. Söz konusu bu mekanlar, ibadet ve zikirlerin yapıldığı aynı zamanda manevî değerlerin topluma aktarıldığı merkezler olarak faaliyet göstermiştir.

1.5.1. Tarikatlar

Tarikat sözlükte “yol, meslek, tarik, râh”¹⁵¹ anlamlarına gelmekle birlikte, terim olarak da “makamlara yükselmek ve menzilleri kat etmekle Allah’a seyr ü sülûk

¹⁴⁷ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 163-164.

¹⁴⁸ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 126.

¹⁴⁹ Nazım Çınar, “Tasavvufta İcâzet Geleneği: “Nakşî Hâlidî Şeyhi Ervâdî Örneği”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 6 (2020), 88.

¹⁵⁰ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 271.

¹⁵¹ Sâmi, *Kâmus-ı Türkî*, 1182.

eden sâliklere has yol”¹⁵² olarak ortaya konulmaktadır. Necmüddîn-i Kübrâ tarikatları kendi içlerinde sınıflandırmıştır. Bunlar: Tarîk-ı ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarîk-i şuttâr olmak üzere üç sınıftır.¹⁵³

Ahyâr: Rûhânî Yöntemi Esas Alan Tarikatlar

Bu tarîk, hayatı olumlu bir açıdan değerlendirmeyi ve başa gelen olayları hayır yönüyle yorumlamayı hedefleyen, bu gayeye de ibadet ve taat merkezli ruhânî eğitim yöntemiyle ulaşmayı amaçlayan bir tasavvufî oluşumdur.¹⁵⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de “*seçkin ve ahyâr’dan olan İbrâhim, İshâk ve Yâkub’u da an*”¹⁵⁵ âyetinde söz konusu Peygamberler “ahyâr” yani hayırlılar olarak nitelendirilmiştir. Bu tarîk, ibadetlere fazlaca düşkün olmaları, farz ibadetlerin yanında nafile ibadetlere de yoğun bir şekilde yer vermeleri, zikirlerini genellikle sessiz bir şekilde eda etmeleriyle bilinmektedir.¹⁵⁶

Ebrâr: Nefsani Eğitimi Esas Alan Tarikatlar

Erdem sahibi kimselerin izlediği bu yol, özünde riyâzet ve mücâhede esasına dayanan bir yolu ifade eder. Bu yol, bireyin kalbini olumsuz eğilim ve kötü huylardan arındırarak, onu ahlakî erdemler ve faziletli niteliklerle kuşatmayı hedefler.¹⁵⁷ Sûfî tarikatlarında genellikle kullanılan yol budur. Bu yol ilkin nazaran daha kestirme bir yolu ifade etmektedir.¹⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de “*Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyîndedir*” buyrulmaktadır.¹⁵⁹ Söz konusu âyet öncelenecek bu tarîk, nefisle mücadele edip onu terbiye ederek ebrâr olarak ahlak-ı ilâhîyeye yönelmeye çalışmaktadır.¹⁶⁰

Şuttâr: Âşıkane Yol İzleyen Tarikatlar

Şuttâr tarîki, tabiatlarında aşk ve cezbe yönü ağır basan ve bundan dolayı sevgi ve muhabbet merkezli bir manevî yönelişe daha meyilli kimselerin takip ettiği

¹⁵² Cürcânî, *Ta’rifât*, 103.

¹⁵³ Necmüddîn-i Kübrâ, *Tasavvufta On Esas: Usûl-i ‘Aşere Şerhleri*, 45-46.

¹⁵⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufta İrşad, İrfânî Tebliğ ve Davet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 144.

¹⁵⁵ Sâd 38/45-47.

¹⁵⁶ Yılmaz, *Tasavvufta İrşad, İrfânî Tebliğ ve Davet*, 144-145.

¹⁵⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006), 201.

¹⁵⁸ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 100.

¹⁵⁹ el-Mutaffîfîn 83/18-22.

¹⁶⁰ Yılmaz, *Tasavvufta İrşad, İrfânî Tebliğ ve Davet*, 149.

tasavvufî bir yoldur.¹⁶¹Bu tarikin öncelediği muhabbet çok özel bir hâldir. Bu hâl insanları yüksek makamlara ulaştırır.¹⁶² Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “*O kulunu sever, kul da Hak Teâlâ’yı sever.*”¹⁶³ buyrulmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrâil’e: Ey Cebrâil ben falanca kulumu seviyorum sende sev buyurur. Cebrâil o kulu sever ve semada da yeryüzünde de o kulan sevilmesini sağlar.*”¹⁶⁴ Bu tarîkde sâlik her şeyden hatta kendi varlığından bile vazgeçer. Bu yol çok zor olmakla birlikte Allah’a vuslatın en kısa yolu olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁵

Söz konusu tarikatların izledikleri yollar farklı olsa dahi temelde hepsinin amacı Hak Teâlâ’nın rızasına ermektir.

1.5.2. Tekke/Dergâh

Tekkeler, içinde bulundukları döneme ve coğrafyaya bağlı olarak “zaviye”, hankâh, dergâh, ribât, âsitane, buk’a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhâne, harâbat” gibi farklı isimlerle anılmışlardır. Genel olarak büyük tekkeler için “dergâh” veya hankâh” gibi isimler kullanılırken, daha küçük yapılar için “zâviye” ismi kullanılmaktadır. Ayrıca bütün tekkelerin bağlı bulunduğu merkez konumundaki yapılara ise “âsitâne” adı verilmiştir.¹⁶⁶

Hankâh, çok sayıda hücreye sahip olan dervişlerin, gezginlerin ve yolcuların ikameti ve yemek yemeleri amacıyla hazırlanmış bir yerdir. Aynı zamanda bu mekanlar misafirlere, gariplere ve sûfilere ücretsiz olarak yemek ve konaklama imkânı sunan bir misafirhane işlevi de görmektedir. Bu anlamda inşa edilen ilk hankâh Remle’de isimsiz iki dervişin birbirlerine yiyecek ikram etmelerinden etkilenen bir kişinin sûfiler için yaptırdığı bir yapıdır.¹⁶⁷

Tekke ve dergâhlarda yürütülen eğitim faaliyetleri, sözlü, yazılı, uygulamalı ve hâl ile eğitim olmak üzere dört çeşittir. Sözlü eğitim, genellikle mürşidin

¹⁶¹ Yılmaz, *Tasavvufta İrşad, İrfanî Tebliğ ve Davet*, 152.

¹⁶² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 405.

¹⁶³ Mâide 5/54.

¹⁶⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Edeb”, 41.

¹⁶⁵ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 100.

¹⁶⁶ Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/419-423.

¹⁶⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-Ma’ârif*, 347.

sohbetlerinden oluşmaktadır. Yazılı eğitim, müşitlerin irşad amacıyla tarikat mensuplarına ya da halk zümresine yazıp gönderdiği mektupları ihtiva etmektedir. Uygulamalı eğitim, esasen riyazet ve mücâhedeye dayalı uygulamalarla birlikte, tarikat erkânının toplu zikir ve sema gibi merasimlerinden oluşmaktadır. Hâl ile eğitim faaliyeti ise müşidin sâliklerine rol model olarak eğitim sunmasıdır.¹⁶⁸

1.5.3. Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatı

Fütüvvet, “yiğitlik, cömertlik ve yardım severlik gibi erdemleri bir arada ifade eden ahlakî ilke ve bu ilke etrafında teşkilatlanmış dini ve mesleki birliktir.”¹⁶⁹ Bu birlik, üç kıtada sosyo-ekonomik hayatın bel kemiğini olmuştur. Fütüvvet teşkilatı, zaviyelere gelen misafirleri nazik bir şekilde karşılayarak barınma ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamakta ve aynı zamanda toplumsal adalet anlayışıyla zalimlere karşı mücadele etmektedir. Bu teşkilatta her ahî bir zanaatla meşgul olmakta, mesleki ve ahlaki bir disiplin içinde yetişmektedir. Bir yönetici önderliğinde yürütülen bu teşkilatta, sabah namazından sonra başlanılan mesleki faaliyetler; zikirler, yemek ikramları ve ilahiler eşliğinde sürdürülmektedir.¹⁷⁰

Fütüvvet topluluğunun, eğitim, irşad ve ahlak ilkelerini belirleyen prensipleri bulunmaktadır. Bunlar; vefa, güven, samimiyet, cömertlik, tevazu, tevbe ve hoşgörü gibi prensiplerdir. Bunlar genel olarak “eline diline beline sahip olmak” şeklinde ifade edilmektedir. Teşkilat bu prensipler ışığında irşad, eğitim ve mesleki faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁷¹

1.6. Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Eğitim Yöntemleri

Tasavvufî eğitim sürecinde, müridi marifete ulaştırmak için birçok eğitim yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu yöntemlere sohbet, zikir ve yaparak yaşayarak öğrenme yöntemleri örnek gösterilebilir. İlave olarak Hz. Peygamber döneminde ashabın, öğrenmek istedikleri her meseleyi hatta ahlakî ve manevî değerleri dahi soru cevap yöntemi ile Peygamberimizden öğrenmelerinden dolayı bu durum, müşid ile müridi arasında uygulanan temel bir eğitim yöntemi haline gelmiştir. Bu sebeple

¹⁶⁸ Yılmaz, *Tasavvufta İrşad, İrfanî Tebliğ ve Davet*, 162-164.

¹⁶⁹ “Fütüvvet”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, 3/105.

¹⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 87.

¹⁷¹ Yılmaz, *Tasavvufta İrşad, İrfanî Tebliğ ve Davet*, 172/173.

tasavvufî eğitimde kullanılan eğitim yöntemlerine soru cevap metodu da eklenerek söz konusu yöntemlerin üzerinde kısaca durulmuştur.

1.6.1. Sohbet

Sohbet, “mürşidin sözlerini dinlemek üzere düzenlenen tasavvufî toplantı” anlamına gelmektedir.¹⁷² Sülemî sohbeti şu şekilde izah etmektedir: “Sohbet, mürşide ve büyüklere karşı hürmet ve hizmet, akrana karşı nasihat ve cömertlik, küçüklere ve müridlere karşı ise irşad yoluyla sünnet ve ilmi öğretmektir.”¹⁷³

Tasavvufî gelenekte sohbet, yalnızca mürşid ile müridleri arasında gerçekleşen bir etkileşim ile sınırlı kalmayıp ihvan, akran ve halk ile kurulan irtibatı da kapsamaktadır. Bu doğrultuda sohbetler, sohbet-i teberrük ve sohbet-i irade olmak üzere iki çeşittir. Sohbet-i teberrük mürşidin halka açık olarak gerçekleştirdiği sohbetleri ihtiva etmektedir. Sohbet-i irade ise müridin belli zaman ve usullere riayet ederek mürşidi ile yaptığı eğitim ve terbiye amacı taşıyan sohbetleri ifade etmektedir.¹⁷⁴

Allah dostları, sohbeti manevî terbiye sürecindeki en önemli usullerden biri olarak kabul etmekte ve ona büyük ehemmiyet göstermektedirler. Bu bağlamda özellikle sohbet-i irade ön plana çıkmaktadır. Zira sohbet-i irade ile mürşid-i kâmilin gönlünde taşıdığı ilim, irfan ve manevî haller müride aktarılır. Bu yönüyle sohbet, sâlikin manevî tekamülünde ve tasavvufî terbiyenin gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir.¹⁷⁵

1.6.2. Soru- Cevap

Soru cevap yöntemi, eğitimde köklü bir geçmişe sahip olan ve anlatım tekniğini desteklemek amacıyla sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdir. Söz konusu yöntem, sınıf ortamında gerçekleştirilen öğretim süreçlerinde öğrencilerle etkileşim kurarak

¹⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 647.

¹⁷³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Mecmû'a-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahmân es-Sülemî*, thk. Nasrullah Pürcevadi (Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 2010), 69.

¹⁷⁴ Süleyman Uludağ, "Sohbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/180-181.

¹⁷⁵ Ahmed b. Âcibe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l Kur'ani'l-Mecid*, trc. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015) 2/452.

konunun tartışılmasına imkân sağlamakla birlikte öğretimin daha aktif bir şekilde yürütülmesine de katkı sağlar.¹⁷⁶

Soru cevap yöntemi, daha çok sohbet ortamında uygulanan bir öğretim usulü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde sahabe ile yapılan sohbetlerin temelinde, İslam'ın öğrenilmesine yönelik bilgi eksikliklerinin giderilmesi ve merak edilen hususların açığa kavuşturulması yer almaktadır. Sahabe anlamlandıramadıkları konuları doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v)'e yönelterek ve bu soruların cevaplarını alarak öğrenme süreçlerini ilerletmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) ise kendisine yöneltilen soruları cevaplayarak eğitici rolünü her durumda sürdürmüştür.¹⁷⁷

Tasavvufi eğitimde ise soru cevap yöntemi, müridin Hakk'a yakınlık hâline ulaşması, tasdik etmesi, hakikati örten perdelerin kalkması ve gerçeği olduğu gibi idrak etmesi sürecinde önem kazanmaktadır. Bu süreçte mürid, Hakk'ın varlığını bulma noktasında mürşid rehberliğinde söz konusu yöntemden yararlanır.¹⁷⁸

1.6.3. Zikir

Zikir kelimesi sözlükte “anma, hatıra getirme, yâd ve tezkâr”¹⁷⁹ anlamlarına gelir. Terim olarak ise, Allah'ı sürekli olarak anma, O'nu hatırd tutma ve gafletten uzak bir bilinç halinde bulunmayı ifade etmektedir. Zikir, lafzen Allah'ın esmâ-i hüsnâsının veya tekbir, tehlil, tesbih ve tahmid gibi kutsal ifadelerin tekrar edilmesiyle gerçekleşen bir ibadet biçimidir.¹⁸⁰ Nitekim Allah Teâlâ: “*Ey iman edenler Allah'ı çokça zikrediniz.*”¹⁸¹ buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v) de “*Yer yüzünde Allah Allah... denildikçe kıyamet kopmayacaktır.*”¹⁸² buyurmuştur.

Zikir, genel olarak sesli (cehrî) ya da gizli (hafî) kalben ve sessiz bir biçimde gerçekleştirilebilir. İbn Acîbe'ye göre, seyr ü sülûk yolunun başındaki sâlik için cehri

¹⁷⁶ Gürbüz Ocak, “Yöntem ve Teknikler”, ed. Gürbüz Ocak, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2014), 269.

¹⁷⁷ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1994), 147.

¹⁷⁸ Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, *Câmi'u'l-Usûl (Velîler ve Tarîkatlarda Usûl)*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayınları 1987), 186.

¹⁷⁹ Sâmi, *Kâmus-ı Türkî*, 1380.

¹⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 728.

¹⁸¹ el-Ahzâb 33/41.

¹⁸² Müslim, *Sahîh-i Müslim, “İman”*, 66.

zikir uygulanması daha uygun iken, sülûk ilerledikçe hafî zikrin tercih edilmesi daha faziletli görülmektedir.¹⁸³ Allah'ı zikretmek müritlerin manevî kılıcı olarak bilinmektedir. Kendilerine gelebilecek her türlü sıkıntıdan bu manevî kılıç sayesinde korunmaktadırlar.¹⁸⁴

1.6.4. Yaşayarak Öğrenme

Tasavvuf, İslâm geleneği içerisinde teorik bilgiden ziyade daha çok yaşantıya ve kalbî tecrübeye dayanan bir hâl ilmidir. Bu yönüyle tasavvufî eğitim, amelî boyutu ağır basan bir eğitim süreci sunmaktadır. Nitekim Hucvîrî, Keşfü'l-Mahcûb adlı eserinde “Tasavvuf ne sözle olur ne yazıyla, o bir hâl ve yaşayıştır”¹⁸⁵ şeklindeki ifadesiyle, sûfilîğin bireyin kalbinde yaşanan manevî tecrübelerle idrak edilebileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Kuşeyrî de er-Risâle adlı eserinde tasavvufun zâhirî ilimlerden farklı olarak hâl yoluyla tecelli ettiğini ve bunun kesbî olarak değil, vehbî olarak kazanıldığını belirtmektedir.¹⁸⁶ Bu anlayışa göre sûfilikte esas olan şey bireyin kalbinde gerçekleşen bir dönüşümle hakikatin idrak edilmesidir.

Klasik ahlak eserlerinde yaşayarak öğrenme metoduna önemli bir yer verilmekte ve eğitici konumunda olan her bireyin örneklik teşkil edecek davranışlara sahip olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.¹⁸⁷ Yaşayarak öğrenme, özellikle müridin kalbinde ve ruhunda gerçekleşen bir keşif ve idrak hâli olarak değerlendirilir. İmam-ı Gazzâlî, bu anlayışı açık bir biçimde ortaya koyarak “Marifet kitaplarla değil hâl, zevk ve tecrübe ile elde edilir.”¹⁸⁸ ifadesiyle bilgi ile hâl arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. Gazzâlî'nin işaret ettiği marifet, içsel bir aydınlanma sürecine karşılık gelmektedir. Bu durum da tasavvufî eğitimin temel özelliği olan yaşayarak öğrenme ilkesinin en temel yansımasıdır.

¹⁸³ Âcibe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l Kur'ani'l-Mecid*, 4/136.

¹⁸⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 302.

¹⁸⁵ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 52.

¹⁸⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 89.

¹⁸⁷ Emrah Karapolat, “Klasik İslam Düşüncesinde Ahlak Eğitimi Anlayışı (Ahlâk-ı Celâli Örneği)”, *Sinop İlahiyat Dergisi* 2 (2025), 51.

¹⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 3/107.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN VE HADİSLERDE GEÇEN KISSALARIN TASAVVUFÎ EĞİTİMDEKİ YERİ

Yüce Rabbimiz, rehber kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara ulaştırmak istediği mesajı daha anlaşılır kılmak amacıyla çeşitli misallerden haber vermektedir.¹⁸⁹ Kıssalar, esas olarak verilmek istenen mesajı örnekler vasıtasıyla somutlaştırarak insan zihninde kalıcı hale gelmesini sağlar. Kur'ân kıssaları, insanların dikkatini çekerek kendi hayatları içinde karşılığını bulabileceği şekilde olup insanları eğitime metotlarındandır. Kıssalar, Kur'ân-ı Kerîm'de çok geniş yer tutmaktadır. Kıssaların insanları eğitime konusundaki etkileyici rolü dikkate alındığı zaman Kur'ân'da niçin bu kadar geniş yer tuttuğu daha iyi anlaşılmış olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in her bir âyet ve her bir sûresi inananlar için bir ders niteliğindedir. Nasıl ki her bir dersin sonunda ulaşılabilecek bir kazanımı mevcutsa Kur'ân-ı Kerîm'in de her bir âyetinde birden fazla kazanım mevcuttur.

Kur'ân'da ve hadislerde yer alan geçmiş ümmetler veya şahıslar hakkındaki anlatımlar¹⁹⁰ olan kıssalar, terim olarak “anlatma, hikâye etme, bir kimsenin izini sürüp adım adım takip etme, birine bir sözü beyan etme ve geçmiş eserleri, izleri açığa çıkarmak suretiyle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı tefekküre yöneltten bir olgu”¹⁹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Tefsir âlimi İsfahânî'ye göre ise kıssa kelimesinin asıl anlamı, “bir şeyi geceleyin takip edip talep etmektir.”¹⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssa kavramının farklı şekillerde kullanıldığı birçok âyet mevcuttur. Bu âyetlerden bazıları şu şekildedir:

*“İşte bunlar (Hz. İsa hakkındaki) gerçek kıssalardır. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Muhakkak ki Allah gerçek hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹⁹³

¹⁸⁹ el-İsrâ 17/89; el-Kehf 18/54; el-En'âm 6/105.

¹⁹⁰ “Kıssa”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, 8/170.

¹⁹¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 158.

¹⁹² er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat/Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 844.

¹⁹³ Âl-i İmrân 3/62.

*“Biz sana Kur’ân’ı vahyetmekle en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Daha önce sen bunlardan habersiz idin.”*¹⁹⁴

*“Yemin olsun ki önceki peygamberlerin, özellikle Yusuf ve kardeşlerinin kıssalarında akıl sahipleri için nice dersler ve ibretler bulunmaktadır. Bu Kur’an uydurulmuş bir söz değildir.”*¹⁹⁵

*“Annesi Musa’nın kız kardeşine, “çaktırmadan onun izini takip et dedi”. O da Musa’yı onlar farkında olmadan gizlice gözetledi.”*¹⁹⁶

*“Onlara (dünyada yaptıklarını) tam bir bilgi ile anlatacağız, şüphesiz biz onlardan uzakta değiliz.”*¹⁹⁷

Görüldüğü üzere Kur’ân’da kıssa kavramına farklı şekilde yaklaşılmaktadır. Yukarıdaki âyetlere bakıldığında doğrudan kıssa kavramına değinildiği gibi kıssa kavramının anlamlarından olan “izini takip etmek”, “anlatmak” gibi kavramlar da kullanılmıştır.

2.1. Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar

Kıssalar, yukarıda da değinildiği üzere Kur’ân-ı Kerîm’de çok geniş yer tutmaktadır. Bununla beraber kıssalar kendi içinde tarihi kıssalar, Kur’ân’ın nüzulü esnasında meydana gelen kıssalar ve gaybî kıssalar şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:¹⁹⁸

Tarihi Kıssalar: Tarihin belirli bir döneminde meydana gelmiş olaylardır. Tarihi kıssalar da kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar, peygamberler ve ümmetleri arasında geçen kıssalar ile bazı önemli şahsiyet ve hadise kıssaları şeklindedir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Yûsuf 12/3.

¹⁹⁵ Yûsuf 12/111.

¹⁹⁶ el-Kasas 28/11.

¹⁹⁷ el-A’râf 7/7.

¹⁹⁸ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 78-81.

¹⁹⁹ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 78.

Kur’ân’ın Nüzulü Esnasında Meydana Gelen Kıssalar: İslam’a davetin başlamasıyla ortaya çıkan olaylardır. Bedir muharebesi,²⁰⁰ uhud gazvesi,²⁰¹ hendek gazvesi²⁰² gibi savaşları da içinde barındıran olayların anlatıldığı kıssalardır.

Gaybi kıssalar: Âdem (a.s)’ın yaratılışı ve meleklerin ona secde edip şeytanın etmemesi,²⁰³ cennet ve cehenneme girecek olanların durumları gibi konulara değinen kıssalardır.

2.2. Kur’ân Kıssalarının Amaçları

Yüce Allah, insanların fitratlarına aykırı olan davranışları ortadan kaldırmak ve çözüme kavuşturamadıkları birtakım konuları kolaylıkla halledebilmeleri için kendilerine rehber olacak peygamberler göndermiştir. Aynı zamanda gönderdiği peygamberler aracılığıyla da insanlara mesajlarını ulaştırmıştır. Bu ilahî mesajların asıl gayesi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaya çalışmaktır. Kıssalar, Allah tarafından insanlara gönderilen ilahî mesajları onların anlayabilecekleri şekilde somutlaştırarak daha anlamlı ve kalıcı hale gelmesini sağlar. Kıssaların amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan itikadi esasları ispat edip açıklamak.
- Hz. Peygamber (s.a.v)’e ve tüm mü’minlere moral vererek kalplerini rahatlatmak.
- Bütün semavi dinlerin tek bir ilahın katından gelip temelde bir olduğunu açıklamak.
- İnsanlığı, düşmanı olan şeytanın oyunlarına karşı bilgilendirmek.²⁰⁴

2.3. Kur’ân Kıssalarının Özellikleri

Kur’ân-ı Kerîm’de en çok başvurulan anlatım yöntemi kısas ile dolaylı anlatımdır.²⁰⁵ Bazı müfessirlere göre kıssalar, Kur’ân’ın üçte birini oluştururken; bazılarına göre ise üçte ikisini temsil etmektedir. Ancak Asr-ı saâdet döneminde

²⁰⁰ Âl-i İmrân 3/121-122.

²⁰¹ Âl-i İmrân 3/140.

²⁰² el-Ahzâb 33/9-21.

²⁰³ el-Bakara 2/34.

²⁰⁴ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 245.

²⁰⁵ Ali Akpınar, “Mesnevî’de Kıssa Eğitimi Şeyh Dekûkî Örneği”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik* (Konya: Sümam Yayınları, 2007), 126.

gerçekleşen olaylar da eklendiği zaman kıssaların Kur'ân'ın yarısını teşkil ettiği söylenebilir.²⁰⁶

Kur'ân kıssalarının kendine has bir anlatım tarzı vardır. Hikâye ve roman gibi eserlerde zaman, mekân ve eserin kahramanı çok önemli yer tutarken; Kur'ân kıssalarında zaman, mekân ve kahraman mefhumu açıkça yer almaz. Ayrıca Kur'ân kıssalarında kahraman, kıssadan ders alacak bireyin bizzat kendisi yani okuyucusudur.²⁰⁷ Dolayısıyla Kur'ân kıssalarında asıl amaç tarihi bilgi vermek değil, okuyucuya nasihatler vererek kendi hayatında bu durumun karşılığını bulup ders çıkarmasıdır. Kıssalar kendi içinde şu özellikleri barındırmaktadır:

- Zaman, mekân ve şahıslardan bağımsız kendi başına bir gerçekliği olan olayların anlatım şeklidir.
- Olaylar, diğer anlatım türleri gibi belirli bir düzene göre başlayıp sonunda da bir neticeye ulaşmaz. Bazı olay sahneleri verilir ve bu sahnelerde verilmek istenen asıl mesaj vurgulanır.
- Kur'ân kıssalarının bir başka özelliği ise onun hakk olanı bildirmesidir. Hakk kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç anlamda kullanılmaktadır. Bunlar; doğruluk, olması gerekene uygunluk ve tutarlılık şeklindedir.²⁰⁸
- Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalarda iyi-kötü davranışlar ve bu davranışları yapan iyi-kötü karakterler anlatılarak muhatabın ders alması amaçlanır.
- Ayrıntıya fazla yer verilmeden öğüt alınması gereken asıl konuya dikkat çekilir.²⁰⁹

2.4. Kıssa ile İlgili Kavramlar ve Kıssaların Diğer Anlatım Türlerinden Farkı

Hadis, Kur'ân'ı Kerîm'i tasdikleyici mahiyettedir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözlerine kavli hadis, fiillerine fiili hadis ve onayladığı şeylere de takriri hadis

²⁰⁶ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 41.

²⁰⁷ Suat Yıldırım, "Kur'an-ı Kerimde Kıssalar", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979), 38-39.

²⁰⁸ Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *IV. Kuran Haftası Kur'an Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 30.

²⁰⁹ Adem Akıncı, "Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2004), 47.

denilmektedir.²¹⁰ Kur’ân’da hadis kelimesi “haber vermek”,²¹¹ “anmak”,²¹² “söz”,²¹³ “mesaj”,²¹⁴ “hikâye”,²¹⁵ vb. anlamlarda kullanılmıştır.

Haber, sözlükte, “bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak manasına gelen hubr kökünden türemiş bir isimdir.”²¹⁶ Terim olarak ise geçmişte olmuş ya da gelecekte olabilecek bir durumu bildiren sözdür. Kur’ân-ı Kerîm’de haber kavramı birçok ayette geçmekle birlikte yine haber manasına gelmekte olan “nebe” kavramı da yirmi dokuz ayette geçmektedir.²¹⁷

Mesel, “benzemek, benzeri olmak manasına gelen müsûl kelimesinden türemiş bir sıfat olup benzeyen demektir.”²¹⁸ Râgıb el isfehâni, Müfredât adlı eserinde mesel kavramını, “açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz”²¹⁹ şeklinde tanımlamıştır. Kur’ân’ı Kerîm’de mesel kavramı birçok yerde farklı anlamlarda geçmektedir. “Şüphesiz Allah, sivrisineği ve onun üstününü misal vermekten çekinmez.”²²⁰, “Allah, inkâr edenlere Nuh’un karısı ile Lut’un karısını misal vermektedir.”²²¹, “Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali içinde kandil bulunan bir kandilliktir.”²²² âyetleri bunlardan bazılarıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan kıssalar, diğer anlatım türlerine benzemekle birlikte esas itibariyle onlardan çok farklıdır. Nitekim insanlar tarafından oluşturulmuş olan hikâye ve masal gibi edebi türler sanatsal kaygıyla yazılmış olduklarından içlerinde hata ve bozukluklar içerebilmektedir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de böyle bir bozukluktan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Kur’ân kıssaları sadece gerçeği anlatmakta ve gerçeğe dayanmaktadır.

²¹⁰ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 27/65.

²¹¹ ez-Zilzâl 99/4.

²¹² ed-Duhâ 93/11.

²¹³ en-Nisâ 4/42.

²¹⁴ el-Enbiyâ 21/2.

²¹⁵ el-Mü’minûn 23/44.

²¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/346-349.

²¹⁷ Yavuz, “haber”, 14/346-349.

²¹⁸ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/293-297.

²¹⁹ Durmuş, “Mesel”, 29/293-297.

²²⁰ el-Bakara 2/26.

²²¹ et-Tahrîm 66/10.

²²² En-Nûr 24/35.

Kur'ân kıssalarında anlatılan olaylar asla hayal ürünü olamaz. Zira söz konusu kıssalar, Allah Teâlâ tarafından mü'minlerin öğüt alması amacıyla aktarılır. Allah tarafından vahyedilen bu haberler, kalpleri tesir altına alır ve kuvvetli deliller ihtiva eder.²²³

Kıssayı masaldan ayıran en önemli özellik hakikat unsurudur. Yüce Allah tarihsel dönemde gerçekleşmiş olan birtakım olayları insanlara Kur'ân'da aktararak açıklığa kavuşturmuştur. Masalda ise yazar, okuyucuya olayları açıklasa dahi temel amacı olayları açığa kavuşturup hakikati bulmak değil, okuyucuyu eğlendirmektir.²²⁴

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarına bakıldığında aktarılan olaylardaki temel özellik vurgulanmakta, gereksiz betimleme ve detaylardan kaçınılmaktadır. Hikâyeye ve masal gibi anlatım türlerinde ise, teknik ve sanatsal unsurlar öncelenip gereğinden fazla betimleme kullanılmaktadır. Ancak Kur'ân kıssalarındaki temel amaç, sanat ve teknik olmaktan ziyade doğru olanı doğru şekilde açıklamaktır.²²⁵

Kur'ân kıssalarında ahlak ve ahlaki değerler eğitici bir rol üstlenmektedir. Sözelimi, Kur'ân'da Hz. Lut kavminin yaptığı sapkınlıklardan bahsedilirken bizlere de ahlaki öğütler verilir. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Yemin olsun ki bu topluluk kendi sapkınlıkları içinde dolaşıp duruyorlar.”*²²⁶

Kıssalar; Allah'ın koruması altında olunduğunun bilincinde olması, incelik ve içeriğin düşünülmesi, etkileyicilik ve hitabeti, insanlar üzerindeki eğiticiliği ve öğreticiliği, kanıtları pekiştirip sağlam gerekçeler kullanma yönündeki farklılıklarıyla diğer anlatım türlerinden ayrılır.²²⁷

2.5. Kur'ân Kıssalarının Edebi Yönü ve İ'câzı

İ'caz, Kur'ân'ın bilimsel yönünü ortaya koyan bir ilimdir. İ'câzü'l Kur'ân ise, Kur'ân âyetlerinin bir benzerinin getirilmesi konusunda insanların âciz bırakılması durumunu ifade eder.²²⁸ Kur'ân'ın beşer üstü ilahi bir kitap olması, muhaliflerine

²²³ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 59-60.

²²⁴ Akbar Sâlehî, “İslâmî Eğitim ve Öğretimde Kur'an Kıssa ve Hikâyelerin Rolü”, çev. Mustafa Kara, *Bartın üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 185.

²²⁵ Sâlehî, “İslâmî Eğitim ve Öğretimde Kur'an Kıssa ve Hikâyelerin Rolü”, 188.

²²⁶ Hicr 15/72.

²²⁷ Sâlehî, “İslâmî Eğitim ve Öğretimde Kur'an Kıssa ve Hikâyelerin Rolü”, 188-190.

²²⁸ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 105.

açıkça meydan okuması ve kendisine benzer bir âyet dahi getirilememesi onun mucize bir kitap oluşunun delillerindendir.

Mucize, Yüce Rabbimizin göndermiş olduğu Peygamberlerin risâletlerini kanıtlamak amacıyla sıradan insanların benzerini yapmaktan aciz kaldığı olağanüstü bir olay göstermeleridir. Bir olayın mucize olabilmesi için sebep- sonuç ilişkisi dışında gerçekleşmesi ve doğrudan Allah'ın fiili olması gerekmektedir.²²⁹ Peygamberimiz Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir.²³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmiş olduğu ortamda Araplar, edebiyat alanında kendilerini çok geliştirmiş bulunmaktaydılar. Öyle ki güçlü bir hatipliğe sahip olduklarından panayırarda kendi yazmış oldukları şiirlerle birbirleriyle yarışmaktaydılar. Peygamberimize böyle bir ortamda Yüce Allah'ın mislinin getirilmesi konusunda müşriklere meydan okuduğu²³¹ Kur'ân'ı Kerîm indirilmiştir.²³² Bu hususu peygamberimiz bir hadisinde şöyle teyit etmektedir: *“Hiçbir Peygamber gönderilmemiştir ki ona, insanların iman edeceği bir ayet verilmemiş olsun. Bana verilen de Allah'ın gönderdiği vahiydir. Onun için kıyamet günü ümmetimin sayıca diğerlerinden çok olmasını ümit ediyorum.”*²³³

Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği sırada edebiyatın altın çağını yaşayan Araplar, Kur'ân'ı duyduklarında onun eşsiz üslubu hususunda hayrete düşmüşler ve Kur'ân ayetlerinin yayılmasına engel olmaya çalışmışlar. Kur'ân'ın üslubunun onları tesiri altına almasından korktukları için onun sesini bastırmak amacıyla kendi aralarında şarkılar söyleyip oyunlar oynamışlardır.²³⁴ Her ne kadar uğraşmış olsalar da Kur'ân'ın büyüleyici vasfını gizleyememişlerdir. Nitekim Hz. Ömer gibi şahsiyetleler Kur'ân âyetlerinin eşsiz üslup güzelliği sayesinde Müslüman olmuşlardır. Ancak o sırada güçlü hatiplik özelliğiyle bilinen Velid bin Muğira da Kur'ân'ın bir beşer sözünden

²²⁹ “Mûcize”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, 6/88.

²³⁰ el-Ankebût 29/51.

²³¹ el-Bakara 2/23.

²³² Hasan Bulut, “Dilbilimsel Açıdan Kur'an'da İ'câz (Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme)”, *Academic Knowledge* 1/1 (2018), 39.

²³³ Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Kitâbü'l-İmân”, 152.

²³⁴ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 176.

çok farklı olduğunu kabul etmesine ve kalbinin yumuşamasına rağmen kibrine yenilip Müslümanlıkla şereflenememiştir.²³⁵

Kur'ân, aktardığı kıssaları geçmişte meydana gelmiş tarihi hadisler olarak değil de güncel bir olay gibi betimlemektedir. Bu sayede anlatılanlar yalnızca geçmişe ait olmaktan çıkarak adeta şimdi yaşanıyor gibi zihinlerde canlanmaktadır.²³⁶ Bu bağlamda Kur'ân'da geçmekte olan kıssalara geçmişin hikayeleri gözüyle değil, geleceğe ve bugüne yönelik ibret verici ve ders alınması gereken ilahi birer mesaj olarak yaklaşmak gerekir.

2.6. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Geçen Kıssalardan Bazı Örnekler

Okunan her kitapta insan zihninin anlamaya muktedir olmadığı bazı olay ve kavramlar geçtiği gibi rehber kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de de bu durum söz konusu olabilir. Kur'ân kıssaları bu esnada devreye girerek anlaşılması zor gibi görünen konuları betimleme ve tasvir gibi yöntemlerle aktararak insan zihninin daha kolay anlamlandıracağı bir hâle getirir.

2.6.1. Hz. Yakub ve Hz. Yusuf Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Bu kıssa tamamının bir sure içinde geçtiği tek kıssa olup aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaların en güzeli şeklinde de vasıflandırılmaktadır. Bunun sebebi ise dünya ve ahiret için önem arz edecek ibret verici mesajlar barındırmasıdır.²³⁷ Kıssa şu şekildedir: Hz. Yusuf Peygamberimizin valideleri daha Hz. Yusuf çok küçükken vefat eder. Babaları Hz. Yakub da Hz. Yusuf'a çok ihtimam göstermektedir, ancak diğer on iki erkek kardeş bu ilgiyi kıskanmaktadır.²³⁸ Kıssa Hz. Yusuf'un rüyası ile başlar. Gördüğü rüyayı babaları Hz. Yakub'a şu şekilde anlatır.

- “Babacığım, rüyamda on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm ve onlar bana secde ediyorlardı.”²³⁹

²³⁵ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, çev. İsmail Aslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 1999), 25.

²³⁶ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 180.

²³⁷ Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsiri*, 12/569.

²³⁸ Neşet Bilge, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 137.

²³⁹ Yûsuf 12/4.

Hız. Yakub ise, Hız. Yusuf'a rüyasının yorumu olarak Allah Teâlâ'nın kendisini peygamber olarak seçeceğini, ataları olan Hız. İbrahim ve Hız. İshak gibi ona da peygamberlik nimeti ihsan edeceğini ancak rüyasını kardeşlerine anlatmaması gerektiğini, çünkü kardeşlerinin ona bir kötülük yapmasından korktuğunu ifade etmiştir.²⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: *“Yavrucuğum rüyayı kardeşlerine anlatma, yoksa sana tuzak kurarlar. Şeytan apaçık düşmandır. Rabbin seni seçecek, ataların İbrâhim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır; şüphesiz Rabbin hakkıyla bilen hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁴¹

Hız. Yakub, kardeşlerinin Hız. Yusuf'a bir kötülük yapacaklarını hissetmiş ve rüyasını onlara anlatmaması konusunda uyarmıştır. Hız. Yusuf'un gördüğü rüya Hız. Yakub'un ona karşı sevgisini daha da artırmış bu durumda kardeş kıskançlığı da artmıştır. Kardeşler bir araya gelip Hız. Yusuf'u ortadan kaldırmak için planlar kurmuşlardır.²⁴² Hız. Yusuf'un kardeşleri onu bir kuyunun yanında bırakıp gitmeyi kararlaştırdılar ve babalarına şöyle dediler:

- “Babacığım, Yusuf'u yarın bizimle gönder, yanımızda gezip oynasın.”

Babaları:

- “Doğrusu onu götürmeniz beni üzer siz ondan habersiz iken onu bir kurt götürür diye korkuyorum.” Onlar da:

- “Biz güçlü bir topluluk iken kurt onu yiyemez.” dediler.²⁴³

Ertesi gün Hız. Yusuf'u alıp evden çıktılar daha çocuk yaştaki Hız. Yusuf olan bitenin farkında değildir. Ağabeyleri onu zorla kolundan tutup bir kuyunun içine atarlar.²⁴⁴ Daha sonra babalarına gelip olayı şu şekilde izah ederler:

- “Biz yarışmak için uzaklaşmıştık, kardeşimiz Yusuf da eşyalarımızın yanındaydı, ne yazık ki geldiğimizde onu bir kurdun yediğini gördük. İşte bu da kanlı

²⁴⁰ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Sağlam Yayınları, 2009), 3/81.

²⁴¹ Yûsuf 12/5-6.

²⁴² Neşet Bilge, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları*, 140; Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsîri*, 12/591.

²⁴³ Yûsuf 12/12-14.

²⁴⁴ Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsîri*, 12/629.

gömleğidir.” diyerek babalarını Hz. Yusuf’un öldüğüne inandırmak isterler. Babaları onlara inanmayarak şöyle dedi:

- “Nefisleriniz sizi aldatıp sizi bu kötü işe sürükledi. Bundan sonra bana düşen, güzel bir sabırdır.”²⁴⁵

Daha sonra kuyudan su almak için gelen bir kervan Hz. Yusuf’u görür. Ağabeyleri Hz. Yusuf’un kendi köleleri olduğunu söyleyerek az bir ücret karşılığında kardeşlerini kervan sahiplerine satarlar. Kervan Mısır’a ulaşır. Çocuğu olmayan Mısır azizi Hz. Yusuf’u yetiştirmek için satın alarak evine götürür.²⁴⁶ Hanımına şöyle der:

- “Ona güzel bak, umarım bize faydası olur veya onu evlat ediniz.”²⁴⁷

Hz. Yusuf’un hayatı yüce Allah’ın koruması altında devam eder. Mısır maliye bakanının evine yerleşir. Üst düzey devlet yöneticileriyle hep bir arada bulunduğu devlet yönetiminde donanımlı hale gelir. Mısır azizi Hz. Yusuf’un zekasını keşfeder. İleride iyi makamlara geleceğini düşündüğünden ona köle muamelesi yapmadan kendi evlatları gibi davranırlar.²⁴⁸

Allah Teâlâ Hz. Yusuf için şöyle buyurmuştur:

- “*O tam erginlik çağına gelince, kendisine ilim ve hikmet verdik. İşte biz güzel davrananları böyle mükafatlandırırız.*”²⁴⁹

Yüce Allah Hz. Yusuf’a rüyaları yorumlama ve üstün bir kavrayış yeteneği vermiştir. Hz. Yusuf ergenlik çağına girer ve çok güzel bir yüze ve ahlaka sahip olur. Evin hanımı Züleyha ona karşı farklı bir sevgi hissetmeye başlar. Bir gün kapıyı arkadan kilitleyerek onu çirkin bir işe davet eder. Hz. Yusuf “bu kötü işten Allah’a sığınırım” diyerek oradan uzaklaşır, ancak kaçarken Züleyha, onun gömleğini arkadan yırtar. Kapıdan çıkarken efendisine rastlarlar ve Züleyha “o bana kötü bir iş yapmak istedi şüphesiz onun yeri zindandır” diyerek Hz. Yusuf’a iftira atar. Hz. Yusuf ise “o benden arzusunu elde etmek istedi” diyerek Züleyha’yı yalanlar. Züleyha’nın kocası gömleğin arkadan yırtıldığını görünce “şüphesiz bu kadınların tuzağıdır. Ey Yusuf

²⁴⁵ Yûsuf 12/16-18.

²⁴⁶ Yûsuf 12/19-20.

²⁴⁷ Yûsuf 12/21. Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsîri*, 12/652-661.

²⁴⁸ Neşet Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları*, 143.

²⁴⁹ Yûsuf 12/22.

sakın kimseye bu olaydan bahsetme, ey kadın sende günahından bağışlanma dile” şeklinde cevap verir.²⁵⁰

Mısır Aziz’i olayın gizli tutulmasını istemişse de şehirde olay duyularak Züleyha hakkında kötü söylentiler ortaya çıkmaya başlar. Züleyha bu söylentiler üzerine bir ziyafet düzenleyip kadınları çağırıp ellerine birer bıçak verir. Ansızın Hz. Yusuf’a “çık karşılarına” demesi üzerine kadınlar Hz. Yusuf’u görünce ellerini keserler. “Bu asla insan değildir, olsa olsa şerefli bir melektir” sözleriyle Hz. Yusuf’un güzelliğinden ne kadar çok etkilendiklerini ifade ederler. Züleyha da “işte beni kınadığınız kişi budur”²⁵¹ şeklinde yanıt verir.²⁵²

Bunun üzerine Hz. Yusuf Allah Teâlâ’ya şöyle dua etmiştir:

- “*Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum*”.²⁵³

Rabbimiz O’nun duasını kabul ederek kadınların tuzaklarından uzaklaştırmıştır. Hz. Yusuf’un suçsuz olduğu kesinleşmişti, ancak yine de zindana atılmaktan kurtulamamıştır. Orada bulunduğu zaman zarfında Allah’ın kendisine vermiş olduğu ilim sayesinde zindan arkadaşlarının görmüş olduğu rüyaları yorumlamış ve yaklaşık on iki yıl boyunca zindan hayatı devam etmiştir.²⁵⁴

Bu esnada Kral bir rüya görür ve iyi bilen bir kişiye yorumlatmak ister. Ancak, rüya yorumlayıcıların çoğu bunun karmaşık düşler olduğunu ve bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını söylerler. Hz. Yusuf’un zindan arkadaşı bu olayı duyar ve bu rüyayı kendisinin en iyi şekilde yorumlayabileceğini ifade eder. Bunun üzerine Hz. Yusuf’un yanına giderek rüyayı anlatır.²⁵⁵

Kral rüyasında yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini ve yedi yeşil başak ve yedi kuru başak görmüştür. Hz. Yusuf’tan rüyanın yorumu istenince şu şekilde yorumlar:

²⁵⁰ Yûsuf 12/23-29; Bursevî, *Rûhûl-Beyan Tefsiri*, 12/681-708.

²⁵¹ Yûsuf 12/30-32; Neşet Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları*, 145.

²⁵² Bursevî, *Rûhûl-Beyan Tefsiri*, 12/723-734.

²⁵³ Yûsuf 12/30.

²⁵⁴ Yûsuf 12/35-40.

²⁵⁵ Neşet Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları*, 147.

- “Yedi yıl ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Daha sonra yedi yıl kurak geçecek, sakladıklarınız hariç biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra yağmurlu yıllar gelecek ve o zaman bol rızka kavuşacaksınız.”²⁵⁶

Kral bu rüya yorumundan memnun olarak oradan ayrılır. Hz. Yusuf hakkındaki dedikoduları araştırıp aslının olmadığını öğrendikten sonra kendisini hazine memurluğu görevine getirmiştir.²⁵⁷ Hz. Yusuf’un rüya yorumu gerçekleşmiş, kuraklıktan etkilenen çevre iller Mısır’a tahıl ihtiyaçlarını gidermek için gelmeye başlamışlardır. Tahıl dağıtımından sorumlu kişi Hz. Yusuf’a, kardeşleri de Kenan diyarından tahıl ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gelirler. Hz. Yusuf onları hemen tanır, fakat onlar kardeşlerini tanımazlar.²⁵⁸ Daha sonra Hz. Yusuf onlara kendini tanıtır ve ağabeyleri ona şöyle der:

- “Allah’a ant olsun, gerçekten Allah, seni bizden üstün kıldı, gerçekten biz suç işlemiştik.” Hz. Yusuf:

- “Bugün size ayıplama ve azarlama yoktur. Allah sizi merhametiyle bağışlasın. Alın şu gömleğimi babama götürün gözleri açılsın daha sonra hep birlikte buraya gelin”²⁵⁹ diyerek yanıt verir.

Hz. Yusuf’un gömleğini yüzüne süren Hz. Yakub’un gözleri açılır ve davet üzere hep birlikte Mısır’a giderler. Hz. Yusuf ve ailesi sevinç içinde birbirlerine sarılırlar. Daha sonra Hz. Yusuf babasına şu şekilde hitap eder:

- “Babacığım, işte bu daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozdu. Rabbim ise beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz O hakkıyla bilen hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁶⁰

Hz. Yusuf kıssasına baktığımızda, kardeş kıskançlığı, bir pazarda değersiz bir köle olarak satılma, ahlaka uygun olmayan teklifler alma, iftiralar ve tüm bunlar

²⁵⁶ Yûsuf 12/43-49.

²⁵⁷ Yûsuf 12/50-57.

²⁵⁸ Neşet Bilge, Kur’an’da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları, 154.

²⁵⁹ Yûsuf 12/88-93.

²⁶⁰ Yûsuf, 12/98-100; Neşet Bilge, Kur’an’da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları, 157-158.

neticesinde yaşanan hapis hayatı konu alınır. Ancak çektiği sıkıntılara karşılık tam bir teslimiyet örneği olan Hz. Yusuf peygamberin sabrı sebebiyle Allah Teâlâ tarafından verilen ihsandan bahsedilmektedir. Kıssada aynı zamanda Allah'ın sabreden kullarını nasıl himayesi altına aldığı görülmektedir.²⁶¹

Hz. Yusuf kıssasının mü'minlere sabrı tavsiye ettiği görülür. Sabır ise kulun başına gelen sıkıntılardan ve musibetlerden dolayı mahzun olmayıp karşılaştığı sıkıntının hüznünü yalnızca Allah'a arz etmesidir. Sabır tasavvufta bir makam olmakla birlikte önemli bir yere sahiptir.²⁶² Sabır makamı seyr ü sülûk yolundaki sâlik'in insan-ı kâmil makamına ulaşırken kat ettiği ilk makam olarak bilinir. Hz. Yusuf karşılaştığı tüm sıkıntılara sabır göstermiştir. Bu kıssa, tasavvufî eğitimde müridin manevî yolculuğunda karşılaşılabileceği her türlü zorluğa karşı sabır ve teslimiyetin önemini vurgulamaktadır. Hz. Yusuf'un yaşadığı çile, sûfiler tarafından nefsin arındırılıp kalbin tezkiyesi açısından örnek teşkil etmektedir.

Sabır, zühd hayatı içinde önemli bir yere sahiptir. İlk dönem mutasavvıflarından itibaren sûfiler zühd hayatını seçmiştir. Onlar, bu konuda kendilerine Peygamber Efendimizi (s.a.v) örnek almaktadırlar. Nitekim Peygamberimiz az yiyen, gösterişe önem vermeyen, devlet hazinesinin dolup taşıdığı zamanlarda bile yaşam tarzı değişmeyen bir insandır.²⁶³

Kur'ân-ı Kerîm'de sabır ehli kimseler bolca övülmüş, sabretmeleri sebebiyle mükâfatlandırılacakları²⁶⁴ ve Allah'ın sabredenlerle birlikte olacağı²⁶⁵ haber verilmiştir. Hz. Yakub'a, oğulları tarafından Hz. Yusuf'u bir kurdun yediği haberi verildiğinde "bundan sonra bana düşen sabretmektir"²⁶⁶ diyerek güzel bir sabır sergilemiştir. Yine Hz. Yusuf, kuyuya atıldığı gün ve kendisine iftira atılıp hapse girdiği zaman bile en güzel sabır ile Allah'ın hükmüne rıza göstermiştir.

Sabır deyince akla ilk gelen peygamberlerden olan Hz. Eyyûb (a.s), hastalığına rıza göstererek bu durumundan dolayı Allah'a yakınmamıştır. Ancak bu hastalığının

²⁶¹ Mehmet Necmettin Bardakçı, "Yusuf Kıssasına Metaforik Bir Yaklaşım", *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/9-10 (2003), 72.

²⁶² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 408.

²⁶³ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 82-85.

²⁶⁴ en-Neml 27/96.

²⁶⁵ el-Bakara 2/153; el-Enfâl 8/46.

²⁶⁶ Yûsuf 12/18.

Allah'ı zikrine engel olmasından korktuğundan “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin”²⁶⁷ diyerek Allah'a karşı sabrını sürdürmüştür. Daha sonra Yüce Allah, Hz. Eyyûb'un bedeninde zuhur eden hastalığın giderilmesi için bir serinlik tecelli ettirmiştir. Bu serin su ilahî bir tasarrufun tezahürü olarak Hz. Eyyûb'un bedenindeki aşırı harareti azaltmış ve böylece onun mizacı yeniden denge ve itidal hâline gelmiştir.²⁶⁸ Tasavvufî eğitimde örnek alınacak kimse çok önemlidir ve bundan dolayı mutasavvıflar, Hz. Muhammed ve Hz. Eyyûb gibi sabretmeleriyle bilinen peygamberleri kendilerine örnek olarak seçmişlerdir.

Hz. Yusuf kıssasından çıkarılacak bir diğer ders sadâkat ve dürüstlüğü'nün önemidir. Sadâkat, doğruluk demek olup kalbin vefa gibi olumlu ve cefa gibi olumsuz durumlarda bile değişiklik göstermeyip aynı hal üzere kalması durumudur.²⁶⁹ Hz. Yusuf evlatlık bulunduğu evin beyine sadık kalarak evin hanımına karşı nefsin kötü arzularından kendini korumuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de söz ve davranışlarıyla sıdk sahibi olanlar övülmüş ve sıdk sahibi kimselerle beraber bulunulması takvaya erdiren bir durum olarak görülmüştür. Nitekim “*Ey iman edenler, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve sâdıklarla beraber olun*”²⁷⁰ âyeti bunu destekler niteliktedir.

Seyr ü sülûk yolundaki sâlik, mürşidine karşı sadâkati nispetince yüksek makam ve mevkilere ulaşabilir. Müridin kendisine bir Allah dostu bulup bu yolda ona sâdik kalarak ilerlemesi onun takvasını artıran durumlardandır. Hacı Bayrâm-ı Velî hazretlerine, müridi Akşemseddîn'in müridliğe henüz yeni başlamışken niçin hemen hilafet verildiği sorulduğunda, Hacı Bayrâm-ı Velî “diğer talebelerimiz her işittiğinin sebebi hikmetini ararken, Akşemseddîn bizden ne duyduysa hikmetini araştırmaksızın inandı ve samimi bir kalp ile teslim oldu. O bu sebepten az zamanda çok dereceye sahip olmuştur”²⁷¹ şeklinde yanıt vermiştir.

Hz. Yusuf kıssasından çıkarılabilecek bir diğer ders affetmek ve hoş görmektir. Hz. Yusuf'un kardeşleri kıskançlıklarına yenilip Hz. Yusuf'un yıllarca ailesine hasret

²⁶⁷ el-Enbiyâ 21/83.

²⁶⁸ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2000), 3/313.

²⁶⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 532.

²⁷⁰ et-Tevbe 9/119.

²⁷¹ Mustafa Ulum, “Mürîdin Mürşidine Edeb ve Sadakâtının Önemi”, *Özlenen Rehber Dergisi* 13 (2004).

kalmasına sebep olmasına rağmen o kardeşlerine asla kin duymamıştır. Kin, nefs-i emmâreden olup kişinin kendisine yapılan bir davranışı unutmayıp intikam ateşiyle yanmasıdır. İnsana ancak affetmek yakışır.²⁷² Hz. Yusuf kendisine yapılan kötülüğü unutarak kardeşlerine: “*Bugün size kınama yoktur. Allah sizi bağışlasın. O merhametlilerin en merhametlisidir*”²⁷³ diyerek hem onları affetmiş hem de Allah’tan kardeşleri için bağışlanma dilemiştir. Bu durum mü’minlere önemli bir ders ve örnektir.

Kıssadan çıkarılması gereken bir diğer ders hataları sebebiyle insanları kınamamaktır. Hz. Züleyha’nın, Hz. Yusuf’a olan sevgisini duyan herkes onu kınamıştı. O da bu söylentileri duyunca kadınlara bir ziyafet düzenleyerek ellerine birer bıçak verip, Hz. Yusuf’a “çık karşılarına” demiştir. Kadınlar Hz. Yusuf’u görünce ellerini kestiler. “Bu asla insan değildir, olsa olsa şerefli bir melektir” dediler. Züleyha’da “işte beni kınadığınız kişi budur”²⁷⁴ dedi. Hz. Muhammed (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Her kim kardeşini bir günahı sebebiyle ayıplarsa o günahı işlemeyen ölmez.”²⁷⁵ Hadis-i şerife göre insanların bir hataya düştüğü görüldüğünde onları kınamamak ve böyle bir hataya düşmekten Allah’a sığınmak gerekir. Aksi halde kendi başına da aynısının gelebileceğinin bilincinde olunmalıdır.

Tasavvufî eğitim, insanın nefsinin eğitilmesini amaçlayan bir eğitim süreci olduğundan, irade ve çaba gerektiren bir süreçtir. Söz konusu kıssada tasavvufî eğitim sürecinde çok önemli yer tutan sabır, sadâkat, dürüstlük, affedip hoş görmek, insanları kınamamak, tefekkür ve teslimiyet kavramları Kur’ân’ı Kerîm’de mü’minlere örnek teşkil edecek şekilde verilmiştir. Bu kıssa, ilgili kavramların teorik bağlamda daha derinlikli bir şekilde kavranmasına olanak sağlamakta ve aynı zamanda bu kavramların pratik yaşamdaki karşılıklarının daha somut ve uygulanabilir biçimde ortaya konmasına katkıda bulunmaktadır.

²⁷² Mehmed Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), 201.

²⁷³ Yûsuf 12/92.

²⁷⁴ Yûsuf 12/30-32; Neşet Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamberlerin Kıssaları*, 145.

²⁷⁵ Tirmizî, *Sünen*, “Sıfatü’l- Kıyame”, 2505.

2.6.2. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

İnsanlık âlemi ilk Peygamber olan Hz. Âdem'in yaratılmasıyla başlamış ve Kur'ân-ı Kerîm vasıtasıyla inananlara bildirilmiştir. Kıssa, insanlık tarihinin başlangıcı ve ilk ilahî imtihan olarak farklı sûrelerde kesitler halinde yer almaktadır. Söz konusu âyetler derlendiğinde kıssa kısaca şu şekildedir.

Allah Teâlâ meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmiş, melekler ise insanların yeryüzünde fesat çıkarma ve kan dökme ihtimalleri bulunduğunu dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Allah, onların bilmedikleri bir hikmet bulunduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶ Ardından Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratarak, ona bütün isimleri öğretmiştir. Hz. Âdem de bu isimleri meleklerle öğretmiş, bu sayede insanın bilgi kapasitesi ve ilimle donatılmış olduğu ortaya çıkmıştır.²⁷⁷

Akabinde Allah Teâlâ meleklerine “*derhal O'na secde edin*”²⁷⁸ buyurarak emir vermiştir. Melekler secdeye kapanmış ancak iblis secde edenlerden olmamıştır.²⁷⁹ İblis yüz çevirip büyüklük taslayarak kâfirlerden olmuştur.²⁸⁰ İblis ateşten, Hz. Âdem ise topraktan yaratıldığı için İblis ondan daha üstün olduğunu ileri sürerek kibrinin esiri olmuştur.²⁸¹ İlahî emre muhalefet etmesi sebebiyle de cennetten çıkarılmıştır. İblis, insanları hak yoldan uzaklaştırmak niyetiyle, Allah Teâlâ'dan yeniden diriliş gününe dek kendisine mühlet verilmesini talep etmiş, Yüce Allah'da iblise mühlet vermiştir. Ancak “*azgınlık dışında, kullarımın üzerinde senin hiçbir hakimiyetin yoktur. Sana kim uyarsa hepinizi cehenneme doldururum*”²⁸² buyurarak karşılık vermiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Havvâ'yı yaratmıştır. Hz. Havvâ'nın yaratılışı ayette “*Allah sizi tek bir nefisten yaratan ve kendisiyle huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir.*”²⁸³ şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Âdem ve eşi Hz. Havvâ cennete

²⁷⁶ el-Bakara 2/30.

²⁷⁷ el-Bakara 2/31-33; Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsîri*, 1/348.

²⁷⁸ Sâd 38/71-72.

²⁷⁹ el-A'râf 7/11.

²⁸⁰ el-Bakara 2/34.

²⁸¹ el-A'râf 7/12.

²⁸² el-A'râf 7/13-18.

²⁸³ el-A'râf 7/189.

yerleştirilmiş, gösterilen bir ağaç dışında oradan istedikleri şekilde faydalanmalarına izin verilmiştir.²⁸⁴

Şeytan ise onlara vesvese vererek yasaklanan ağaca yöneltmiştir. Onları tuzağa düşürmek amacıyla “*Rabbiniz size bu ağacı cennette ebedi olarak kalmayasınız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim.*” sözleriyle onları kandırmış ve bunun neticesinde Hz. Âdem ve Hz. Hâvvâ’nın o meyveden yemesine sebep olmuştur. Meyvenin yenmesiyle birlikte Hz. Âdem ve Hz. Hâvvâ’nın elbiseleri açılmış birbirlerine ayıplı yerleri görülmüştür. Onlar ise bu durumdan dolayı kendilerini yapraklarla saklamaya çalışmışlardır.²⁸⁵ Derken Yüce Allah, “*Birbirinizin düşmanı olarak inin oradan. Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır. Orada yaşayacaksınız ve orada öleceksiniz.*”²⁸⁶ buyurmuştur.

Şeytan tarafından aldatılıp cennetten kovulan Hz. Âdem ve eşi Hz. Hâvvâ, Allah’ın emrini yerine getiremediklerinden dolayı çok üzülmüş ve Rabblerine şöyle niyaz etmişlerdir: “*Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*”²⁸⁷ Hz. Âdem’in tövbesi âyette şu şekilde geçmektedir: “*Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı ve onlarla Rabbine yalvardı. O’da tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri kabul eden ve çok bağışlayandır.*”²⁸⁸

Hz. Âdem’in her seferinde biri erkek biri de kız olmak üzere kırka yakın ikiz çocukları dünyaya gelmiştir. Bir kıskançlık nedeniyle Hz. Adem’in oğullarından olan Kabil, kardeşi Habil’i öldürmeye karar vermiştir.²⁸⁹ Habil, kendisini öldürmek için gelen kardeşine “*sen beni öldürmek için elini uzatsan da ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben Allah’tan korkarım. Sen benim günahımı da kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte zalimlerin cezası budur.*”²⁹⁰ sözleriyle karşılık vermiştir. “*Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti. O’nu öldürdü ve kendine ziyan edenlerden oldu.*”²⁹¹

²⁸⁴ el-Bakara 2/35.

²⁸⁵ Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsiri*, 8/395.

²⁸⁶ el-A’râf 7/22/25.

²⁸⁷ el-A’râf 7/23.

²⁸⁸ el-Bakara 2/27.

²⁸⁹ Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 43.

²⁹⁰ el-Mâide 5/28-29.

²⁹¹ el-Mâide 5/30.

Hız. Âdem'in ailesinde daha önce bir ölüm olayı yaşanmadığından kardeşini nasıl öldüreceğini bilememiştir. Şeytan ona görünerek bir yılanın başını ezerek bir başkasının nasıl öldürüleceğini göstermiştir. Kabil, tıpkı şeytan gibi kardeşi Habil'in başını iki taş arasına koyarak öldürmüştür.²⁹² Kabil bu sefer de kardeşini nasıl saklayacağını bilemediğinden onu çölde ağaçsız bir ortamda bırakmıştır. Ancak yırtıcı hayvanların kardeşini yemesinden korktuğu için kardeşinin cesedini uzun süre saklamıştır.²⁹³

Kabil, hem kardeşini bir anlık öfkesine kapılıp öldürmenin üzüntüsü hem de cesedi nereye saklayacağını bilememenin paniği içerisindeyken kavga eden iki kargaya gözü ilişmiştir. Kargalardan biri diğerini öldürüp bir çukur eşeleyerek öldürdüğü kargayı gömmüş.²⁹⁴ Kur'an'da bu olay şu şekilde aktarılmıştır: *“Allah ona kardeşinin cesedini nasıl gizleyeceğini göstermek amacıyla bir karga gönderdi. Kabil’de yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olamadım, kardeşimin cesedini saklamaktan aciz oldum dedi. Artık pişman olanlardan oldu.”*²⁹⁵ Böylece yeryüzünde ilk kan akmış ve ilk insanlık suçu işlenmiştir.

Kıssadan çıkarılacak ilk ders hatadan hemen sonra tevbe ve istiğfar ile Allah'tan bağışlanma dilemektir. Bu kıssada şeytanın oyunlar ve vesveselerle insanları nasıl tesiri altına aldığı açıkça görülmektedir. O Allah'ın peygamberlik ile müjdelediği Hz. Âdem'i, yine peygamber oğlu olan Kabil'i de etkisi altına almıştır. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de *“Doğrusu şeytan size apaçık bir düşmandır, öyleyse siz de onu düşman tanıyın. O ancak sizleri cehennemliklerden olmaya çağırır.”*²⁹⁶ âyeti ile insanları şeytanın oyunlarından sakınıp cehennemliklerden olmama konusunda uyarmıştır.

Kur'an'da tevbe konusu birçok âyette geçmektedir. Tevbe, müminlerin kurtuluş aracı olarak görülmesiyle birlikte bazı âyetlerde önce istiğfar, sonrasında da tevbe emredilir.²⁹⁷ *“Hem istiğfar edin bağışlanma dileyin sonra ona tevbe edin ki sizi*

²⁹² Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsiri*, 6/435.

²⁹³ Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsiri*, 6/437.

²⁹⁴ Bilge, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 44.

²⁹⁵ el-Mâide 5/35.

²⁹⁶ el-Fâtır 35/6.

²⁹⁷ en-Nûr 24/31.

belirli bir zamana kadar güzel bir şekilde yaşatsın ve ahirette mükafatını versin”²⁹⁸ âyeti bunlardan biridir. Hz. Âdem’in yasak meyveyi yedikten sonra yaptığı tevbe, tasavvufî eğitimde nefsin terbiyesi ve manevî yükselişin başlangıcı olarak kabul edilir. Kur’ân’ı Kerîm’de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın yaptıkları hatanın farkına vardıklarında şöyle duâ ettikleri rivayet edilir: *“Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen mutlaka ziyan olanlardan oluruz.”*²⁹⁹ Bu âyet, insanın hatasını idrak ederek Allah’a yönelmesinin taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Aynı zamanda, tasavvufî eğitimde içsel arınma süreci ve nefsin ıslahına yönelik temel ilkeleri ortaya koymaktadır.

Sûflilere göre tevbe üç derece olup birincisi tevbenin kendisidir. Allah korkusundan dolayı işlenen hatadan dönmektir. İkincisi inâbedir. Kulun Allah ile muhabbetini artırmaktadır. Üçüncüsü evbedir. Allah’ın sevgisini kazanmaktır ve sadece O’na yönelmektir.³⁰⁰ Bu tasnife göre tevbe Allah ile yakınlık kurmayı sağlayan ve insanı Hakk katında yükselten bir kavramdır.

Kıssadan çıkarılacak bir diğer ders insanın nefsine güvenmemesi, tek kusursuz olanın Yüce Allah olduğu ve peygamberlerin dahi bazen hatalar yapabildiğidir. Yüce Allah peygamberlerini ismet sıfatıyla günahlardan korumuştur, ancak onların da bir beşer olması münasebetiyle Kur’ân-ı Kerîm vasıtasıyla bizlere bildirilen zelle³⁰¹ adı verilen küçük hataları ve sonrasında yaptıkları tevbeler mevcuttur. Bunlardan bazı örnekler vermekte fayda vardır. Hz. Âdem, eşi Hz. Havvâ’nın kendisi için yasaklı kıldığı meyveye şeytanın onları aldatması sebebiyle dokundular ve cennetten birbirlerini kaybetmiş bir biçimde çıkarıldılar. Daha sonra samimi bir tevbe eden Hz. Âdem’in tevbesini Yüce Allah kabul buyurdu. Onların da Allah’ın rızasını kazanarak dünyaya gönderilmesiyle insanlık için dünyevî hayatın ilk safhası başlamış oldu.³⁰²

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)’in de İbn Mektum ile yaşamış olduğu olay peygamberlerin de bazen küçük hatalar yapabildiklerine örnek teşkil eder. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) bir gün müşriklerin önde gelenlerinin

²⁹⁸ el-Mutaffifin 83/14.

²⁹⁹ el-A’râf 7/23.

³⁰⁰ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 88.

³⁰¹ Zelle: Sürçme, tökezleme, küçük hata yapma. Kişinin meşru bir iş zımınında gayri meşru bir şey işlemesi. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 619.

³⁰² Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 39-46.

çoğunlukta olduğu bir topluluğa İslam'ı anlatırken, gözleri görmeyen İbn Mektum adlı bir şahıs Hz. Muhammed'in sözünü keserek O'na üst üste sorular sorar. Peygamber Efendimiz orada bulunan topluluğa karşı anlatacakları bitmediği için o kişinin sorularını hemen cevaplayamaz ve yüzünü asar.³⁰³ Hz. Muhammed'in İbn Mektum'un sorularını hemen cevaplayamaması ona kıymet vermediğinden değil, müşriklerin ileri gelenlerin iman etmesi ile İslam'ın daha da yayılmasını ve Müslümanlara yapılan zulmün durmasını arzu ettiğindendir. Toplumda güç sahibi kişilerin İslam ile şereflenmesinin Müslümanlara olan yararını düşündüğü için İbn Mektum'un sorularına hemen yanıt verememiştir.³⁰⁴ Bundan dolayı ilahî ikaza maruz kalarak o âmâ kişiye karşı ihsan ve iltifatta bulunmuştur. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.v) Abdullah İbn Mektûm'a "*Rabbimin beni kınamasına neden olan kişi merhaba*" diyerek selam verdiği ve herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını sorduğu rivayet edilmiştir.³⁰⁵ Peygamber Efendimizin birçok kez gazveye çıkarken onu yerine vekil bırakması da İbn Mektum'a değer verip güvendiğinin alametlerindendir. Bu misallerden hareketle Peygamberlerin zellelerinin ümmetlerine tevbeği öğretme hikmetine haiz olduğunu görmekteyiz.

Kıssadan çıkarılacak bir diğer ders, müridin şeyhinin ilmi karşısında bilgi üstünlüğü sergilememesi gerektiğidir. Sâlik, mürşidinin önünde daima edep halinde olmalı ve hiçbir şekilde enaniyetini ortaya koymamalıdır. Zira o, fenâ yoluna girmiştir ve bu yolun en önemli özelliği benlik iddiasından uzak durmaktır. Bursevî, benlik yanılgısına kapılan kimseyi tavus kuşuna benzetmektedir. Bu kuş, dış güzelliğiyle çok övünür ancak kusurlarını hiç fark etmez. Tasavvufî eğitimde bu durum, nefsin kendi eksikliklerini görmezden gelip kendini beğenmesiyle ilişkilendirilir.³⁰⁶ Yüce Allah melekleri dahi böylesine bir benlik iddiasına düşmekten menetmiştir. Dolayısıyla sâlik, çıktığı yolun gerekliliklerini yerine getirirken daima tevazu içinde bulunmalıdır.

İbnü'l Arabî'ye göre Hz. Âdem, insan-ı kâmil hakikatının ilk zuhuru olarak ve bütün esmâ'i ilâhiyenin mazharı olarak yaratılmıştır. Bu yönüyle Hz. Âdem kıssası,

³⁰³ Celâleddin es-Süyûtî, *Esbâbü'n Nüzûl*, çev. Abdulcelil Alpkıray (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016), 559.

³⁰⁴ Mesut Tay, "Abese Sûresi Bağlamında Hz. Peygamber'e Yöneltilen 'İtâb' Ayetleri", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/2 (Aralık 2022), 56-57.

³⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf Tefsiri*, çev. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2020), 4/70.

³⁰⁶ Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsiri*, 1/357-359.

insanın kemâle doğru seyrini sembolize eden eğitimsel bir model niteliği taşımaktadır. Ârabî, Hz. Âdem’e verilen “halife” sıfatını insanın yeryüzünde Hakk’ın isim ve sıfatlarını temsil etme vazifesine işaret eden bir mâna olarak yorumlayarak aynı zamanda onun “hata ve tevbe” tecrübesini, tasavvufî terbiyede gafletten uyanarak hakikate yönelme sürecinin sembolü olarak değerlendirmektedir.³⁰⁷

2.6.3. Hz. Yunus Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Hz. Yunus, Musul sınırları içinde bulunan Ninova şehrine gönderilen peygamberdir. Halkını otuz üç yıl boyunca imana davet ederek tebliğ vazifesini yerine getirmeye çalışmış ancak tüm uyarılarına rağmen Ninova halkı onu yalanlamayı tercih etmiştir. Hz. Yunus bu durum karşısında çok üzölmüş “Allah’ım! Kavmim beni yalanladı. Bu sebepten sen de onlara azabını indir” diyerek kavmine bedduâ etmiştir.³⁰⁸

Halkına kızgın olarak şehirden ayrılan Hz. Yunus peygamber, kalkışa hazır olan bir gemiye biner ve gemi biraz ilerledikten sonra denizin ortasında birdenbire durur. Geminin içindekiler geminin aniden durması sebebiyle aralarında asi ya da kaçak bir adam olduğunu düşünürler ve bu kişinin kim olduğunu tespit edebilmek için aralarında üç kez kura çekerler. Kura üç kez üst üste Hz. Yunus adına çıkar. Orada bulunanların bir peygamberi denize atmak istememesi üzerine Hz. Yunus kendini denize bırakır ve oradan geçen bir balık onu yutar.³⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Şüphesiz Yunus da Peygamberlerdendi. Hani o halkından kaçıp yüklü bir gemiye binmişti. Gemidekilerde aralarında kura çekmişti. O’da kaybedenlerden olmuştu. Böylece Yunus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu.”³¹⁰

Hz. Yunus hatasını anlayıp Yüce Allah’a şöyle niyaz etmiştir: “Senden başka ilah yoktur. Seni tüm eksikliklerden tenzih ederim. Muhakkak ki ben zâlimlerden oldum.”³¹¹ Allah Teâlâ’da “Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden

³⁰⁷ İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/120-150.

³⁰⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîrî*, 11/716.

³⁰⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîrî*, 11/722.

³¹⁰ es-Sâffât 37/139-142.

³¹¹ el-Enbiyâ 21/87.

*kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarıyoruz.”*³¹² âyet-i celîlesi ile Hz. Yunus’un duâsına olumlu karşılık vermiştir. Yine Yüce Allah “*Eğer o, Allah’ı tesbih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.*”³¹³ ifadeleriyle hata yapan kişinin bir peygamber dâhi olsa Allah katında eşit olduğu ve hatadan sonra tevbenin tüm inananlar için şart olduğu bildirilmektedir.

Hz. Yunus, şehirden ayrılmadan önce kavmini yaklaşan ilahî azaba karşı uyarılmış ve bu azabın ilk belirtisinin yüz renklerindeki değişim olacağını ifade etmiştir. Başlangıçta onun gidişinden ziyadesiyle memnuniyet duyan Ninova halkı, bu belirtilerin meydana gelmeye başladığını fark ettiklerinde endişeye kapılarak Hz. Yunus’un peygamberliğine iman edip onu aramaya başlamışlardır. Ancak kendisine ulaşamayınca Rabblerine yönelerek içten bir şekilde tevbe etmişlerdir. Yüce Allah da merhameti ile muamele ederek onları bağışlamış ve azap bulutunu üzerlerinden kaldırmıştır.³¹⁴

Hz. Yunus peygamber, Allah’ın izni ile balık tarafından sahile bırakılmıştır. Önceleri bitkin bir durumda iken daha sonra sağlığına kavuşmuş ve tebliğ faaliyetine devam etmek için kavminin yanına dönmüştür.³¹⁵ Kavmine döndüğünde onların hepsini iman etmiş halde görünce çok sevinmiştir. Yüce Allah, Hz. Yunus kavmi için “*Yunus’un kavminden başka keşke azabı görmeden iman edip, imanının kendisine fayda verdiği bir memleket olsaydı*”³¹⁶ buyurarak azap gelmeden önce iman etmenin önemine dikkat çekmiştir.³¹⁷

Hz. Yunus kıssası, tasavvufî eğitimde nefisle mücadele, tevbe ve teslimiyet, halvet ve zikir, içsel dönüşüm ve irşad sorumluluğu gibi tasavvufî eğitimin temel aşamalarını içinde bulunduran bir kıssadır. Hz. Yunus’un kavmini terk etmesi durumu tasavvufî açıdan nefsin öne çıkması olarak değerlendirilebilir. Bu durum seyr ü sülûk sürecindeki bir müridin, öğreticisi olan mürşidinden bağımsız hareket etmesinin doğurabileceği tehlikelere işaret eder. Hz. Yunus’un denize atılması ve balığın

³¹² el-Enbiyâ 21/88.

³¹³ es-Sâffât 37/143.

³¹⁴ Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 254.

³¹⁵ Bilge, *Kur’an’da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 256.

³¹⁶ Yûnus 10/98.

³¹⁷ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîrî*, 11/713-722.

karnında geçirdiği süre ise, sûfî geleneğinde halvet, yani dünyadan el etek çekip içe yönelme anlamına gelebilir.

Kıssada geçen, "*La ilâhe illâ ente, sübhâneke innî kuntu mine'z-zâlimîn*"³¹⁸ duâsı, tasavvuf geleneğinde zikrullah ve tevbenin temel örneklerinden biri olarak görülür. Bu zikir, kulun kendi hatasını kabul ederek Allah'ın rahmetine sığınmasını ifade eder. Balığın karnından kurtulması ise içsel dönüşümünü tamamlayan bir sâlikin artık yeni bir bilinçle irşad görevine hazır hale gelişini simgeler. Hz. Yunus'un balığın karnından çıkarılıp yeniden kavmine gönderilmesi, tasavvufî bağlamda müridin manevi terbiyesini tamamlayıp artık irşad ve hizmet makamına ulaşması olarak değerlendirilebilir.

Kıssadan çıkarılacak ilk ders sabretmenin önemidir. Hz. Yunus kavminin uzun yıllar iman etmemesi üzerine gösterdiği aceleci tavır Hz. Yunus peygamberin sıkıntılı bir imtihana tabi tutulmasına neden olmuştur. Bu kıssa, tebliğ ve davet süreçlerinde karşılaşılan zorluklar karşısında sabrın ve sebatın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Allah'a yönelik içten bir tövbenin ve zikrin, insanın manevi arınmasında ve hatalarının telafisinde ne denli etkili olduğunu gösterir. Bu nedenle, Hz. Yunus'un yaşadıkları, sabrın ve Allah'a olan teslimiyetin müminler için vazgeçilmez değerler olduğunu öğretmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, birçok âyette sabredenler övülmekte ve sabrın zor anlarda gösterilmesi gereken bir tutum olduğu karşımıza çıkmaktadır.³¹⁹ Sabretmelerine karşılık müminlerin mükâfatları da yine Kur'ân-ı Kerîm vasıtasıyla müminlere bildirilmiştir.³²⁰

Kıssadan çıkarılabilecek bir diğer ders erken tevbe etmenin gerekliliğidir. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca, şimdi ben tövbe ediyorum diyenler ve kâfir olarak ölenler için tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlanmıştır.*"³²¹ buyrularak tevbede acele etmenin ve tevbeyi son nefese bırakmamanın gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Tevbe, insanı sadece zâhiri günahlardan uzaklaştırmak için değil, kulun nefis engelini aşarak hakiki kulluk bilincine ulaşmasının ilk adımıdır. Bu anlayış, İmam

³¹⁸ el-Enbiyâ 21/87

³¹⁹ el-Bakara 2/153, 155-157; Âl-i İmrân 3/200.

³²⁰ ez-Zümer 39/75; el-Furkân 25/75.

³²¹ en-Nisâ 4/18.

Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde açıkça görülmektedir. Gazzâlî'ye göre tevbe, “dinin başlangıcı, sâlikin ilk makamı ve Allah’a giden yolun ilk adımıdır.” Bu sebeple tevbe sadece pişmanlık ifadesi değildir. Tevbe, kalbin Allah’a yönelmesi, geçmişe dair samimi bir üzüntü ve gelecekte o günahı tekrar işlememeye kesin bir karar vermektir. Gazzâlî, sahih bir tevbenin üç temel unsurdan oluştuğunu belirtir. Bunlar: günaha pişmanlık, günahı terk etmek ve bir daha işlememeye kesin karar vermektir.³²² Ayrıca tevbenin ertelenmesi, kulun ilâhi rahmetten mahrum kalmasına yol açabileceği için vakit kaybetmeden yapılması gerekir. Ölümün ne zaman geleceği bilinmediğinden tevbe için aceleci olunmalı ve hiç vakit kaybedilmemelidir.

Kıssadan çıkarılabilecek bir diğer ders ibadetin, tesbih etmenin, sıkıntılı hallerde dualarla Allah’tan yardım dilemenin önemidir. Hz. Yunus balığın karnında sıkıntılı durumda iken “Allah’ım, senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten zulmedenlerden oldum.”³²³ sözleriyle niyazda bulunmuştur. Yüce Allah da bu niyaza karşılık olarak “Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü’minleri böyle kurtarıyoruz.”³²⁴ buyurmuştur.

Allah Teâlâ’nın Hz. Yunus’un tevbesini kabul etmesi ilahî merhametin tecellisi açısından mü’minlere güçlü bir örneklik sunar. Tasavvuf geleneğinde bu kıssa, müridin hatasını idrak ederek samimiyetle tevbe etmesinin ve içten gelen bir yakarıyla Allah’a yönelmesinin nasıl ilahî bir lütufla karşılık bulduğunu öğretmektedir. Kıssada geçen duâ, birçok sûfî tarafından zikir ve tefekkür aracı olarak kullanılmış ve nefsin tezkiyesi sürecinde mürid için ilham kaynağı olmuştur. Bu yönüyle Hz. Yunus kıssası, tasavvufi eğitimde ruhî dönüşümün yapı taşı olarak kullanılır.³²⁵ Sûfîler bu kıssadan ilham alarak insan ne kadar günah işlemiş olursa olsun ilahî tecellinin onu kuşatacağını savunmaktadırlar.³²⁶

Hz. Yunus kıssası, tevbeye dönüş ve sabrın eğitici yönünü en yoğun biçimde yansıtan anlatılardan biridir. Kavminin iman etmemesi üzerine göstermiş olduğu tavır

³²²Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 7/9–10.

³²³ el-Enbiyâ 21/28.

³²⁴ el-Enbiyâ 21/88.

³²⁵ İdris Sami Sümer, “Bir Peygamber Allah’ın Kendisine Güç Yetiremeyeceğini Düşünür mü?–Bir Âyet Mealinin Düşündürdükleri”, *İslam Medeniyet Araştırma Dergisi* 9/2 (2024), 356.

³²⁶ Temel Mahmutoglu, “Tevbe ve Yunus Sûresi Arasındaki Münâsebetin Tenâsübü’l-Kur’ân İlmi Açısından İncelenmesi”, *Baberti* 19 (2024), 99.

ve balığın karnındaki tecrübesi peygamberlerin de beşerî hatalar yaşayabileceğini ancak bu durumun ilahi terbiye ile kemale yöneldiğini ortaya koyabilir. Hz. Yunus'un balığın karnındayken yapmış olduğu dua, kulun acziyetini idrak ederek Allah'ın rahmetine sığınmasına örnek teşkil etmektedir.

2.6.4. Hz. Nuh Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Hz. Nuh'un gönderildiği kavim bir sapıklık içindeydi. Hz. Nuh onları azaptan uyarıp kendilerine sapıklık içinde olduklarını bildirmesine rağmen asıl sapıklık içinde olanın kendisi olduğunu ifade etmişlerdir.³²⁷ Hz. Nuh kavminin söylemlerine aldırış etmeden tebliğ faaliyetine devam etmiştir. Kendisine kavminin fakir kesiminden başka iman eden olmamıştır. Kavmin ileri gelenleri ise fakir kesimi hor gördüğünden onların inandığı dine kendilerinin inanmayacağını dile getirmişlerdir.³²⁸

Söz konusu kavim, Hz. Nuh'u davasından vazgeçmediği takdirde ölümle tehdit etmiştir.³²⁹ Hatta daha da ileri giderek *“Eğer doğru sözlü isen hadi bizi tehdit ettiğin şu azabı getir.”*³³⁰ demişler. Nuh (a.s) da *“Onu size dilerse ancak Allah getirir ve siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Ben size öğüt vermek istesem de Allah sizi saptırmak istemişse öğüdüm size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir ve O'na döndürüleceksiniz.”*³³¹ âyeti ile karşılık vermiştir.

Hz. Nuh (a.s) kavmi ile uzun yıllar tebliğ mücadelesi vermiştir. Ancak artık ne yapsa da fayda etmediğinin farkına vardığında kavmi için beddua edecek duruma gelmiştir.

Yüce Allah'a *“Ey Rabbim! Kavmim beni yalanladı. Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benimle birlikte olan mü'minleri kurtar.”*³³² diyerek duâ etmiştir. Yine Hz. Nuh *“Ey Rabbim! Kafirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma. Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar. Rabbim beni, anne ve babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkek ve kadınları bağışla. Zalimlerin de*

³²⁷ el-Mü'minûn 23/23-25; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 8/643,644.

³²⁸ Bilge, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 60-61.

³²⁹ el-Ankebût 29/14.

³³⁰ Hûd 11/32.

³³¹ Hûd 11/34.

³³² eş-Şuarâ 26/117-118.

*ancak helakini artır.”*³³³ şeklinde duâ ve bedduâ etmiştir ve Yüce Allah da duâ ve bedduâsını kabul etmiştir.³³⁴

Hız. Nuh Allah’tan aldığı vahiyler ve Cebrail’in de yardımıyla bir gemi hazırladı. Yüce Allah gemiye her cins canlıdan erkekli ve dişili birer çift koyulmasını ve kendisine iman edenleri de gemiye yüklemesini emretti.³³⁵ Nihayet Allah’ın azabı onları buldu ve şehir sular altında kaldı.³³⁶ Karada hazırlanan Hız. Nuh’un gemisi suda yüzmeye başladı. Hız. Nuh, oğlu Kenan’ın gemiye binmediğini gördü ve oğlunun da inananlarla gemiye binip kurtuluşa erenlerden olmasını diledi. Ancak oğlu yüksek bir dağa tırmanarak tufandan korunabileceğini, kendisiyle gelmeyeceğini ifade ederek oradan ayrıldı. Hız. Nuh ona seslenerek: “*Bugün Allah’ın rahmet ettikleri hariç O’nun azabından korunacak hiç kimse yoktur*”³³⁷ dedi. Sonrasında baba ve oğlunun arasına su girdi ve oğlu boğulanlardan oldu.

Hız. Nuh’un diğer oğulları Ham, Sam ve Yafes inananlarla birlikte gemiye binmiş, ancak oğlu Kenan ve Nuh Peygamberin hanımı da helak olanlardan olmuştu. Hız. Nuh bu duruma çok üzülererek Yüce Allah’a “*Rabbim oğlum da ailemdendir*”³³⁸ diyerek onlar hakkında niyazda bulunmuştur. Allah Teâlâ da “*Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim*”³³⁹ buyurmuştur. Bunun üzerine Hız. Nuh, “*Rabbim! Şüphesiz ben, hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum*”³⁴⁰ sözleriyle Yüce Allah’tan bağışlanma dilemiştir.

Daha sonra gökten yağan şiddetli yağmur ve yerden fıskıran sular ile şehir hiçbir canlının yaşayamayacağı bir yere dönüşmüştür. Hız. Nuh Aleyhisselam ve gemidekiler, Allah’ın izni ile güvenle yüzmeye devam etmiştir. Yüce Allah’ın tayin ettiği zaman yer ve gök suyunu çekmiştir. Yine Allah Teâlâ’nın emriyle gemi ve

³³³ Nûh 72/25-26.

³³⁴ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 12/152.

³³⁵ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 12/155-173.

³³⁶ Hûd 11/40; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 8/649.

³³⁷ Hûd 11/42-43.

³³⁸ Hûd 11/45.

³³⁹ Hûd 11/46.

³⁴⁰ Hûd 11/47; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 12/222.

içindekiler hiçbir zarar görmeden karaya oturmuştur. Hz. Nuh ve gemidekiler karaya indikleri gün şükür maksadı ile oruç tutmuşlar ve selametle hayatlarına devam etmişlerdir.³⁴¹

İlk dönem sûfîleri, Hz. Nuh Aleyhisselam kıssasını tasavvufi haller, makamlar ve ahlâkî özellikler bakımından farklı şekillerde incelemişlerdir. Örneğin Hücvîrî Hz. Nuh Aleyhisselam'ı zühd makamında bir peygamber olarak ifade ederken, Mevlâna Mesnevisinde fenâ fillah mertebesine sahip bir peygamber olarak nitelendirir.³⁴² Gazzâlî'ye göre zâhidâne hayat süren bir peygamberdir. Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde Hz. Nuh'un zâhidâne hayatını Cebrail ile arasında geçen şu diyalogla örneklendirmektedir. Cebrail Nuh Aleyhisselam'a "Peygamberlerin en uzun ömürlüsü! Sen dünyayı nasıl gördün?" diye sormuştur. Nuh Peygamberin ise cevabı şu şekildedir: "Dünya iki kapılı bir ev gibi onların birisinden girdim diğerinden çıktım."³⁴³

Sûfîler Hz. Nuh'u fenâfillah makamına ulaşmış bir Allah dostu olarak gördüklerinden asıl kurtuluşun onun vârisleri olan eyliyâullahâ müntesip olmakla mümkün olduğunu savunmuşlardır.³⁴⁴ Hz. Nuh Aleyhisselam, en uzun ömre sahip peygamber olmakla beraber bu ömrü kavminin iman etmesine adanmıştır. Kavminin yaptığı çirkinliklere rağmen yılmayıp tekrar tekrar tebliğ görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Tüm çağrılara rağmen iman etmemelerine karşılık Allah Teâlâ'dan yardım istemiş ve kendi inşa ettiği gemiye binerek inananlarla birlikte oradan ayrılmıştır.

İbnu'l Arabî, Fusûsu'l-Hikem adlı eserinde, Hz. Nuh kıssasını tevhid, idrak ve tecelli ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre Hz. Nuh, Allah'ın mutlak aşkınlığını temsil eden peygamberidir. Arabî, tufan olayını da nefsin arınma sürecini simgeleyen bâtinî bir tecelli olarak yorumlamaktadır. Nuh'un gemisini Hakk'ın hem tenzih hem teşbih yönünü birleştiren tevhid bilincinin sembolü saymaktadır. Bu

³⁴¹ Bilge, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, 66-69.

³⁴² Selim Çakıroğlu-Süleyman Derin, "İşârî Tefsirlerde Hz. Nûh", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/47 (2021), 4.

³⁴³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 6/19.

³⁴⁴ Çakıroğlu-Derin, "İşârî Tefsirlerde Hz. Nûh", 4.

yönüyle Nuh kıssası hakikatin iki kutbu arasındaki dengeyi sağlamayı hedefleyen bir marifet modeline dönüşmektedir.³⁴⁵

Kıssadan çıkarılacak ilk ve en temel ders, sâlikin seyr ü sülûk yolunda edinmesi gereken ahlakın sabır, tahammül ve bu süreçten incinmemek olduğudur. Mürid, karşılaştığı zorlukları bir eziyet olmaktan ziyade bu yolun ayrılmaz bir parçası olarak görmelidir. Zira Peygamberlerin göstermiş olduğu tahammülsüzlükler ilahî emrin gereğidir. Çünkü Peygamberler Kur’ân’da sabır, hilm ve yumuşaklıklarıyla övülmüş kimselerdir. Dolayısıyla Peygamberler başlarına gelen her türlü kötü duruma ilahî emir gelene kadar sabretmiştir.³⁴⁶ Hz. Nuh’un sergilemiş olduğu bu tavırdan hareketle müşşidin de müridine karşı sabırlı olması, tasavvufî eğitim sürecinde derin bir merhamet ve fedakârlık sergilemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak müşşid sadece rehberdir. Müridin iradesi üzerinde bir yetkisi yoktur. Nitekim Hz. Nuh kendi oğlunu dahi gemiye binmeye zorlamamıştır.

Kıssada verilmek istenen derslerden biri, ahiret hayatında soy-sopun fayda vermeyeceği ve asıl kurtuluşa erenlerin iman ehli kişiler olduğudur. Peygamber Efendimiz bu konuya dikkat çekmek için bir hadîs-i şerifinde “*Allah sizin boyunuzda posunuza bakmaz; ancak kalplerinize ve amellerinize bakar*”³⁴⁷ buyurmuştur. Nitekim Hz. Nuh kıssasında da oğlu ve karısı ona inanmayarak tufanda boğulanlar arasında yer almışlardır. Yüce Allah bu durumu inananlara şu âyetlerle bildirmiştir: “*Allah, inkâr edenlere Nuh’un karısı ile Lut’un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikahları altında bulunuyordu. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah’ın azabından hiçbir şeyi onlardan savmadı. Onlara, hadi ateşe girenlerle birlikte siz de ateşe girin denildi.*”³⁴⁸ Âyete göre bu iki hanım, peygamber olan eşlerine iman etmemiştir. Allah Teâlâ da peygamber eşleri dahi olursa onları diğer insanlardan ayırt etmeksizin cehennemlik olduklarını bildirmiştir. Bu kıssa, günümüz insanı için son derece önemli bir hakikat olan gerçek bağın kan bağı değil iman bağı olduğu, kurtuluşun ise soy soplâ değil, Allah'a teslimiyetle mümkün olduğunu gösterebilir. Hz.

³⁴⁵ İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/260-300.

³⁴⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 12/152.

³⁴⁷ İmam Nevevî, *Riyâzu’s-Sâlihîn*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014), 1/26.

³⁴⁸ et-Tahrîm 66/10.

Nuh'un duâsı, insanlığa saklanmış bir tevekkül ve ilahi hikmete teslimiyetin en güzel örneklerinden biridir.

Hız. Nuh'un oğlu, peygamber olan babasının samimi davetine rağmen bu çağrıya duyarsız kalmış ve hakikate teslim olmak yerine kurtuluşu kendi seçtiği yolda aramayı tercih etmiştir. Nuh (a.s.), oğlunu gemiye binmeye davet ettiğinde o, dağa sığınarak kurtulacağını düşünmüştür. Ancak tufan sonucunda boğularak helak olmuştur. Hız. Nuh'un oğlunun bu tutumu tasavvufî eğitim açısından müridin kendi akli değerlerini ön planda tutarak mürşidinin rehberliğini kabul etmemesinin manevî yolculuğu sekteye uğratabileceğini gösterir. Bu durum, tasavvufta irade ve teslimiyetin önemine dikkat çeker.

Kıssadan çıkarılacak bir diğer ders Yüce Allah'ın daima kendisine ve peygamberlerine iman edenlerin yardımcısı olduğudur. Tufan, gökten boşalan yağmurlar ve yerden fışkıran sular yeryüzünü tamamen kapladığında, inananlar Hız. Nuh'un gemisinde Allah'a ve peygamberine güvenerek yollarına devam etmişlerdir. Dışarıda tufan, isyan edenleri birer birer yutarken Allah iman edenleri korumuş ve onları selametle güvenli bir şekilde taşımıştır. Rüzgâr ve dalgalar sebebiyle yön bulmak çok zor olsa da Allah'ın izniyle gemi yönünü bulmuştur. Çünkü Nuh peygamberin yapmış olduğu gemi, zâhiren tahtadan görünse de ilahi rahmetten inşa edilmiştir. Tufan İnkâr edenler için kötü bir azap olduğu kadar inananlar için yeni bir başlangıç vesilesi olmuştur.

Peygamber efendimiz (s.a.v) *“Allah’a hakkıyla güvenen kimseyi Allah korur ve ona yardım eder”*³⁴⁹ buyurmuşlardır. Kıssada Hız. Nuh karada bir gemi yapmaya başladığında kavmi onunla alay etmişti. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de bu durum *“Nuh gemiyi yapmaya başladı. Kavminin ileri gelenleri yanından her geçtiklerinde onunla alay ediyorlardı. O da siz bizimle alay ediyorsanız, biz de sizinle alay edeceğiz, tıpkı sizin alay ettiğiniz gibi.”*³⁵⁰ şeklinde ifade edilmektedir. Nuh (a.s.), Allah’a olan güvenini hiç kaybetmemiş ve ona emredileni yerine getirmiştir. Yine Nuh peygambere inanan mü’minler de onunla birlikte kara üzerindeki gemiye binerek teslimiyet örneği

³⁴⁹ Tirmizî, *Sünen “Kıyâmet”*, 2516.

³⁵⁰ Hûd 11/38.

göstermişlerdir. Allah Teâlâ da bu şekilde kendine teslim olanların en büyük yardımcısı olmuştur.

Tasavvufî eğitimde de mürşid, ona intisap eden müridini yakinen tanır. Sıkıntılarını gidermeye çalışır. Ehlullah'ın, müritlerinin kalplerindeki sıkıntıları önceden hissetmeleri sebebiyle cevâsîs-i kulûb özellikleri olduğu bilinmektedir.³⁵¹ Aynı şekilde tasavvufî eğitim sürecindeki mürid de mürşidine karşı gassâlin elindeki ölü gibi teslimiyet içindedir. Çünkü verilen eğitimde başarı sağlanması için itaat önemli bir husustur.³⁵² Kıssada Hz. Nuh'un kavmi ona karşı çıkmış ve teslimiyet göstermemiştir. Ancak mürid için en önemli vasıf teslimiyettir. Hz. Nuh'a iman edenler ise samimi bir teslimiyet gösterip gemiye binmiş ve kurtuluşa erenlerden olmuşlardır. Tasavvufta da mürşidin yol göstermesine güvenmeyen mürid manevi fırtınalara karşı savunmasız kalabilir.

Bursevî'ye göre Hz. Nuh (a.s) insanın iç alemine gönderilmiş bir ruhtur. Bu bağlamda Nuh Peygamberin daveti, hakikatte insanın iç dünyasındaki kalp ve nefis kuvvetlerini Allah'a yöneltme çağrısıdır. Ancak nefis, hevâ ve arzularıyla bu daveti reddetmiştir. Bunun yerine ise inkâr ve tekzib yolunu seçmiştir.³⁵³ Böylece kıssa, insanın iç âleminde ruhun çağrısına karşı nefsin direnişini ve bu direnişi aşmadan hakikî kulluğun gerçekleşmeyeceğini sembolik bir şekilde ortaya koyabilir.

2.6.5. Hz. Musa ile Hızır Kıssası ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Rivayet olduğu üzere, Hz. Musa, kavmine bir hutbe okur. Kavmi bu hutbeyi çok beğenir ve “dünya üzerinde en bilgili kimdir” diye sorarlar. Hz. Musa da en bilgili kişinin kendisi olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ onu uyarır ve iki denizin birleştiği yerde bulunan kulunun ondan daha âlim olabileceğini ifade eder.³⁵⁴ Hz. Musa Allah Teâlâ'ya o kulunun yerini sorduğunda Yüce Allah, yanına azık olarak bir balık almasını ve balığı kaybedeceği yerde Hızır Aleyhisselam'ı bulabileceğini ifade eder. Bunun üzerine Hz. Musa bu bilgili kulu bulmak üzere genç yardımcısı ile

³⁵¹ Mahmud Esad Erkaya, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 19/18 (2017), 847.

³⁵² Erkaya, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid”, 857.

³⁵³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 8/653.

³⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/801.

birlikte iki denizin birleştığı yere doğru yola çıkar. Mola sırasında yanlarına aldıkları balığı unuttuklarını fark ederek geri döndüklerinde aradığı o kişiyi yani Hızır'ı bulurlar.³⁵⁵

Hz. Musa Hızır'a kendisine verilen ilimden faydalanmak istediğini bildirir. Hızır ise:

- “Benimle birlikte olmaya sabredemezsin. Çünkü aklının karışacağı şeylerle karşılaşacaksın” demiştir. Bunun üzerine

Hz. Musa da:

- “İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın” diye cevap verir.

Hızır da:

- “O halde bana uymayı kabul edersen, ben sana açıklamadıkça hiçbir şey hakkında soru sorma” şartını koyarak yola koyulurlar.³⁵⁶

İlk olarak bir gemiye binerler ve Hızır gemiyi deler. Hz. Musa bu yaptığına hemen karşı çıkarak ona sorular sormaya başlar. Bunun üzerine Hızır ona sabırlı olması gerektiğini hatırlatır. Hz. Musa'nın unutarak tepki verdiğini ifade etmesiyle yollarına devam ederler. Sonra bir çocukla karşılaşır. Hızır çocuğu öldürür ve Hz. Musa'nın yine karşı çıkması üzerine Hızır ona verdiği sözü hatırlatır. Hz. Musa, bir daha yapmayacağını ifade etmesiyle yollarına devam ederler.³⁵⁷

Son olarak bir köye varırlar. Köy halkı onlara sert bir tutumla yaklaşır. Hızır buna rağmen orada yıkılmak üzere olan bir duvarı tamir eder. Hz. Musa, köy halkının tavrına rağmen bu işi neden yaptığını ve bu işten para alması gerektiğini ifade eder. Hızır artık ayrılma noktasına geldiklerini ve Hz. Musa ile yolculuğa devam etmeyeceğini belirterek yaptığı işlerin hikmetini açıklamaya koyulur.³⁵⁸ Deldiğim gemi yoksul denizcilerindi ve arkalarından gelen zalim bir kral sağlam gemilere el koyuyordu. Bende gemiyi deldim ki bu yoksul gemicilerin gemilerine el koymasınlar. Öldürdüğüm çocuk ise ileride ailesine isyan edecekti. Tamir ettiğim duvara gelince, o

³⁵⁵ el-Kehf 18/60-65; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/801.

³⁵⁶ el-Kehf 18/67-70.

³⁵⁷ el-Kehf 18/73-76.

³⁵⁸ el-Kehf 18/77-82.

duvarın altında yetimlere ait bir hazine saklı olan bir yapının parçasıydı. Babaları sâlih biriydi. Allah çocuklar büyüyünceye kadar o hazineyi korumayı murad etti.³⁵⁹ Hızır son olarak da şöyle dedi:

- “Ben bunları kendi isteğimle yapmadım. Bunlar Allah’ın bana bildirdiği hikmetlerdir.”³⁶⁰

Tasavvufî eğitim, Kur’an ve sünnet rehberliğinde kâmil insan yetiştirmeyi amaçlayan manevî bir eğitim sistemidir ve bu sürecin en önemli unsuru mürşit ile mürididir. Her iki tarafın da riayet etmesi gereken belirli adap ve usuller bulunur. Bu usuller ilk dönemlerden itibaren tasavvuf kaynaklarında vurgulanmış ve Kur’ân-ı Kerîm, hadisler ve sûfî menkıbeleriyle desteklenmiştir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de Kehf sûresinde yer alan Hz. Musa ile Hızır kıssası mürid-mürşit ilişkisine dair önemli işaretler içerdiğinden sûfiler tarafından sıklıkla yorumlanmıştır. Müridin mürşidine karşı sabırlı, edepli ve teslimiyetçi tavır takınması gerektiği vurgulanırken aynı zamanda mürşidin de hikmetli bir rehber olması gerektiği belirtilir.³⁶¹

Kıssadan çıkarılacak ilk ders müridin mürşidine tam bir imanla teslim olması ve aklının almadığı yerde sabretmeyi bilmesidir. Nitekim Hz. Musa, Hızır’a tabi olduğunda onun yaptıklarına sabredebileceğini bildirir. Buna rağmen her seferinde unutup soru sorar ve yaptığı işlere tepki gösterir. Bu durumdan dolayı Hızır onunla yolunu ayırır. Kur’ân-ı Kerîm’de “*İnsan aceleden yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim öyleyse acele etmeyin*”³⁶² buyrulmuştur. Bu âyette Yüce Allah, insanın yaratılışında bir aceleciliğin olduğunu bildirir. Bu durum kıssada olduğu gibi, insanın tahammülsüzlüğüne ve hikmete sabır gösterememesine sebebiyet verebilir. Nitekim saadet hazinesinin anahtarı mürşid-i kâmillerin kabul ve tasdikiyle mümkündür. Zira hakikate ermiş kimselerin onayı olmadan kimse manevî sırlar konusunda şüphe ve tereddütten kurtulamaz.³⁶³

Tasavvufî eğitimde mürid, mürşidinin meclisinde sükût hâlini korumalı ondan izin almadıkça soru sormamalı, şeyhini iyi dinlemeli ve her sözünden istifade etme

³⁵⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 16/18-19.

³⁶⁰ el-Kehf 18/82; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 16/18-19.

³⁶¹ İskender Şahin, “Musa Hızır Kıssası ile İlgili Ayetlerin Tasavvuf Âdabı Çerçevesinde Yorumu Üzerine”, *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 223.

³⁶² el-Enbiyâ 21/37.

³⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 6/647.

isteği içerisinde olmalıdır.³⁶⁴ Nitekim Allah Teâlâ “*Allah ve Resulü’nün önüne geçmeyin...*”³⁶⁵ buyurmuştur. Bu âyet önemli bir edep ölçüsüdür. Mürşidler Peygamber Efendimiz’in manevî varisleri olduğuna göre mürşidin de önüne geçilmemeli ve ona karşı teslimiyetçi bir yaklaşım sergilenmelidir.

Kıssadan çıkarılacak bir diğer ders tasavvufta sadece zahiri bilginin yeterli gelmeyeceği ve olayları anlamak için batınî boyutun da bilinmesinin gerekli olduğudur. Nebiler, zahirî şariat hükümlerine göre hareket ederken veliler, batınî hikmetlere göre hareket ederler. Söz konusu kıssada Hızır, batınî bilgi olan ilm-i ledün’e sahiptir.³⁶⁶ Hızır’ın başta mantıksız gibi görünen davranışları, bu özel bilgi sayesinde anlam kazanmaktadır. Hızır’ın Allah Teâlâ’dan aldığı vasıtasız bilgi sayesinde bu işlerin gelecekte daha büyük bir hayrı getireceği bilinmektedir. Bu da ilm-i ledün’ün mahiyetini gösterir. Akıl burada yetersiz kalır. Ancak arınmış bir kalp ve açık bir basiretle bu gibi davranışların hikmeti anlaşılabilir. Sonuç olarak ilm-i ledün bir öğretim değil bir “eğitim” sürecidir ve ilham yolu ile elde edilir.³⁶⁷

Seyr ü sülûk yolunda bir mürşidin varlığı elzemdır. Ancak bu durum müridin yalnızca onun yanında bulunmasıyla sınırlı değildir. Mürid mürşidi ile birlikte mücahede ve riyazet süreçlerini bizzat yaşamalıdır. Zira tarihi ve dini örnekler göstermektedir ki, bir hakikati bilmek ve onu takdir etmek, o yola fiilen intisap edilmediği takdirde kişi üzerinde hiçbir faydası bulunmamaktadır. Nitekim Firavun, Hz. Musa’nın getirmiş olduğu hakikate inanmasına rağmen o yola girmeyi kabul etmemekteydi. Bu halinden dolayı bildikleri kendisine kurtuluş getirmemiştir.³⁶⁸ Bu örnek, müridin sadece bilgi ile yetinmeyip ameli sürece katılarak manevi terbiyeyi içselleştirmesi gerektiğini ortaya koyabilir.

Söz konusu kıssa, ilahi bilginin farklı mertebelerini ve insanın beşerî sınırlılığını göstermesi bakımından derin anlamlar taşımaktadır. Musa (a.s), Hızır’ın gerçekleştirdiği fiilleri zahirî açıdan değerlendirmiş bu nedenle Hızır’ın yaptıklarını yanlış bulmuştur. Oysaki Hızır Allah tarafından teyit edilmiş batınî ilim üzere hareket

³⁶⁴ Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 523.

³⁶⁵ el-Hucurât, 49/1.

³⁶⁶ İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 4/176.

³⁶⁷ H. Dilek Güldütuna, “Niyâzî-i Mısırî’de Ledün İlmi ve Tahsili”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2018), 196.

³⁶⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 16/676.

etmektedir. Hz. Musa'nın her seferinde Hızır'a yaptığı itiraz onun beşeriyetinden kaynaklanan unutkanlığın bir yansımasıdır. Bu durum, insanın bazen gaflete düşebileceğinin fitrî olduğunu ve ilahî rahmetin bu eksikliklerde dahi tecelli ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'in “*Ümmetimden hata ve unutkanlık sebebiyle yaptığı hatalar kaldırılmıştır.*”³⁶⁹ hadisi bu ilahi merhametin en açık göstergelerindendir.³⁷⁰ Dolayısıyla kısra İnsanın sınırlı idrakinin ötesinde ilahî hikmetin varlığını kabul etmesi ve teslimiyetle hareket etmesi gerektiğini hatırlatan sembolik bir öğretilerdir.

2.6.6. Doksan Dokuz Kişiyi Öldüren Adamın Kıssası ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Ebu Said el-Hudrî (r.a)'den rivayet edildiğine göre bir adam 99 kişiyi öldürmüştür. Bir rahibe giderek ona doksan dokuz kişiyi öldürdüğünü, ancak tevbe etmek istediğini söyler. Rahip ise onun tevbesinin kabul olmayacağını söylemesi üzerine adamın rahibi de öldürmesiyle öldürdüğü insanların sayısı yüze ulaşır.

Sonrasında adam, gerçek bir âlime giderek yüz adam öldürdüğünü ama tevbe etmek istediğini söyler. Âlim kişi “Allah'ın rahmeti geniştir. Sen yine de tevbe et. Ancak bu çevreden ayrılarak falan köye giderek oradaki iyi insanların arasında bulun ve Allah'a kulluk et.” diyerek tavsiyede bulunur.

Adam o köye gitmek için yola çıkar. Köye henüz ulaşamamışken yarı yolda vefat eder. Bunun üzerine rahmet melekleri ve azap melekleri onun akıbeti üzerinde tartışmaya başlarlar. Rahmet melekleri tevbe ettiğini ve bu yolda öldüğünü bundan dolayı cennetlik olduğunu savunurken, azap melekleri hiçbir sâlih amel işlemediği için cehennemlik olduğunu savunurlar. Bunun üzerine geldiği yerin mi yoksa gideceği yerin mi daha yakın olduğunu ölçmeye karar verirler ve adamın gitmek istediği yerin bir karış daha yakın olduğunun ortaya çıkması üzerine rahmet melekleri adamı alıp götürürler.³⁷¹

Söz konusu kısra, yapılan hatadan sonra ilahi rahmete doğru bir seyr ü sülûk yolculuğu simgeler. Kişi önce ehil olmayan bir kişiye danışır. Ancak bu kişi derdine

³⁶⁹ İbn Mâce, *Sünen*, “Talâk”, 16.

³⁷⁰ İbnü'l 'Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 4/176.

³⁷¹ Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, “Tevbe”, 46

dert ekler. Burada mürşid-i kâmilin rehberliğinin ne kadar hayati bir durum olduğu görülmektedir. Adamın hedefine varamadan vefat etmesi ancak niyetiyle kurtuluşa ermesi kalpteki ihlasın önemine ve yüz kişiyi öldürdükten sonra cennetlik oluşu da Allah'ın rahmetinin sınırsız olduğuna işarettir.

Kıssadan çıkarılabilecek ilk ders tevbe kapısının herkese açık olduğunun bilinmesidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “*Ey kendilerine karşı aşırıya giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahlarınızı bağışlar. Çünkü o çok bağışlayandır, çok merhametlidir.*”³⁷² buyrulmuştur. Bu âyet, Kur'ân-ı Kerîm'deki en ümit verici âyetlerden birisidir. Günah ne kadar büyük olursa olsun, Allah'ın rahmetinin daha büyük olduğunun bilincinde olunmalıdır.

Ebû Ya'kub Hamdan Sûsî' ye tevbenin ne olduğu sorulduğunda “tevbe ilmin yerdiklerinden övdüğü şeylere dönmektir” demiştir. Aynı zamanda Sûsî, Allah yoluna giren kimsenin ilk makamının tevbe olduğunu ifade eder.³⁷³ Nitekim seyr ü sülûk, tevbe makamı ile başlayıp rıza makamına erilmesiyle son bulan manevî bir eğitim sürecidir. Tasavvufta tevbe, Allah Teâlâ ile beraberlik yolculuğunun ilk basamağı kabul edilir. Günahın nefse zarar verdiğini fark etmek tevbe gerekliliği kılın bir durumdur. Zira günah, insanı Rabbinden uzaklaştırır ve onunla arasına mesafeler koyar. Bu mesafelerin kaldırılmasının en temel yöntemi tevbedir.³⁷⁴

Kıssadan çıkarılacak bir diğer ders ise içinde bulunulan çevrenin insanın manevî hayatını etkilediğinin bilincinde olunmasıdır. Tasavvuf insanın Allah'a yaklaşma sürecinde kalbin temizlenmesini ve nefsin terbiye edilmesini esas alır. Bu yolda ilerleyen sâlik içinde yaşadığı ortama dikkat etmelidir; çünkü kötü çevre insanı Allah'tan uzaklaştırabilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu konuda “*iyi arkadaş misk taşıyan kimseye, kötü arkadaş ise körük çeken demirciye benzer*” buyurmuştur.³⁷⁵ Bu hadis, insanın arkadaşlarının manevî durumunu nasıl etkileyebildiğine dair yapılan önemli bir misaldir. Mevlânâ da Mesnevi'sinde bu durumu şöyle örnekler: “Kiminle

³⁷² ez-Zümer 39/53.

³⁷³ Serrâc, *el-Lüma'*, 43.

³⁷⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 159.

³⁷⁵ Buhârî, *Zekât*, 51.

arkadaşlık ettiğine dikkat et. Çünkü gül bahçesinde biten gül güzel kokar, ancak pis yerde biten gül kötü kokar.”³⁷⁶

Tasavvufî eğitim insanın Allah’a yakınlaşmasını hedefleyen manevî bir eğitim yolculuğu olduğundan bu yolda en önemli hususlardan biri de sohbet ortamında sâlih insanlarla bir arada bulunmaktır. Kıssada âlim kişinin tavsiyesi kişinin tevbe etmesi ve ardından ortamını değiştirmesiydi. Zira insan içinde yaşadığı topluma göre şekillenir. Bu konuda ünlü mutasavvıf Hucvîrî, kişinin kötü niyetli ve ahlâkî bakımdan iyi konumda olmayan kişilerle sürekli beraberlik içinde olması bir zaman sonra hayırlı ve erdemli kimseler hakkında kötü düşünceler beslemesine yol açtığını ve bu durumun, bireyin ahlâkî bakış açısını bozup, suizanna sebep olacağını ifade eder.³⁷⁷

Tasavvufî eğitimde şeyhler sohbete çok kıymet verdiklerinden sohbeti farz olarak görürler. Sohbetin insan tabiatı üzerindeki etkisi çok büyüktür. Öyle ki iyi bir eğitim sayesinde bir papağan konuşabilir, vahşi bir at disiplin ve terbiye ile evcil hale getirilebilir.³⁷⁸ Bu durumlar sohbetin ve arkadaşlık ilişkilerinin kişilik gelişimi üzerindeki etkilerini ortaya koymakta ve insanın vakit geçirdiği ortama göre şekillendiğini göstermektedir.

2.6.7. Zikir Meclislerini Meleklerin Kuşatması Kıssası ve Kıssanın Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Ebû Hüreyre (r.a)’den rivayet edildiğine göre Yüce Allah’ın, insanların ne yaptıklarını kaydeden melekleri vardır. Bu melekler arzda gezinirken Allah’ı anan topluluklar gördüklerinde birbirlerini çağırıp o zikir meclisini kuşatırlar ve semaya kadar yükselirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ sorar:

- “Kullarım ne yapıyorlar?”

Melekler:

- “Seni hamd ile senâ ediyorlar.”

Allah Teâlâ:

³⁷⁶ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, haz. Recep kibar (İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık, 2014), 1/2910.

³⁷⁷ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 180.

³⁷⁸ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 483.

- “Kullarım beni görüyorlar mı?”

Melekler de “hayır” diyerek cevap verdiler.

Bunun üzerine Allah Teâlâ sormaya şöyle devam etti:

- “Eğer beni görselerdi ne yaparlardı” buyurdu. Melekler de “ateşten sana sığınarlardı” diyerek cevap verdiler.

Daha sonra Yüce Allah meleklerine, “onlar neyi istiyorlar?” diye sordu. Melekler de:

- “Cenneti istiyorlar” dediler. Yüce Allah da:

- “Peki onlar cenneti gördüler mi?” dedi. Melekler, “hayır” diye cevap verdiler. Yüce Rabbimiz sormaya devam etti:

- “Peki onlar cenneti görmüş olsalardı nasıl olurdu?” Melekler de:

- “Eğer cenneti görselerdi cennet için daha da istekli olurlardı” dediler. Allah Teâlâ bunun üzerine şöyle buyurdu:

- “Ey meleklerim! Sizi şahit kılıyorum ki o kullarımı affeyledim.” Bunun üzerine melekler:

- “Ya Rabbi! Onların içinde falân adam vardır ki o, seni zikretmek için oraya gelmemişti. Orada bulunan birinden bir ihtiyacını istemek için aralarına katılmıştı. Onu da mı affeyledin” dediler. Cenâb-ı Allah buyurdu:

- “Onlar öyle bir kavimdir ki kendileriyle oturan bir kimse de asla bedbaht olmaz.”³⁷⁹

Kıssadan çıkarılacak ilk ders iyilerle beraber olanın onların feyzinden nasipleneceğidir. Kur’an-ı Kerîm’de Yüce Allah “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun!” buyurmuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu konuda, “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin”³⁸⁰ buyurmuştur. Zirâ kişi dostundan ve dostu ile birlikte bulunduğu ortamdan etkilenir. Söz konusu kıssada da zikir meclisine giden kişinin amacı o

³⁷⁹ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Da’avât”, 66.

³⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edeb”, 4833.

sohbetteki birine bir konuda yakınlık kurmak iken, yine de iyilerle olmayı tercih ettiğinden affa mazhar olmuştur.

Sâlihlerin yakınında bulunmak, sadece bilgi sahibi olmanın ötesinde, onların hâlî ile hallenmeyi, ahlak ve irfanından istifade etmeyi mümkün kılar. Nitekim tasavvufî gelenekte sohbet, doğrudan bir eğitim yöntemi değil kalbe nüfuz eden bir terbiye sürecidir.³⁸¹ Sohbet burada yalnızca konuşma anlamında değil, mânevi ortamın paylaşılması olarak anlaşılır. Mürid, müşşidinin yanında bulunur, onun yaşantısını gözlemler ve sözsüz bir eğitimden geçer. Zikir meclislerinde müridlerin Allah Teâlâ'yı anmaya yönelik iştiyaklarının artmasını temin etmek amacıyla zaman zaman ilahî ve kasideler icra edilmenin yanı sıra ism-i şerîf zikredilirken zikrin ritim ve ahengini sağlamak amacıyla ilahî ve kasidelerin de okunması uygulaması söz konusudur.³⁸²

İnsan, çevresiyle sürekli etkileşim içinde olan bir varlıktır. Bu etkileşim çoğunlukla kalp üzerinden gerçekleşir. Gerek insanlar gerekse insanla eşya veya mekânlar arasında meydana gelen hal geçişleri, kalbin duyarlılığı ile yakından ilişkilidir. Zira çevredeki olumlu ya da olumsuz durumlara karşı en yoğun şekilde tepki veren organ kalptir. Kalbin etkilenme derecesi ise onun duyarlılık ve temizliği ile alakalıdır.³⁸³

Sohbetin asıl amacının sadece o ortamda konuşulanları dinlemek değil, hal transferi olduğunu ifade eden Sami Efendi'nin İtalyan müridinin bir dergiye verdiği röportaj şu şekildedir: “Şeyhimin sohbet ettiği ortam elektrik yüklü bir ortam gibi ve o ortama girince o güzel enerjiyi içinize çekiyor ve sanki başka bir âleme geçiyorsunuz. Sohbet dili olan Türkçeyi bilmememe rağmen her şeyi anlıyorum. Sanki bir nur gelip içime yerleşiyor. İçim aydınlanıyor ve sohbet beni sanki şarj ediyor”³⁸⁴

Kıssadan çıkarılabilecek bir diğer ders, kulun her an Allah'ın huzurunda olduğunu bilmesidir. Bir Hadis-i Cibril'de “*ihsan, Allah'ı görüyormuşçasına ibadet*

³⁸¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 96.

³⁸² Mikail Dumlu, Kâdiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesi'nde İcrâ Edilen Ferdi ve Cemaatle Zikirler”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8/13 (2023), 17.

³⁸³ Muzaffer Ertuğrul, “Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet”, *Yakın Doğu Üniversitesi İ.T.M. Dergisi* 10/2 (2024), 897.

³⁸⁴ Muzaffer Ertuğrul, “Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet”, 898.

etmendir”³⁸⁵ buyrulmuştur. Söz konusu kıssada da zikir meclisindeki topluluk ne Yüce Allah’ı ne cenneti ne de ateşi görmemişlerdir. Ancak yine görüyormuş gibi ibadet ediyorlardı. Çünkü her an Allah’ın huzurunda olduklarının bilincindeydiler. Bu durumun tasavvufî düşüncedeki karşılığı murâkabedir.³⁸⁶

Murakabenin hakiki anlamda gerçekleşmesi için kalbin dünyevî meşguliyetlerden, geçmiş ve gelecek tasalardan, kötü ahlak ve nefsânî arzulardan arındırılması gerekir. Bu saflaşmanın ardından kalp daima Allah’ın gözetimi altında bulunduğu şuuru ile yaşamalıdır. Böylece sûfî, kalbini daima Hakk ile birlikte tutarak manevî uyanıklığını sürdürebilir.³⁸⁷

Tasavvufî düşüncede insanın alıp verdiği her nefes, büyük bir değer taşır. Çünkü her nefes geri dönüşü olmayan bir zaman dilimini temsil eder. Bu nedenle insanın her anını bilinçli bir şekilde yaşaması ve daima Allah’ın huzurunda bulunduğu şuuruyla hareket etmesi önemlidir. Sûfîlere göre insan her nefesini “hu” sesiyle alıp verir. Bu durum da farkında olunsun ya da olunmasın, onun sürekli bir zikir hâlinde olduğunu gösterir. Ancak bu zikir istemsizce yapıldığından uykudaki sayıklamadan farksızdır. Zikrin anlam kazanabilmesi için kişinin her nefesinde Allah’ın varlığını hissedip onunla beraber olduğunu idrak etmesine bağlıdır. Bu durum tasavvufta “her nefeste uyanıklık” anlamına gelen “hûş der dem” kavramıyla ifade edilir.³⁸⁸

³⁸⁵ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “İmân”, 37.

³⁸⁶ Murâkabe: “Allah her an beni görüyor bana bakıyor anlayışı içinde olmaktır.” Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 344.

³⁸⁷ Kübra Zümrüt Orhan, “İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye’de Murâkabe”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 398.

³⁸⁸ Kübra Zümrüt Orhan, “İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye’de Murâkabe”, 402.

2.6.8. Mağaradaki Üç Genç Kıssası ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Abdullah b. Ömer (r.a)’den rivayet edildiğine göre, üç genç yaptıkları bir yolculuk sırasında dinlenmek için bir mağaraya sığınır. Daha sonra büyük bir kaya parçasının yuvalanarak gelmesiyle mağaranın çıkışı kapanır. Gençler içeride mahsur kalırlar. Kendi çabalarıyla içeriden çıkamayacaklarını anlayınca, yalnızca Allah rızası için yaptıkları bir ameli vesile ederek dua etmeye başlarlar.

Birinci genç yaşlı anne ve babasına karşı takındığı saygı ve vefayı anlatır. Onların ihtiyaçlarını kendi çocuklarının ihtiyacından bile önde tuttuğunu ve bunu yaparken hiçbir dünyevî menfaat beklemediğini yalnızca Allah’ın rızasını umduğunu ifade eder. Birinci genç, “Ya Rabbi eğer bu işimde doğru isem bana yardım et.” diye duâ eder ve bu duâyâ karşılık kaya parçası biraz yerinden oynar.

İkinci genç haram bir işe yaklaşmak üzereyken Allah korkusundan dolayı geri çekildiğini ve nefesine hâkim olduğunu ifade eder. “Ya Rabbi eğer ben bu işimde ihlaslı ve hakikat üzere isem bize kurtuluş ihsan eyle” diye duâ eder. Kaya parçasının biraz daha yerinden oynamasıyla kaya parçası biraz daha aralanır. Ancak hâlâ çıkılacak vaziyette değildir.

Üçüncü genç ise bir işçi çalıştırdığını, fakat o işçinin ücretini almadan gittiğini ifade eder. Kendisi de o işçi adına ona ait parayı işleterek servet oluşturduğunu ve sonrasında tüm parasını eksiksiz teslim ettiğini anlatır. “Ya Rabbi eğer ben bu yaptıklarımla doğru ve ihlaslı bir iş yaptım ise bizi bu mağaradan kurtar” diye duâ etmesiyle Allah Teâlâ duâlarını kabul eder. Sonrasında kaya parçası mağaranın ağzından çekilir ve oradan kurtulurlar.³⁸⁹

Bu kıssadan çıkarılacak ilk ders, samimiyetle yapılan her işin içindeki ihlâs ve salih amelin kişiyi içinde bulunulan zor durumdan kurtarabileceğinin en güzel göstergesi olduğudur. İhlas, kişinin yapmış olduğu tüm fiillerde Allah rızasını gözetmesidir.³⁹⁰ Bir gün bir adam peygamber efendimize (s.a.v) gelerek “*şöhret ve kazanç elde etmek için savaşıyor kimse hakkında ne buyurursunuz*” diye sormuştur.

³⁸⁹ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “Enbiyâ”, 3465.

³⁹⁰ “İhlas”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, 4/261.

Peygamberimizde “onlar için hiçbir şey yoktur” diye yanıt vermiştir. Adamın sorusunu üç kere tekrarlaması üzerine en sonunda efendimiz “Allah ancak samimiyetle sadece kendi rızasını gözetilerek yapılan ameli kabul eder” buyurmuştur.³⁹¹ Dışarıdan bakıldığında savaşmak büyük bir cihat ve ibadet gibi görünmektedir ancak ihlas yoksa makbul olmayabilir. Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdadî şöyle der: “İhlas, kul ile Rabbi arasında bir sırdır. Melek bilmez ki yazsın, şeytan bilmez ki bozsun, nefis bilmez ki ifsad etsin.”³⁹² Söz konusu ifadeden de anlaşıldığı üzere ihlas, dışarıdan gözlemlenemeyen sadece Allah ile kul arasında bulunan gizli bir hâldir.

İlk dönem sûfilere riyadan kurtulmanın çok zor olduğuna dikkat çekerler. Nitekim Yusuf b. Hüseyin bu konuda şöyle demiştir. “Dünyada en azîz şey ihlastır, riyâyı kalbimden söküp atmak için çok gayret ediyorum ama buna rağmen riyâ kalbimde başka bir renkte bitmektedir.”³⁹³ Bu sözden anlaşıldığı üzere kalbin ihlas üzere kalması ve riyaadan sakınmak çok zorlu bir süreçtir.

Kıssadan çıkarılabilecek bir diğer ders, iyi amelleri vesile kılarak Allah’tan yardım istenebilmesidir. Tevessül, “Allah’a yakınlaşmak, huzurunda manevî bir itibar ve derece bulmak yahut bir faydanın elde edilip zararın defedilmesiyle ihtiyacını gidermek için sâlih bir amel veya zâtî vesile kılarak Allah’a yakınlık sağlamaktır”³⁹⁴ denilir. Vesilenin Kur’ân-ı Kerîm’deki dayanağı “Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının ve O’na (yaklaşmaya) yol arayın, bir de O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz” âyetidir.³⁹⁵

İslâmî düşüncede insanın Rabbinden bir şeyler dilerken O’na daha yakın olabilmek adına bazı şeyleri vesile etmesi uygun bulunan bir durumdur.³⁹⁶ Buhârî’nin rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Ömer kıtlık ve kuraklık olduğu zamanlarda Hz. Abbas’ı vesile kılarak “Allah’ım biz, sana duâmızda Peygamberimiz’i (s.a.v) araya koyuyorduk da bize yağmur veriyordun, şimdi ise O’nun amcasını sana vesile kılıyoruz, bize yağmur lütfet”³⁹⁷ şeklinde duâ etmesiyle Allah’ın izni ile yağmur

³⁹¹ Nesâî, *Sünen*, “Cihad”, 24.

³⁹² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 252.

³⁹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 292.

³⁹⁴ Selvi vd., *Kur’an ve Sünnet Işığında Rabita ve Tevessül*, 67.

³⁹⁵ el-Mâide 5/35.

³⁹⁶ Berat Sarıkaya, “İnsan Allah İletişimi ve Tevessül”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Ocak 2014), 118.

³⁹⁷ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “İstiskâ”, 5.

yağmıştır. Bu hadis, tevessülün peygamberimiz ve onun yakınları adına yapılabileceğine delil olabilir.

Tevessül, Peygamberimiz vasıtası ile, sâlih kullar vasıtası ile, işlenmiş olan güzel ameller ile, Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları ile yapılabilir.³⁹⁸ Kişi Peygamberimizi vesile kılarken “Ya Rabbi, Peygamberin hürmetine bana merhamet et” şeklinde dua edebilir. Bu tür bir tevessül, Peygamberimizin Allah katındaki değeri nedeniyle O'nun hürmetine bir şeyler istemektir. Sâlih kullar vesilesiyle tevessül ise “Ya Rabbi, falan sâlih kulunun yüzü suyu hürmetine bana yardım et” demesi şeklinde olur. Amellerle tevessül ise mağarada mahsur kalan gençler misali işlenen güzel amellerin Allah katındaki değerini vesile kılarak duâ etmektir. Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarıyla tevessül ise en yaygındır. Örneğin “ya Rahmân bana yardım et” demek gibidir. Bu yollar, şirk koşmadan sadece Allah'tan istemenin, fakat ona daha yakın olan kişileri araya koyarak bir şeyler talep etmenin câiz yollarıdır.³⁹⁹

³⁹⁸ Selvi vd., *Kur'an ve Sünnet Işığında Rabîta ve Tevessül*, 74.

³⁹⁹ Selvi vd., *Kur'an ve Sünnet Işığında Rabîta ve Tevessül*, 75-95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KLASİK TASAVVUFÎ KAYNAKLARDAKİ MENKİBELERİN TASAVVUFÎ EĞİTİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Aslan, Tilki ve Kurt Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Mesnevî-i Şerîf'te hikâye olunduğu üzere, bir aslan, bir kurt ve bir tilki ava çıkmışlar. Bir yaban sığırı, bir tavşan ve bir de keçi avlamışlardır. Aslan, kurdu imtihan etmek ister ve ona şöyle der:

- “Ey eski ve tecrübeli kurt, bu avı aramızda taksim ederek adalet göster.” Kurt, avladıkları hayvanları aralarında paylaştırmaya başlamış ve yaban sığırını en büyük olduğu için aslana, keçiyi orta büyüklükte olduğundan kendisine ve tavşanı ise tilkiye verir. Ancak aslan bu paylaşımdan hoşlanmayarak kurda şöyle der:

- “Ey kurt ben burada iken nasıl ben ve sen demeye cesaret ediyor ve kendini var görebiliyorsun?” Daha sonra aslan kurdu öldürür ve tilkiden de aynı şekilde paylaşım yapmasını ister. Tilki çok düşünür ve üç avı da aslana verir ve aslana şöyle der:

- “Hepsi sana layıktır, ben bir tavşanın gölgesinden dahi utanırım.” Aslan bu davranıştan son derece memnun olur ve tilkiye:

- “Bu adaleti kimden öğrendin” diye sorar. Tilki cevap verir, “kurdun başından...”⁴⁰⁰

Bu menkıbenin tasavvufta mürid-mürşid ilişkisi açısından önemli bir yere sahiptir. Kıssada mürid ve mürşid ilişkisini ve bu ilişki içinde sadakat, dolaylı öğrenme, manevi olgunlaşma ve nefsin terbiyesi gibi önemli kavramlar işlenir.

Menkıbeden çıkarılacak ders, seyr ü sülûk yoluna bir rehber eşliğinde çıkmanın önemidir. Bu yol, manevî tecrübeye dayanır ve içinde birçok zorluk barındırır. Bu yolda ilerlerken delilsiz ve rehbersiz hareket etmek bireyi tehlikeli yollara sürükleyebilir. Velîlerin ve mürşitlerin rehberliği, müridin doğru yolda ilerlemesini

⁴⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 1/221-229.

sağlayarak, nefsin hilelerinden korunmasına yardımcı olur. Seyr ü sülûk yolundaki sâlik, daha önce bu yoldan geçen kişilerin ilmi ve manevi tecrübelerini dikkate almalı ve delilsiz bir şekilde yola çıkmamalıdır.⁴⁰¹

Seyr ü sülûk yolunda sâlik kendi yöntemleriyle geliştirdiği usullere göre yürüyemez. Bu yol derin bir manevi tecrübe ve içsel dönüşüm gerektirdiğinden mutlaka ehil bir mürşid-i kâmil rehberliğinde yürünmelidir. Tasavvuf geleneğinde şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır sözü bu ihtiyacın önemine binaen söylenmiştir. Çünkü mürşid, yalnızca bilgi aktaran biri değil, müridini nefisle mücadelesinde yönlendiren, onun manevî olgunlaşmasını sağlayan bir kılavuzdur. Bu sebeple, tasavvuf yoluna giren kişinin kendisine rehberlik edecek yetkin bir mürşidi bulması ve onunla bu yolu birlikte yürümesi zarûrî görülmüştür.⁴⁰²

Menkıbeden çıkarılacak bir diğer ders, aklını kullanıp daha önce gerçekleşmiş olaylardan ibret almaktır. Söz konusu menkıbe, önceden yaşanmış olaylardan ders çıkaran kişinin selamete ereceğini gösteren temsili bir anlatımdır. Menkıbede kurt nefsinin hırsına kapılıp adaletsiz bir paylaşım yapar ve aslan tarafından cezalandırılır. Tilki ise kurdun akıbetini görüp aklını kullanarak bu durumdan ibret alır. Menkıbe, akılla ibreti birleştirenin kurtuluşa erdiğini, nefsine ve hırsına teslim olanın ise zarara uğrayacağını öğretir.

Halilullah, yani samimi dost lakabıyla bilinen Hz. İbrahim Peygamber'in kıssası olaylardan ders çıkarma yeteneğini en güzel şekilde yansıtan kıssalardan biridir. Kur'ân-ı Kerîm'deki En'am Sûresinde anlatıldığı üzere, Hz. İbrahim yıldızlara, aya ve güneşe bakarak Rabbini aradı ancak bunların batıp kayboldukların görünce "*Ben batıp yok olanları sevmem.*"⁴⁰³ diyerek onların ilah olamayacağı sonucuna varmıştır. Bu düşünce onu değişmeyen, yok olmayan, daimî ve mutlak bir varlık olan Allah'a yöneltmiştir. Hz. İbrahim kıssası ile "Aslan, Tilki ve Kurt Kıssası" benzer düşünsel yapılar taşımaktadır. Her iki anlatıda da kişi gözlem yapar, aklını kullanır ve nihayetinde doğruya ulaşır.

⁴⁰¹ Hayrani Altıntaş, *Mevlâna Düşüncesinin Kur'ân'ı Temelleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 63-64.

⁴⁰² Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 171.

⁴⁰³ el-En'am 75-79.

3.2.Halife ve İhtiyar Menkıbesi ve Tasavvufi Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Gazzâlî'nin İhyâu Ulumi'd-Dîn adlı eserinde geçen bir menkıbeye göre, Halife Harun Reşit bir gün eğlence maksadı ile güzel sesli bir şarkıcı çağırır. Şarkıcı bir türlü ahenk tutturamaz. Harun Reşit, "Neden bir türlü ahenk tutturamazsın?" diye sorar. Şarkıcı, "elimdeki ud bana ait değildir" cevabını verir. Bunun üzerine Harun Reşid bir hizmetçiye şarkıcının özel udunu alıp getirme emri verir. Hizmetçi şarkıcı cariyenin udunu alıp getirmek için yola koyulur. O esnada yolda çekirdek toplayan ihtiyar bir adamla karşılaşır. Hizmetçi, ihtiyar adamdan sert bir şekilde yol ister. İhtiyar adam da hizmetçinin elindeki udu alıp paramparça eder. Hizmetçi çok sinirlenir ve orada bulunan bir ev sahibine ihtiyar adamı teslim eder bu adamı sakın kaçırma emiru'l mü'minin bu kişiyi istiyor der. Ev sahibi ise:

- "Bağdat'ta bu adamdan daha fazla ibadet eden kimse yok, emiri'l mü'minin neden bu adamı istiyor" diye sorar. Hizmetçi, Harun Reşid'in huzuruna gelerek yolda yaşadığı olayı anlatır. Harun Reşid ise o kişiyi huzuruna davet edip dinlemek ister. Hizmetçiler ihtiyara haber salarlar ve Harun Reşid'in onu beklediği haberini verirler. O ihtiyar da huzura gelmeyi kabul eder.

İhtiyar adam halifenin huzuruna çıkar. Ancak oradaki hizmetçi ihtiyarın elindeki çekirdek dolu keseyi dışarda bırakmasını ister. İhtiyar adam bırakmaz ve münakaşa ederler. Oradaki hizmetçi kesesini bıraktığı takdirde ona yemek vereceklerini söylese de ihtiyar asla bir başkasından gelen yemeği istemez ve kendi yemek kesesiyle içeri girer. Halife ihtiyara basit bir udu neden kırdığını sormaya çekindiğinden "ne yaptın?" diye sorar. İhtiyar zat ise şöyle yanıt verir:

- "Ey Harun! Ben, baban ve dedelerinden işittim. Minberin üzerinde şu âyeti okuyorlardı: *"Muhakkak ki Allah adâleti, ihsanı ve akrabalara vermeyi emrediyor. Zinâdan, fenalıktan ve insanlara zulüm yapmaktan da nehyediyor."*⁴⁰⁴ Ben ise bir kötülüğü gördüm ve onu değiştirdim" diyerek niçin udu kırdığını açıklayarak, bu davranışın sebebini Kur'ân-ı Kerîm âyeti ile delillendirir.

⁴⁰⁴ en-Nahl 16/90.

Daha sonra ihtiyar adam oradan ayrılır. Halife kendisine altın dolu bir kese vermek istese de ihtiyar kabul etmeyerek hizmetçilere, “halife bu parayı zulüm ile nereden almışsa oraya iade etsin, bana lazım değildir” diyerek bir kese altını reddeder. Sonrasında elindeki çekirdeklere hitaben şu şiirleri okumaya başlar:

- “Ben dünyayı görürüm ki kimin elinde fazlalaşırsa, onun için üzüntü ve gamlar çoğalır. Dünyaya ikram edenleri dünya küçük düşürerek rezil ediyor. Dünyayı rezil telâkki eden kimseye de dünya ikramda bulunuyor. O halde sen, müstağni olduğun şeyi bırak, ancak muhtaç olduğun bir şeyi edin.”⁴⁰⁵

Gazzâlî’nin İhyâu Ulumi’d-Dîn adlı eserinde geçen bu menkıbe, tasavvufî eğitim açısından zühd ve istiğna sahibi olup münkeri düzeltme hususunda temel ilkeleri yansıtan sembolik bir kıssadır. Kıssada ana karakter olan ihtiyar zatın önce udu kırması ve akabinde halife tarafından gelen hediyeği reddetmesi, sûfîlerin dünya nimetlerine karşı isteksizliğini ve sadece Allah’a yönelmelerini ifade eder. Söz konusu menkıbede, ihtiyarın halifelik makamından etkilenmeyerek iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışması ve verilen hediyeği kabul etmeyerek dünya malına karşı gönül tokluğu ile karşılık vermesi ise, istiğna⁴⁰⁶ erdeminin uygulamalı gösterimidir.

Menkıbeden çıkarılacak ilk ders mü’minin şartlar ne olursa olsun iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini yerine getirmesinin önemidir. Kur’ân-ı Kerîm’de iyiliği emredip kötülükten sakındırmak inananların yapması gereken bir sorumluluk olarak vurgulanmıştır. Nitekim Âl-i İmrân Sûresinde, “*Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; ma’rufu emreder, münkerden menedersiniz.*”⁴⁰⁷ âyeti, ümmetin hayırlı olmasını insanları iyiye teşvik edip kötülükten sakındırma yetisine bağlamaktadır. Benzer şekilde Tevbe Sûresinde, “*Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostudurlar. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar...*”⁴⁰⁸ şeklinde buyrularak inananların birbirlerini iyiye teşvik edip kötülükten uzak tutmaya çalışma görevine dikkat çekilmektedir.

⁴⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 4/627-629.

⁴⁰⁶İstiğna: “Zengin olmak ihtiyaç duymamak, tenezzül etmemek, Allahtan başkasına ihtiyaç duymamak.” Cebeci, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 257.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân 3/110.

⁴⁰⁸ et-Tevbe 9/71.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) de bu ilkenin önemine dikkat çekmiştir. Bir hadis-i şerifinde, “Sizden biriniz bir münker gördüğünde onu eli ile düzeltsin. Buna gücü yetmez ise diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile buğz etsin. Bu imanın en zayıfıdır.”⁴⁰⁹ buyurmuştur. Peygamberimiz burada kötülüğü düzeltmek için üç aşama sunmuştur. İlk olarak görülen kötülüğe hemen fiili müdahale yapılmalıdır. En son ise kalp ile buğz edilir ki bu da imanın en zayıf noktası olarak görülür.

Mü'minlerin birbirlerini iyiliğe teşvik edip kötülükten sakındırma görevinin hükmü konusunda âlimler görüş ayrılığı içerisinde. Bu görevin vacip ya da mendup olduğunu söyleyenler olduğu gibi yaygın görüş ise farz-ı kifâye olduğu yönündedir. Ancak bu görevi eğitimde uzman kişilerin ifâ etmesi gerekir. Eğitim alanında uzmanlık sahibi olmayan kişiler iyiliğe teşvik edeyim derken karşısındakine daha da zarar verebilir. Bu bağlamda bu kutsal görev, ümmetin kanaat önderleri, bilir kişileri ve idarecilik konumunda olan kişilere aittir denebilir.⁴¹⁰ Bu bağlamda tasavvufî eğitimde de seyr ü sülûk yolculuğunda yetkinliği olmayan kimseler iyi gösterme kastıyla müride müdahale ederse bu müdahaleler, müridin istikametten sapmasına neden olabilir. Dolayısıyla bu görev mürşid-i kâmile aittir. Bu sayede mürid, manevî yolculuğunda teslimiyetle hareket edebilir.

İslâmî öğretilerde emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker görevi üslubu açısından da hassasiyet gerektirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin bu vazifeyi ifâ ederken kullandıkları yumuşak tavra dikkat çekmektedir. Örneğin Hz. Musa, firavun gibi zâlim bir kişiye davet için gönderildiğinde Allah Teâla'nın “Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır da korkar.”⁴¹¹ şeklindeki hitabı, tebliğ edilen kişiye karşı yumuşak tavrın ilâhî bir emir olduğunu göstermektedir.

Hz. Lokman (a.s)'ın oğluna yapmış olduğu güzel nasihatlar⁴¹² yine tebliğde güzel tavır açısından örnek teşkil eder. Nitekim “Ey oğulcuğum!” hitabıyla başlayan nasihatlerin tamamı, sertlikten uzak ve kalplere nüfuz edici güzel bir uslûpla

⁴⁰⁹ İmam Nevevi, *Kırk Hadis Şerhi*, çev. Mustafa el Buğa-Mühyiddin Mistu (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2010), 333.

⁴¹⁰ Ramazan Diler, “Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 983-989.

⁴¹¹ Tâhâ 20/44.

⁴¹² Lokmân 31/13-19.

sunulmuştur. Bu yaklaşım tarzı, emr-i bi'l ma'ruf yönteminin muhatabın iç dünyasını dikkate alan sevgi temelli bir iletişimde etkili olabileceğini göstermektedir.

Menkıbeden çıkarılacak bir diğer ders, gönlü Allah sevgisine aç olanın, dünya nimetlerine karşı tok olduğudur. Tasavvufi bakış açısına göre kalbi Allah'ın sevgisiyle dolu olan kişinin dünya nimetlerine karşı isteksizliği onun Allah'a derin sevgisini gösterir. Bu durum tasavvufun temel ilkelerinden olan zühd kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Zühd, “elde mevcut olsa bile gönülde mal sevgisine yer vermemek”⁴¹³ demektir. Kıssada ana karakter olan ihtiyar, maddi durumu iyi olmamasına rağmen dünya malına rağbet etmeyip halifeden gelen hediyeyi kabul etmeyip, kendi biriktirdiği çekirdekleri öğün olarak tercih ederek zühdi bir tavır takınmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de zühd sahipleri övülerek, Yüce Allah'ın onları “alimler” diye nitelendirmiştir: “*Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Kendilerine ilim verilenler şöyle dediler: Yazıklar olsun size, iman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır.*”⁴¹⁴ Bu âyette “ilim verilenler” kavramı zahid kimseler için kullanılmıştır.⁴¹⁵ Ayet, mükâfatın Allah katındaki manevî değerine dikkat çekerek nefsin tuzaklarına karşı bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Hız. Peygamber, kıymetli ashâbı ve ashâbın yolundan gidenler de zahidâne hayat tarzlarıyla inananlara örnek teşkil etmektedirler. Hız. Ebubekir savaş sırasında tüm birikimini ortaya koymuştur. Sahâbîlerden Ebu Zer el-Gifârî de mal biriktirme hususunda hassas bir tavır sergilemiş, bir kimsenin bir günlük yiyecekten fazlasını elde tutmasını Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine⁴¹⁶ aykırı bir tutum olduğunu savunmuştur.⁴¹⁷

3.3. Dağda Uzlete Çekilen Abid Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Gazzâlî'nin İhyâu Ulumi'd-Dîn adlı eserinde konu alınan bir menkıbeye göre sâlih kimselerden birisi Şam'da geziyor iken dağdan inmekte olan bir âbid ile

⁴¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 544.

⁴¹⁴ el-Kasas 28/80.

⁴¹⁵ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 418.

⁴¹⁶ et-Tevbe 34-35.

⁴¹⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 60.

karşılaşır. Dağdan inen âbid kişi, sâlih kimseyi gördüğünde saklanmak niyetiyle bir ağacın kovuğuna saklanır. Sâlih kişi bu durumu garipseyerek kendisine:

- “Subhânallah! Sana bakmayı bana çok mu görüyorsun, cimrilik mi yapıyorsun?” diye sorar. Âbid kişi sâlih kişiye şu cevabı verir:

- “Ey kişi! Ben uzun zamandan beri bu dağda bulunuyorum. Kalbimi dünyadan ve dünya ehlinden soğutup tedavi etmeye çalışıyorum. Bu hususta çok zahmet çektim ve hayatımı bu yolda harcıyıp bitirdim. Geri kalan birkaç günlük ömrümde de bu nefis mücadelesinden kurtulmam için Allah’a yalvardım. Böylece Cenâb-ı Hakk kalbimi ızdıraptan sükûnete kavuşturdu. Bana vahdet ve tenhayı hoş gösterdi. Sana baktığım zaman ilk vaziyetime dönmekten korkuyorum. Benden uzaklaş diye bağırdı...”⁴¹⁸

Tasavvufî eğitim süreci, bireyin zahirî davranışlarının ötesine geçerek kalbî ve ruhî arınmayı hedefler. Bu sistemde uzlet, kalbin tasfiyesi için önemli bir adım olarak değerlendirilir. Uzlet, “halka karışmamak, onlardan ayrı yaşamak inzivaya çekilmek”⁴¹⁹ anlamlarına gelmektedir. Mutasavvıflar, ihtiyaç hâinden fazla insan içinde bulunmamaya gayret göstermiş, boş vakitlerini yalnız başlarına inzivâyâ çekilerek ibadet ve tefekkürle geçirmeye özen göstermişlerdir.

Gazzâlî’ye göre uzletin birçok faydası bulunur. Bu faydalar arasında ibadetlerin huşû içinde yerine getirilmesine olanak sağlaması, derin tefekkür ve iç muhasebe yapmak için zemin oluşturmaları, dünyevî işlerden ve insanların bitmeyen isteklerinden uzaklaşarak Hakk’ın hitabına yönelme fırsatı sunması ve Allah’la ünsiyet kurma sürecini derinleştirmesi yer alır. Aynı zamanda uzlet, kişiyi gıybetten, laf taşımaktan, gösterişten ve dünyaya çok bağlılıktan kaynaklanan kötü amellerden korur.⁴²⁰

Hiz. Muhammed (s.a.v)’in “*İnsanlardan uzaklaşmak afiyettir.*”⁴²¹ buyruğu, içsel huzuru ve manevî korunmayı esas alan bir anlayıştır. Bu bağlamda uzlet durumu, insanı dünya meşguliyetlerinden ve kalbi yoran işlerden uzaklaştırır. Tasavvufî düşüncede uzlet, özellikle yakîn derecesine ulaşmış bir imandan sonra gelen ve en

⁴¹⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4/286-287.

⁴¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 498.

⁴²⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4/281-288.

⁴²¹ Tirmizi, *Sünen*, “Zühhd”, 14.

büyük nimetlerden biri olarak görülmektedir.⁴²² Nitekim Hz. Peygamber'in risâlet öncesi dönemde Hira Mağarasında uzlete çekilmesi, onun hakikate yönelişinin dolaylı bir örneğidir. Bu durum uzletin aslında bir kaçış değil, aksine hakikatin derinliklerine ulaşmak için içsel arınma süreci olduğunun somut göstergesidir.

Seyr ü sülûk yolundaki sâlikin halvet eğitiminden beklenen manevî faydaları elde edebilmesi amacıyla ilk olarak bağlı bulunduğu tarikat şeyhinden izin alması gerekir. Zira şeytan tek başına uzlet eğitiminde bulunan müridi birbirinden farklı vesveselerle tesiri altına alabilir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan sâlik, tecrübe ettiği manevî hallerin rahmânî mi yoksa şeytânî mi olduğunu ayırt edemeyebilir. Bundan dolayı halvet şeyh gözetimi altında yapılmalıdır. Ayrıca sâlikin uzlet sürecinde yerine getirmesi gereken birtakım kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar; susmak, açlık ve susuzluk, az uyumak, ibadet ve zikir gibi uygulamalarla meşgul olmaktır. Sürecin güzel ilerlemesi açısından zaruriyet taşır.⁴²³

Söz konusu kurallardan ilki susmaktır. İnsanı diğer yaratılmışlardan ayıran en önemli özellik, konuşma yetisine sahip olma nimetidir. Ancak bu nimetle birlikte gelen sorumluluk da büyüktür. Zira söz, insanı hem yücelten hem de rezil eden bir araçtır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu konuda “*Ümmetim hakkında en korktuğum şeylerden en fazla endişe ettiğim husus dildir.*”⁴²⁴ hadisi ile ümmetin bu konuda gaflete düşmesinden endişe etmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v) “*Susan kurtulmuştur.*”⁴²⁵ buyurarak dilini kontrol altında tutan kişinin selamette olacağını bildirir. Çünkü birçok günah dil aracılığıyla işlenir. Bu durumda susmak, halvetin öğrettiği en güzel alışkanlıktır denilebilir.

Bir diğer kural açlık ve susuzluktur. Açlık, farklı din ve millet mensupları tarafından takdirle anılan güzel bir erdem olarak görülür. Zira aç kalan kişinin zihinsel olarak algılama ve muhakeme gücü artmakla birlikte; bedeni daha sıhhatli, ruhu ise daha dengeli hale gelir. Nefisle mücadele ve riyazet yoluyla nefsini disiplin etmek isteyen kişiler, yeme-içme arzularının esiri olmaktan kurtulurlar. Bu tutumun bir özeti

⁴²² Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 1/392.

⁴²³ Halim Gül, “Tasavvufî Bir Kavram Olarak Halvetin İnsanî Boyut Açısından Kur'an ve Sünnete Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 7 (2020), 66.

⁴²⁴ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 503.

⁴²⁵ Tirmizî, *Sünen* “Kıyâme”, 2501; İmam Gazâlî, *Dil Belası*, ed. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkant Yayıncılık, 2013), 14.

niteliğindeki “açlık, nefis için sınır, kalp için huzurdur”⁴²⁶ şeklindeki ifade, açlığın sadece fiziksel olmaktan ziyade derin bir manevî boyut taşıdığını ortaya koymaktadır.

Hiz. Muhammed (s.a.v) “Nefislerinize karşı açlık ve susuzluk silahlarıyla mücadele ediniz. Çünkü buradaki sevap, Allah yolunda mücadele eden bir kimsenin sevabı gibidir. Muhakkak ki Allah katında açlık ve susuzluktan daha sevimli bir amel yoktur.”⁴²⁷ buyurmuştur. Nefisle mücadele, manevî yolculuğun en önemli aşamasıdır. Açlık ve susuzluk ise, nefisle mücadele sürecinde nefsin arzularını yenen en etkili vasıta.

Açlık ve susuzluğun birçok faydaları vardır. Açlık durumu kalbi yumuşatıp basireti güçlendirir ve insanı manevî anlamda aydınlatır. Açlık, şehvî duyguları kırar ve nefsi sakinleştirir. Kişi açken günah arzusu azalır ve dünyaya olan bağlılığından uzaklaşır. Aynı zamanda kişi azab ve musibetleri hatırlayarak gafletten korunur. Aç iken kişi çok uyumaktan korunur, uykunun azalmasıyla da ibadet ve zikir için daha fazla vakit kalır.⁴²⁸ Tüm bu faydalar ele alındığında açlık hem bedeni hem de ruhu terbiye eden etkili bir yoldur.

Bir diğer kural az uyumaktır. Kur’ân-ı Kerîm’de uyku hâlinin insanlar için bir dinlenme ve yeniden enerji kazanma ihtiyacının vesilesi olduğundan bahsedilir. Söz konusu âyette, “...ve uykunuzu dinlenme aracı kıldık”⁴²⁹ buyrulur uykunun insan hayatındaki temel işlevine dikkat çekilir.

İbrahim Hakkı Hazretleri, kişinin çok fazla uyumasına karşı uyarılarda bulunarak bu durumun tembellik ve verimsizlik olduğunu ifade eder. Ona göre aşırı uyumanın en önemli sebebi çok fazla yemek yemektir. Bu durum hem bedeni hem de ruhsal sağlığı olumsuz etkiler. Fazla uykunun ömrü kısaltıp insanı maddî ve manevî zarara uğratacağını savunur. Yine fazla uykunun manevî gelişim açısından çok önemli olan gece ibadetinden de kişiyi alıkoyduğunu dile getirir.⁴³⁰

⁴²⁶ Hucvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 467.

⁴²⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 5/297.

⁴²⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 5/311-320.

⁴²⁹ en-Nebe 78/9.

⁴³⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, sad. Turgut Ulusoy (İbrahim Hakkı Hiz. Cami ve Külliyesi Vakfı), 1,2,3,4/ 98.

Uzlette yerine getirilmesi gereken bir diğer kural ise ibadet ve zikir ile meşgul olmaktır. Seyr ü sülûk yolundaki sâlik, bu yolda birçok vesvese ve evhamla dolup taşabilir. Bu durumun üstesinden gelebilmek için sâlikin sürekli ibadet ve zikirle meşgul olması gerekir. Zira zikir hâli kişiyi dış unsurlardan arındırıp dikkati tek bir noktada toplamanın en etkili yoludur. Hakk’a ulaşmak onun tecellileri olan ilahî isimlerin zikredilmesiyle ve bu isimler üzerinde derin tefekkür ile mümkün olabilir. Sâlik, bu isimlerin taşıdığı sıfat ve eylemlerle ahlaklanarak Hakk’a yaklaşır ve tasavvufun nihâi amacı olan insan-ı kâmil makamına yönelir.⁴³¹

Tasavvuf ehline göre zikrin en önemli özelliği, Allah ile kul arasındaki tüm perdeleri ortadan kaldırma özelliğine sahip olmasıdır. Diğer ibadetler her ne kadar Allah’a yakınlaştırma amacı taşısa da bu perdeleri bütünüyle kaldırma noktasında yeterli değildir. Zira zikir, doğrudan kalbe işleyip kul ile Hakk arasındaki engelleri kaldırır. Bu yönüyle zikir tasavvufî pratikler arasında önemli bir konuma sahiptir.⁴³²

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ı zikretmekle alakalı birçok âyet bulunur.⁴³³ Ra’d sûresinde, “*Onlar, iman etmişlerdir ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşur. Dikkat edin! Kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.*”⁴³⁴ âyeti bunlardan bir tanesidir. Bu âyette, zikir ile kalp huzuru arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur. Zira zikir hâli hem ibadet hem de ruhsal bir şifadır.

Menkıbeden çıkarılacak bir diğer ders ise nefsin daima insanı kandırmaya çalışan bir düşman olduğudur. Zirâ âbid kişi, “Bu nefis mücadelesinden kurtulmam için Allah’a yalvardım. Böylece Cenâb-ı Hak kalbimi ızdıraptan sükûnete kavuşturdu. Bana vahdet ve tenhayı hoş gösterdi. Sana baktığım zaman ilk vaziyetime dönmekten korkuyorum.” sözleriyle nefsin temize çekmişken tekrar nefsin oyununa gelmekten korktuğunu ifade etmiştir.

Mehmet Zahid Kotku’nun Nefsin Terbiyesi adlı eserinde nefisten gelen tehlikeler şöyle hikâye edilmiştir:

⁴³¹ Mehmet Kasım Özgen, “Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2013), 218.

⁴³² Mehmet Şirin Ayış, “Semennû’ Zikir Anlayışı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 27.

⁴³³ el-Bakara 2/152; er-Ra’d 13/28; el-Ahzâb 33/ 41-42; el-A’râf 7/205.

⁴³⁴ er-Ra’d 13/28.

Bir merkep Süleyman peygambere kurtlardan korktuğunu söyler ve kendisine kurtları şikâyet eder. Süleyman Aleyhisselam da:

- “Aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanlar varken onlardan niçin şikâyet etmiyorsun da kurttan şikâyet ediyorsun” dedi. Merkep:

- “Efendim aslan efendidir; önünde diz çökerseniz size bir şey yapmaz” şeklinde cevap verir. Merkebin kurttan korkusu yaratılıştandır. Kurt postuna bile tahammülü yoktur, hemen tepki verir. Benzer bir şekilde koyun ve kuzu da kurdu daha önce görmemiş olsalar bile Allah’ın kendilerine lütfettiği ilim sayesinde kurdun onları yiyeceğini bilirler. Ancak insan böyle bir içsel sezgiden mahrumdur. Oysaki nefis ürkütücü hayvanlardan daha tehlikelidir. Zira hayvanlar sadece bedeni yer bitirir ancak nefis insanı içten içe tüketir. Kötülüğü emreden nefse tâbi olan kişi insanın manevî canlılığını bitirir. İnsan için en büyük tehdit dışarıda değil, yine kendi içindedir.⁴³⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de nefis ile ilgili birçok âyet bulunmaktadır.⁴³⁶ Bu âyetler, nefsin insan için tehlikeler yaratabileceğini ifade eder. İnsanların doğru yola tutunmak için Allah’a sığınması gerektiğini ortaya koyar. Nefisle mücadele, Allah’a yaklaşmanın ve takvaya ulaşmanın bir aracıdır.

3.4. İbrahim Ribâti’nin Mürşidiyle Olan Yolculuğu Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Molla Câmi, Nefahâtü’l Üns Min Hadarâti’l-Kuds Evliyâ Menkıbeleri adlı eserinde hikâye olunduğu üzere, İbrahim Sentebe ve müridi, yolculukta yanlarına hiçbir dünyalık almama isteğiyle bir sefere çıkmışlar. Bir müddet ilerledikten sonra mürşid İbrahim Sentebe, müridine yanında yiyecek bir şeyler olup olmadığını sorar.

Müridi ise yanına hiçbir azık almadığını ifade eder ve yollarına devam ederler. Bir müddet daha ilerledikten sonra İbrahim Sentebe, müridine tekrar yanına bir şeyler alıp almadığını sorar. İbrahim Ribâti ise yanına yiyecek bir şey almadığını tekrarlar. Bunun üzerine mürşidi yere oturarak, “doğruyu söyle çünkü gitmeye takatim kalmadı” demesi üzerine, müridi yeniden cevaplar ve yanına sadece yola devam edememe durumundan endişe ettiğinden atı için bir nal kaybı aldığını ifade eder.

⁴³⁵ Mehmed Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), 40-41.

⁴³⁶ eş-Şems 91/7-10; Yûsuf 12/53; el-Bakara 2/265; el-Furkân 25/43.

İbrahim Sentebe müridine, “onu kaldır at, çünkü malum oldu ve ben bu sebepten yürüyemiyorum” demesi üzerine müridi nal kayışını kaldırıp atar. Ancak mürid, mürşidine içten içe öfkelenir ve atın nalının kayışının hemen parçalanmasını ve mürşidine bu sebepten serzenişte bulunmayı diler.

Yolculuk devam ederken mürid, atın nalını kontrol etmek üzere elini uzattığında nalın kayışının kopmuş olduğunu görür ve tamir etmek istediğinde bir de bakar ki öbür nalın kayışı da kopmuş ancak bu durum yolu sıkıntılı hale getirmemiş, aksine daha da güzel ilerlemişlerdir. İbrahim Sentebe müridine yönelir ve “Allah Teâlâ ile olan muamelesi doğruluk üzere olan kişinin hali böyle olur” der.⁴³⁷

Menkıbeden çıkarılacak ilk ders Allah’a tevekkül ve teslimiyetin önemidir. Tasavvufta önemli bir makam olan tevekkül, gerekli tüm tedbirler yerine getirildikten sonra, işin sonucunu belirleme kudretinin yalnızca Allah’a ait olduğunu bilerek işi O’na havale etme şuurudur.⁴³⁸ Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre tevekkül, kalbin Allah’a güvenmesi iken; İbrahim Hâvvâs tevekkülü, kalbin, dünyalıklara ve yaratılmışlara bağlanmaması şeklinde tanımlamaktadır.⁴³⁹ Tevekkül Allah’a dayanıp güvenmek olduğundan güçlü bir iman gerektirir. Gazzâlî de tevekkülü imanın bölümlerinden saymış ve tevekkülün tevhid esaslı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁰ İbrahim Sentebe yolda birçok şeye ihtiyaç duyulmasına rağmen yanına hiçbir şey almayıp sağlam bir imanla Allah’a tevekkül edip teslimiyet göstermiştir. Nitekim “*Kim Allah’a tevekkül ederse Allah ona yeter*”⁴⁴¹ buyrulmuştur.

Menkıbeden çıkarılabilecek bir diğer ders, dünya malının manevi yolculukta sıkıntılara yol açabileceğidir. İbrahim Sentebe’nin dünya malı sayılabilecek ufak bir nal kayışı sebebiyle yürüyemeyecek hale gelmesi maddi veya dünyevi bağlılıkların, manevi ilerleyişi engelleyebileceğini simgeler. Buna göre dünyaya bağlılık ne kadar küçük olursa olsun manevi yolculukta yük olabilir. Nitekim Kur’ân’ı Kerîm’de dünya hayatının bir aldatmaca olduğu ifade edilirken,⁴⁴² Hz. Muhammed (s.a.v) de,

⁴³⁷ Molla Câmi, *Nefahâtü’l Üns Min Hadarâti’l-Kuds Evliyâ Menkıbeleri*, terc. Mahmud Lâmiî Çelebi (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2020), 177.

⁴³⁸ Uludağ, *Tasavvuf ve Terimler Sözlüğü*, 488.

⁴³⁹ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 134.

⁴⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 7/821.59.

⁴⁴¹ et-Talâk 65/3.

⁴⁴² Âli İmrân 3/14.

“Kalplerinizin bağı olduğu yerde servetinizin de olduğu yer bulunur”⁴⁴³ sözleriyle kişinin kalbinin meylettiği yere göre servetin ve çabanın da oraya yöneleceğini ifade etmiştir. Müridin yanına almak istediği bir nal kayışı bilinen tevekkül anlayışına ters gibi gözükse de sülûk yolculuğunun şartları arasında, kişinin yanında azık ve para bulunmaması, seferi tecrübe ve tevekkül üzere olması gerektiği bulunmaktadır.⁴⁴⁴ Zira İbrahim el-Havvâs’a göre, “Boş bir avuç ve temiz bir kalp ile kişi dilediği yere gidebilir.”⁴⁴⁵

Menkıbeden çıkarılabilecek bir diğer ders fakr sahibi kişinin yardımcısının Allah Teâlâ olduğudur. Yahya b. Muâz’a fakrın ne olduğu sorulduğunda o şöyle yanıt vermiştir: “Fakrın hakikati kulun Allah’tan başka bir şeyle müstağni olmamasıdır. Fakrın tarifi ve şekli ise tüm sebepleri yok etmektir.”⁴⁴⁶ Tasavvufî eğitimde fakr, sâlikin manevi yolculuğunda ulaşmayı hedeflediği en yüksek mertebelerden biri olup, kulun kendi benliğinden dahi vazgeçerek mutlak bir ihtiyaç içinde Allah’a yönelmesidir. Fakr yolunu benimseyen kişi artık dünyevi ölçütlerle değerlendirilemez. Çünkü o, kendini Hakk’a adanmış bir gönüldür ve bu dünyaya ait hiçbir değer onu satın alamaz.⁴⁴⁷

3.5. İbrahim b. Ethem ve Yanındakilere Soru Soran Genç Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Molla Câmi, *Nefahâtü’l Üns Min Hadarâti’l-Kuds Evliya Menkıbeleri* eserinde Osman b. Ammare’dan rivayet edildiğine göre, bir gün İbrahim Edhem, Muhammed b. Sevban, Ubbad Mınkarî Hacer-i Esved taşının yanında oturup muhabbet ediyorlarmış. Karşılarında ise edep içinde güzel bir genç oturuyormuş. Genç kişi İbrahim Ethem’in de içinde bulunduğu topluluğa bir soru sormak üzere izin istemiş ve şu şekilde sorusunu belirtmiş:

“Ben öyle bir kimseyim ki geceleri uyumam, gündüzleri bir şey yemem, Bir yıl hacca gelirim, bir yıl gazaya çıkarım ancak bu işlerden burnuma hiçbir kötü koku

⁴⁴³ Tirmizî, *Sünen*, “Zühd”, 36.

⁴⁴⁴ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, haz. Süleyman Gökbulut (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016), 59.

⁴⁴⁵ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 60.

⁴⁴⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 360.

⁴⁴⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182.

gelmez ve gönlümde hiçbir iz bulamam. Durumum böyledir siz bu konuda bana ne dersiniz.” dedi.

Topluluktan biri bu gencin ibadetlerinden çok hoşlandığını belirtti ve İbrahim Ethem de gencin bu yaptığı işlerden memnuniyetini belirterek şöyle dedi:

- “Bu yaptıkların asıl tasavvuf ehli kişilerin işlerindendir. Onlar ki hallerine her zaman ibret nazarıyla bakarlar ve taat ve hizmetinin aranmasına dikkat etmezler.” Yani gerçek sûfîler hizmet işinde bütün halktan daha ileridedirler, ancak bunu dile getirmezler. Hizmetlerinden dolayı da hiçbir ücret ve karşılık beklemezler.⁴⁴⁸ İbrahim Edhem’in cevabında vurgulandığı gibi, gerçek tasavvuf ehli kişiler yaptıkları güzel işler vesilesiyle en ileri seviyede olsalar bile bundan üstünlük çıkarımı yapmazlar.

Buna göre menkıbeden çıkarılabilecek ilk ders, kalbinde Hakk Teâlâ’nın rızasını taşıyanın amelinin de ihlaslı olması ve riyadan kaçınması gerekmektedir. Peygamber Efendimiz bu konuda, “*Bir kimse ilmiyle iftihar etmek veya akılsızlarla münakaşa etmek ya da halkın teveccühünü kazanmak için ilim talep ederse Allah onu cehenneme sokar.*”⁴⁴⁹ buyurmuştur. Buna göre insan yapıp ettikleriyle övünmemeli ve Allah’ın rızasını öncelemelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ihlas kavramı birçok âyette geçmekte olup⁴⁵⁰ imandan sonra en çok vurgulanan değerlerden biri ilim, bir diğeri ise salih ameldir. Kuşeyrî’ye göre ihlas, ibadetlerde sadece Allah Teâlâ’nın rızasını murad etme durumudur. Bu da sadece Allah Teâlâ’ya yaklaşmakla mümkün olur. Allah’tan başka herhangi bir yaratılmış adına bir şeyler yapmak ve başkasının takdirini kazanmak adına bir niyet taşımak ihlasa engel olan durumlardandır.⁴⁵¹ Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v)’in ifadesiyle, insanların dış görünüşlerine değil kalplerinin haline ve niyetlerine bakmaktadır.⁴⁵² Bu sebeple kalbinde Allah’ın rızasını önceleyen mü’min amellerinde derin anlamlar taşır.

Menkıbeden çıkarılabilecek bir diğer ders tasavvufun hâl ile yaşanıp söz ve gösteriştan uzak olması gerektiğidir. Gerçek sûfîler yaptıkları ibadet ve hizmetleri

⁴⁴⁸ Molla Câmi, *Nefahâtü’l Üns Min Hadarâti’l-Kuds Evliya Menkıbeleri*, 132.

⁴⁴⁹ İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbu’l-İlim, 402.

⁴⁵⁰ ez-Zümer 39/2-14; Beyyine 98/5.

⁴⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 289.

⁴⁵² Müslim, el-Câmi’u’s-Sahîh, “Birr”, 33.

gösteriş vesilesi kılmazlar. Bu durum söz konusu kıssada da İbrahim Edhem'in kendisine sorulan soruya verdiği cevapta açıkça belirtilmiştir.

Hâl, tasavvufî eğitimin bir parçası olmakla birlikte kişinin manevî durumu ve amellerinin bir yansımasıdır. Sâlik, elde ettiği bu manevî durum sayesinde şeytanın ve dünyanın geçici cazibelerinden korunmayı öğrenir.⁴⁵³ Hâl, sûfîye Allah Teâlâ tarafından vehmedilen bir durum olup, seyr ü sülûk yolundaki sâlikin manevî hâl durumu sürekli olarak değişebilen bir özellik gösterir. Örneğin kişi zaman zaman huzur ve mutluluk içindeyken zaman zaman da sıkıntı yaşayabilir.⁴⁵⁴ Nitekim Hanzele b. Rebi, Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanında ve O'nun sohbetinde iken aldığı tadı, sohbetten ayrıldıktan hemen sonra kaybettiğini ifade eder. Hz. Peygamber'de bu tür durumların bazen yaşandığını ancak devamlı olmayacağını buyurmuştur.⁴⁵⁵ Tasavvufî eğitim kişiyi bu inişli çıkışlı ruh hâllerinden geçirerek kararlı bir şekilde insanı kâmil derecesine ulaştırmaya çalışır.

3.6. Kuyu Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Mârifetnâme adlı eserinde hikâye olunduğu üzere, Ulvî Fakîrullah Tillovî (r.a) Hazretleri, bir komşusunun vefatı üzerine bir köye taziyeye gider. O köydeki evlerin her birinde kurumuş şekilde bir kuyu bulunmaktadır. Bu kuyular yazın meyve ve yiyeceklerin serin tutulması amacıyla kullanılan kuyulardır. Taziye sonrası camiye gitmek üzere taziye yerinden ayrılır ancak avluya çıktığında yanlışlıkla kuyulardan birinin içine düşer. Kuyunun dibine inen Hazret kaybolur ve dış kapıyı bulamaz. Kendisi için oradan bir kapı açılır ve manevî bir cezbe ile Hazreti içeri alır. Orada evliyaların ruhları ile karşılaşır ve manevî bir sarhoşluk durumu yaşar. Daha sonra kuyunun içi o aşkın nuru sayesinde yeşil bir hâl almıştır.

Hazretin bu manevî hâlini bilmeyen cemâat ve köy halkı onun kaybolmasının üzüntüsü içinde onu her yerde arar ancak bulamazlar. Sonrasında dokumacı bir Müslüman dükkanında çalışırken Hazretin tatlı sesini duyarak, halka haber salar. Birlikte kuyunun başına giderek onu kuyudan çıkarırlar. Tillovî Hazretleri kuyudan

⁴⁵³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 188.

⁴⁵⁴ "Hal", *Temel İslam Ansiklopedisi*, 3/274.

⁴⁵⁵ Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Tevbe", 12.

çıkarılmasından memnun olmaz ve bu duruma istinaden kuyudan çıkardıkları için etrafına şikâyetle bulunur.

Tillovi Hazretleri'nin kuyuya düşüşü, zâhiren bir kaza olarak görünse de aslında Allah'ın takdiriyle gerçekleşen manevî yükselişin başlangıcıdır. O, karanlık bir kuyuda sekiz yıl geçirmiş, halktan uzaklaşıp Hakk'a yakınlaşmış ve istiğrak hâline girmiştir.⁴⁵⁶ İstiğrak, ilahî aşkın tesiri altında kalan sâlikin, maddî ve manevî tüm dünyalıkları unutarak derin bir tefekkür ve vecd hâline girmesidir. Sâlik bu durumdayken kendine ve dış dünyaya karşı adeta suya atıldığında kaybolan bir taş gibi kayıtsız kalır ve İlahî muhabbet diyarında kaybolur gider.⁴⁵⁷ Kıssa, sâlikin içsel yolculuğunda sabır, teslimiyet ve halvetin nasıl bir dönüşüm sağladığını gösteren sembolik bir anlatımdır.

Menkıbeden çıkarılabilecek ilk ders karanlık kuyuların ardından sabredenlere nurlu kapıların açılacağıdır. Zorluk ve sıkıntılar, ilahî imtihanın bir parçası olmakla birlikte sabırla karşılandığında rahmet ve felaha vesile olur. Nitekim Hz. Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atıldığında ve kendisine iftira atılıp hapse konulduğunda isyan etmeyip güzel bir sabır göstermiştir. Yüce Allah da bu sabra mükafat olarak onu Mısır'ın en saygın azizi yapıp ailesiyle yeniden buluşturmuştur.⁴⁵⁸ Yine Firavun'un zulmünden korkan Hz. Musa'nın annesi Yüce Allah'ın emriyle Hz. Musa'yı bir sandık içine koyup Nil Nehrine bırakır. Bu durum anne için çocuğundan tamamıyla ayrılık olarak görünse de daha sonra çocuğuna süt anne olarak Allah'ın izni ile tekrar kavuşur. Allah Teâlâ Hz. Musa'yı Firavun'un sarayına kadar ulaştırır, onu korur ve ileride kavmini özgürlüğüne kavuşturacak bir peygamber olarak hazırlar.⁴⁵⁹ Söz konusu kıssalardan da anlaşılacağı üzere her düşüş bir yükselişe, her sınav bir mertebeye dönüşür.

Menkıbeden çıkarılacak bir diğer ders Hakka ulaşmak için dünyevi bağlardan kopmanın gerekli olduğudur. Nitekim Tillovî hazretleri onu kuyudan çıkarmak isteyenlere karşılık, "Allah rızası için beni bırakın benim sizinle işim kalmadı" sözleriyle dünyadakiler ve içindekilerle bağımlı kesmek istediğini, tek menzilinin

⁴⁵⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, sad. Fuad Başar (İstanbul: Kit-San Matbaacılık, 1984), 649.

⁴⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf ve Terimler Sözlüğü*, 258.

⁴⁵⁸ Yûsuf 12/1-111.

⁴⁵⁹ Tâhâ 20/21; Kasas 28/29-35.

Hakk’a vuslat olduğunu ifade etmiştir. Mevlânâ’da Mesnevi’inde “Ey oğul! bağıni kes kurtul. Gümüşe, altına, esaretin ne vakte kadar?”⁴⁶⁰ ifadesi, tasavvufî eğitim sürecinde müridin nefsin esaretinden kurtularak dünyalığa olan bağılılıklarını terk etmesi ve hakikate yönelmesi gerektiğini vurgulayan temel bir öğretiyi yansıtır.

Kur’ân’ı Kerîm’de “Dünya hayatı oyundan, eğlenceden, süs ve gösterişten ibarettir. Mallar çocuklar, dünya hayatının geçici zevklerindendir. Allah katında bâkî olan doğru yolda olanların amelleridir”⁴⁶¹ buyrulmuştur. Bir başka âyette ise yine “Dünyanın geçici faydası azdır, asıl iyi olan ahirettir.”⁴⁶² buyrulmuştur. İki âyette de dünya hayatının geçiciliğine vurgu vardır. Tasavvufî eğitimde de dünya hayatının geçici ve aldatıcı olduğu gerçek mutluluğun ahiret hayatı olduğu öğretilir.

3.7.Câriye ile Efendisinin Menkıbesi ve Tasavvufî Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin, Mârifetnâme adlı eserinde hikâye olduğu üzere, bir adam yatsı namazının ardından cariyesi ile baş başa kaldığında aralarında dikkat çekici bir konuşma geçer. Adam cariyesine, “yatağı hazırla da uyuyalım” der. Bunun üzerine cariyeye şu anlamlı soruyu yöneltir:

- “Ey Efendi senin bir Mevlâ’n var mıdır?” Adam, “Evet vardır” diye cevap verir. Cariye tekrar sorar:

- “Senin Mevlâ’n geceleri uyur mu?”

Adam, “hayır, o Hayy ve Kayyum’dur, asla uyumaz” der. Bunun üzerine cariyeye şu ibretli sözü söyler:

- “Öyleyse, hiçbir zaman uyumayan Mevlâ’nın huzurunda sen nasıl olur da gönül rahatlığıyla uyuyabilirsin?”

Cariyenin bu sözleri efendisinin gönlünde derin bir tesir bırakır. O günden sonra gece ibadetini sürekli hale getirir ve ömrü boyunca gece namazlarını

⁴⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, 1/43.

⁴⁶¹ el-En’âm 6/32.

⁴⁶² en-Nisâ 4/77.

aksatmamaya gayret gösterir. Zamanla bu manevi gayreti sayesinde velayet mertebesine ulaşır.⁴⁶³

Menkıbeden çıkarılacak ilk ders nefis uykusundan uyanmayı ve Allah'ın her dâim gözetimi altında olduğunun bilincinde olunmasıdır. Abdülhalik Gücdüvânî Hazretleri, insanın aldığı her nefesi bilinçli ve uyanık bir şekilde vermesi gerektiğini ve gafletten uzak durması gerektiğini vurgular. Ona göre nefes alıp verilirken sürekli olarak Allah hatırlanmalı ve O'na saygı ve muhabbetle yönelmelidir. Gücdüvânî, nefesini bu bilinçle alıp verenleri “diri”, gaflet içinde nefes alıp verenleri ise “ölü” olarak nitelendirir.⁴⁶⁴ Gücdüvânî'nin vurguladığı üzere nefesi bile uyanık bir şuurla alıp vermek, her nefeste Allah'ı hatırlamak ve nefesin bile gaflet içinde olmaması gerektiğini savunması tasavvufun yapı taşlarından olan “her ânı Allah'la yaşamak” düşüncesinin bir yansımasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, “*Kendi kendine yalvararak ve ürpererek yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an ve gafillerden olma*”⁴⁶⁵ buyurmuştur. Çünkü Allah'ı anmayan bir kalp manen uyanıklığını kaybeden bir kalptir. Nitekim “*Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur*”⁴⁶⁶ âyeti, insanın ruhunda meydana gelen manevî sıkıntının gafletten uyanıp Allah'ı daima zikretmekle giderilebileceğini ifade eder. Benzer şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de az uyuyup gecenin bir kısmının ibadetle geçirilmesini emreden birçok âyet bulunmaktadır.⁴⁶⁷ Zira velilik yoluna girenler, üç hasleti kendisine adet etmelidir. Bunlar; acıktığı zaman az yemek, uykusu geldiği vakit az uyumak, lüzumsuz konuşmamak ve konuştuğu zaman da az konuşmaktır.⁴⁶⁸

Menkıbeden çıkarılacak bir diğer ders ise Allah'a yakınlığın makam ve statüyle değil kalbin uyanıklığı ve takva ile kazanıldığıdır. Zira cariye'nin zâhirî olarak düşük bir konumda olmasına rağmen manevî yönden uyanık olup efendisine Hakkı hatırlatması manevî makamların dünyevî mevkilerle ölçülemeyeceğini gösterir. Takva, insanın dinine zarar vermesinden korktuğu her şeyi terk etmesi demektir. İnsan nasıl

⁴⁶³ İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 283.

⁴⁶⁴ Kotku, *Nefsî Terbiyesi*, 286.

⁴⁶⁵ el-A'râf 7/205.

⁴⁶⁶ er-Ra'd 13/28.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân 3/17; Furkân 25/64; İnsan 76/26.

⁴⁶⁸ İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 278.

vücuduna zarar veren şeylerden kendini alıkoyup perhiz yapıyorsa, aynı şekilde dinine zarar versen şeylerden de kendisini korumalıdır. Dine zarar veren şeylere gelince bunlardan birincisi haram olan şeylerdir. İkincisi ise helâlde aşırıya gitmektir.⁴⁶⁹ Buna göre takva, yalnızca haramdan uzak durmak değil, kalbi Allah’tan alıkoyan her türlü aşırılıktan sakınmaktır. Helâl bile olsa ölçüsüz davranmak kalpte gaflet doğurabilir. Bu sebepten takva, kalbi daima Allah’la bir tutma hassasiyetidir denilebilir.

Yüce Allah, *“Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi milletler ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.”*⁴⁷⁰ buyurmuştur. Bu âyet, insanın Allah katındaki değerinin soy, cinsiyet, ırk ve makamla değil, takva ile ölçüldüğünü vurgular.

İslam âlimlerinin birçoğu, insandaki kötü hasletlerin seyr ü sülûk eğitimi gibi manevî eğitimlerle değişebileceği ve yerine güzel hasletlerin kazanılabileceği görüşündedir.⁴⁷¹ İnsan yaratılışı gereği temiz olsa da sonrasında nefis çukuruna düşebilmektedir. Tasavvufî eğitim, nefsi terbiye ederek insanı fitratındaki güzelliğe döndürmeye çalışır.

⁴⁶⁹ Gazâlî, *Âbidler Yolu*, çev. Ali Bayram ve M. Sadi Göğenli (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2020), 103.

⁴⁷⁰ el-Hucurât 49/13.

⁴⁷¹ es-Sühreverdî, *Avarifü’l-Meârif*, 353.

SONUÇ

Tasavvuf, insanın manevî yönünü geliştirmeyi ve nefsini terbiye ederek kişiyi kemale erdirmeyi hedefleyen bir irfan yoludur. Bu yol, sadece bilmenin yeterli olmadığı, sahip olunan ilmin hâl ile yaşanıldığı, derin bir tefekkür ve sabır yolculuğudur. Tasavvufî eğitim, bu yolculuğu sistemleştirerek bireye yetkinlik kazandırmaya çalışan bir terbiye metodudur. Bu eğitim, bireyi hem teorik hem de manevî olarak olgunlaştırarak hakikate yaklaştırmak için kullanılan en etkili yöntemlerden biridir.

Bu çalışmada ilk olarak tasavvufî eğitimin kuramsal çerçevesi çizilmiş ve bu eğitimin, kişinin manevî yönünün geliştirilmesine katkı sağlayan bir eğitim süreci olduğu konu edilmiştir. Tasavvufî eğitimde kullanılan kıssaların muhataba direk emir verme ya da yasaklar koymanın yanı sıra, kişinin iç dünyasına hitap eden ve ibret duygusu uyandıran anlatımlar olduğu tespit edilmiştir. Kıssalardan yardım alarak verilen eğitim, manevî gelişim sürecini desteklemektedir. Bu anlatılar bireyin manevi gelişimini desteklemekle birlikte kültürel zenginlikleri, ahlakî ilkeleri ve değerleri gelecek nesillere aktaran bir vasıta işlevi görmektedir. Kıssalar, sözlü geleneğin önemli bir parçası olarak hem bireysel hem toplumsal düzeyde değerlerin paylaşımını yapan çok güçlü anlatım yöntemleridir. Bu anlatılar, bilgiyi ezberlemekten ziyade içselleştirmeye yardımcı olması bakımından da tamamlayıcı bir eğitim yaklaşımı sunmaktadır. Kıssalar ve menkıbelerin içerdiği mesajlar evrensel olduğundan herkes için etkili olabilecek niteliktedir. Bu çalışmada, bu anlatıların birey üzerindeki dönüştürücü etkileri ve eğitimsel faydaları ele alınarak tasavvufî eğitimde kıssa ile anlatım yönteminin önemi farklı yönlerden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan incelemeler, Kur'ân kıssaları ile tasavvufî menkıbeler arasında işlevsel bir ilişki bulunduğunu ortaya koymakta ve her iki anlatım geleneğinin tasavvufî eğitimdeki rolünü belirlemeyi amaçladığı tespit edilmiştir. Çalışmada, Kur'ân kıssalarının ilahî bir eğitim modeli olduğu, menkıbelerin ise bu modelin tarihsel, kültürel ve bireysel düzeydeki tecrübî yansımaları olarak işlev gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışmada kıssa ve menkıbelerin yalnızca öğüt verici hikâyeler olmayıp aynı zamanda bireyin manevî gelişimine ve içsel olgunlaşma sürecine katkı sağlayan önemli bir eğitim yöntemi olduğu tespit edilmiştir.

Özellikle klasik tasavvuf eserlerinden olan Nefahâtü'l-Üns, Marifetnâme ve İhyâu Ulûmi'd-Dîn gibi eserlerde geçmekte olan menkıbelerin hem örnek şahsiyetlerin manevî tecrübelerini aktarmayı hem de muhatapta hal ve davranış değişikliği oluşturmayı hedefledikleri görülmektedir. Bu eserlerdeki menkıbeler bazen mübalağalı anlatımlar sayesinde duygusal tesirler oluştururken, bazen de sade ve abartısız bir anlatımla muhatapı doğrudan muhasebeye sevk etmektedir. Her iki durumda da amaç, bireyi ilahi hakikate yaklaştırıp nefis muhasebesi yapabilmesine imkân sağlamaktır.

Kur'ân kıssaları, Peygamberlerin örnek yaşantıları üzerinden insanın beşerî imtihanlarını, nefis terbiyesini ve hakikate yönelişi anlatır. Bu kıssalarda ilahî irade eğitici bir görev üstlenir ve insanın manevî dünyasında meydana gelen değişim süreci sabır, tevekkül, teslimiyet, affedicilik gibi değerler vasıtasıyla şekillenir. Tasavvufî menkıbelerde ise aynı değerler sûfilerin yaşantıları üzerinden somutlaştırılarak bireyin söz konusu değerleri içselleştirmesi sağlanmaya çalışılır.

Çalışmada bazı kıssa ve menkıbelerin sabır, tevekkül, tövbe, zühd ve teslimiyet gibi ortak değerler üzerinde birleştiği ortaya konulmaktadır. Söz konusu değerler hem kıssalara hem menkıbelere konu olan sûfî şahsiyetlerde birer eğitim aracı işlevi görmektedir. Örneğin Hz. Yusuf kıssasında sabır, ilahî bir terbiye vasıtasını temsil ederken, aynı tema İbrahim Ribâtî ve mürşidiyle olan yolculuğu menkıbesinde de dünyevî arzulardan arınmayı temsil etmektedir. Hz. Musa ile Hızır kıssasında yer alan “ilm-i ledün” öğretisi ise menkıbelerde mürşid-mürîd ilişkisine temel teşkil eden bâtinî bilginin mahiyetini açıklayan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatılar ortak temalar üzerinden manevî değerlerin eğitim ortamında fark edilip kavranmasına zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada tasavvufî eğitimin yalnızca bir bilgi aktarım süreci değil, aynı zamanda insanın kendi varoluş hakikatini idrak etmesini sağlayan bütüncül bir dönüşüm yolculuğu olduğu sonucu elde edilmiştir. Kur'ân kıssaları ve tasavvufî menkıbeler bu yolculukta bireye hem yön hem yöntem kazandırır. Kur'ân kıssaları bireyi ilahî hakikate ulaştırırken; menkıbeler, bu hakikatin insanda nasıl yaşanabileceğini gösterir. Kıssalar ve menkıbeler, insanın kendini tanımasına katkı sağlamakla birlikte geçmiş milletler hakkında ibretlik hikâyeler aktararak bu

durumların kendi başına da gelebileceği mesajını verir ve bireyin ders çıkarmasını sağlar.



KAYNAKÇA

- Akbak, Muhammed Yusuf. “Yunus Emre Dîvânında Mürid-Mürşid İlişkisi”. *Tokat İlmiyat Dergisi* 10/1 (2022), 222-246.
- Akdoğan, Ömer. “Safîyyüddîn Ahmed Kuşâşî’ye Göre Tasavvufî Terbiyede Verâ”. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 25 (2022), 133-145.
- Akıncı, Adem. “Kur’an Kıssalarının Din Öğretimindeki Yeri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2004), 43-63.
- Akpınar, Ali. “Mesnevi’de Kıssa Eğitimi Şeyh Deküki Örneği”. *Türk Kültürü Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mesnevilik*. 1/126. Konya: Sümam Yayınları, 2007.
- Altıntaş, Hayrani. *Mevlâna Düşüncesinin Kur’anî Temelleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü’l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Aydın, Muhammed. “Kur’an ve Sünnete Göre Çocuk Eğitiminde Ödül ve Ceza”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13 (2014), 79-90.
- Aydoğan, Meryem. “Kur’an’da Yûsuf Kıssasının Eğitsel Açısından İncelenmesi.” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (2021), 23-38.
- Ayiş, Mehmet Şirin. “Semennû’ Zikir Anlayışı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2021), 25-45.
- Bilge, Neşet. *Kur’an’da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Boyraz, Edibe. “Tasavvufta Çocuk ve Çocukla İlişkili Kavramlar”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/1 (2023), 924-936.
- Bulut, Hasan. “Dilbilimsel Açısından Kur’an’da İ’caz”. *Academic Knowledge* 1/1 (2018), 37-49.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*. çev. Ömer Faruk Hilmi. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y.
- Câmî, Molla. *Nefahâtü’l Üns Min Hadarâti’l- Kuds Evliya Menkıbeleri*. çev. Mahmud Lâmiî Çelebi. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2020.

- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Celâleddin Rûmî, Mevlânâ. *Mesnevî-i Şerif*. haz. Recep Kibar. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2014.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta’rifât/Tasavvuf Istılahları*, ter. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Çağrı, Mustafa. “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa. “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2021.
- Çakır, Mehmet Saki. “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik’teki Uygulanan Örnekleri”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019), 488-505.
- Çakıroğlu, Selim ve Süleyman Derin. “İşârî Tefsirlerde Hz. Nûh”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/47 (2021), 1-28.
- Çelik, İsa ve Birol Yıldırım. “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 86 (2018), 21-44.
- Çınar, Nazım. “Tasavvufta İcâzet Geleneği: ‘Nakşî Hâlidî Şeyhi Ervâdî Örneği’”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 6 (2020), 63-104.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2014.
- Diler, Ramazan. “Emir bi’l-Ma’rûf ve Nehiy ani’l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”. *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 981-990.
- Dumlu, Mikail. Kâdiriyye Tarîkatı Hâlisiyye Şubesi’nde İcrâ Edilen Ferdi ve Cemaatle Zikirler”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8/13 (2023), 15-17.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: TDV İslam Araştırma Merkezi, 2004.
- Ebû Nasr Serrâc, Abdullah bin Ali bin Muhammed bin Yahya. *el-Lüma*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

- el-Hânî, Muhammed b. Abdullah. *Sûfiyye Âdâbı: Behcetü's-Seniyye*. çev. Mehmet Talha Odabaşı. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Ergül, Necmettin. "Tasavvufta Çevre Algısı". *International Journal of Social Science*. 34/2 (2015), 207-214.
- Ertuğrul, Muzaffer. "Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (2024), 883-909.
- "Fütüvvet". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Reşat Öngören. 3/105-107. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Gazzâli, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Ahmed. *Âbidler Yolu*. çev. Ali Bayram-M. Sadi Çöğenli. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2020.
- Gazzâli, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Ahmed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. çev. Mehmed Müftüoğlu. İstanbul: Çelik Yayınları, 2016.
- Göktaş, Vahit. "Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2021), 137-155.
- Görgün, Tahsin. "Kur'an Kıssalarının Neliği Üzerine". *IV. Kuran Haftası Kur'an Sempozyumu*. 1/20-42. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Gözütok, Şakir. "Tasavvufî Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi". *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2011), 91-102.
- Gözütok, Şakir. *Sûfî Pedagojisi*. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2012.
- Gudde, Abdulfettâh Ebû. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayıncılık, 2018.
- Gül, Halim. "Tasavvufî Bir Kavram Olarak Halvetin İnsanî Boyut Açısından Kur'an ve Sünnete Dayalı Olarak Değerlendirilmesi". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 7 (2020), 61-80.
- Güldütuna, Dilek. "H. Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2018), 187-207.
- Gümüşhanevi, Ahmed Ziyâüddin. *Cami'u'l-Usul (Veliler ve Tarikatlarda Usul)*. çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1987.

- Güngör, Erol. *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- İsfahânî, Ragıb. *Müfredat/Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İbn Acibe Ahmed. *el-Baru'l-Medid fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr. *İbn Kesîr Tefsîri*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Sağlam Yayınları, 2009.
- İsfahânî, Ragıb. *Müfredat/Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kandemir, Yaşar. "Hadis". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/27. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Kara, Mustafa. "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40/419/423. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karapolat, Emrah. "Klasik İslam Düşüncesinde Ahlak Eğitimi Anlayışı (Ahlâk-ı Celâlî Örneği)". *Sinop İlahiyat Dergisi* 2 (2025), 39-52.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kandemir, Yaşar. "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kotku, Mehmed Zahid. *Nefsin Terbiyesi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed Ebu'l Kâsim el-Nişaburî. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Adım Yayınları, 2013.
- Kutub, Seyyid. *Kur'an'da Edebî Tasvir*. çev. İsmail Aslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 1999.
- Kübrâ, Necmüddîn. *Tasavvufta On Esas Usûl-i Aşere Şerhleri*. haz. Mustafa Çelik. İstanbul: Bedir Yayınları, 2017.
- Kübrâ, Necmüddîn. *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

- Kübrâ, Necmüddîn. Seyr-ü Sülûk Risâleleri. haz. Süleyman Gökbulut. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016.
- Mahmutoğlu, Temel. “Tevbe ve Yûnus Sûresi Arasındaki Münâsebetin Tenâsübü’l-Kur’ân İlmi Açısından İncelenmesi”. *Baberti* 19 (2024), 86-116.
- Mekkî, Ebu Tâlîb. *Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2014.
- Mertoğlu, Suat. “Kıssa”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 5/170-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- “Mucize”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Reşat Öngören. 6/88-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Neşri, Metin. “Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nisbet Edilen Etvâr-ı Seb’a Risalesi”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2015), 125-130.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Kırk Hadis Şerhi*. çev. Mustafa el Buğa-Mühyiddin Mistu. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2010.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Riyâzu’s-Sâlihîn*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014.
- Nûrî’l-Arabî, Muhammed. *Niyâzi-i Mısırî Divânı Şerhi*. haz. Mustafa Tatçı-İbrahim Özay. İstanbul: H Yayınları, 2014.
- Orhan, Kübra Zümrüt. “İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye’de Murâkabe”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 397-404.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1994.
- Özgen, Mehmet Kasım. “Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2013), 215-226.
- Özköse, Kadir. (ed.), *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Sâlehî, Akbar. “İslami Eğitim ve Öğretiminde Kur’an Kıssa ve Hikâyelerinin Rolü”. çev. Mustafa Kara. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 183-197.
- Sâmi, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. Ankara, TDK Yayınları, 2015.
- Sarıkaya, Berat. “İnsan Allah İletişimi ve Tevessül” *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014), 118-135.

- Sayın, Esmâ. “Tasavvuf Kültüründeki Zühhd Anlayışının Tasavvufî ve Psikolojik Etkileri”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018), 122-134.
- Selvi, Dilaver. vd. *Kuran ve Sünnet Işığında Rabıta ve Tevessül*. İstanbul: Ümran Yayıncılık, 1994.
- “Semâ”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed.Reşat Öngören. 7/199-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Soysaldı, İhsan. “Tasavvufî Tevbede Sözün Rolü ve Mürşid-Mürîd İlişkisi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021), 141–155.
- Sûfî, Abdulkadir. *Cihad Bir Temel Tasarım*. çev. İsmet Özel. İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980.
- Süyûtî, Celâleddin. *Esb’abü’n Nüzûl*. çev. Abdulcelil Alpkıray. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Le’âlî’ü’l-Masnû’a fî’l-ahâdîsi’l-mawdû’a*. thk. Muḥammad ‘Abdurrahmân el-Mar’aşlî. Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1990.
- Sühreverdî, İmam Şihâbuddîn Ebu Hafs Ömer bin Muhammed. *Avârifü’l-Meârif*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Bayrak Matbaa Yayıncılık, 2010.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Mecmû’a-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahmân es-Sülemî*. thk. Nasrullah Pürcevadî. Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 2010.
- Sümer, İdris. “Bir Peygamber Allah’ın Kendisine Güç Yetiremeyeceğini Düşünür mü? - Bir Âyet Mealinin Düşündürdükleri”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2024), 342-360.
- Şahin, İskender. “Musa-Hızır Kıssası ile İlgili Ayetlerin Tasavvuf Âdabı Çerçevesinde Yorumu Üzerine”. *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (2022), 216-245.
- Şengül, İdris. *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto Yayıncılık, 2019.
- Tay, Mesut. “Abese Suresi Bağlamında Hz. Peygamber’e Yöneltilen “İt’ab” Ayetleri”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/2 (2022), 51-61.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi’u’s-Sahîh (Sünen)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. Beyrut: Dârü’l-Ğarbü’l-İslâmî, 1998.
- Tosun, Necdet. *Hâcegân Yolu*. İstanbul: Erkam Akademi, 2022.
- Türer, Osman. “Hürriyet Kavramının Tasavvufî Yorumu”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 87-95.

- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.
- TDK (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). “Behimi”. (Erişim Tarihi: 10.01.2025)
<https://sozluk.gov.tr/>
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Haber”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/293-297. İstanbul: TDV İslam Araştırma Merkezi, 1996.
- Yıldırım, Suat. “Kur’an-ı Kerimde Kıssalar”. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* (1997), 30.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. Haririzâde Mehmed Kemâleddin’in Rıza Hakkında Görüşleri ve Bela ve Musibetlere Yaklaşımı. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (2023), 27-51.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufta İrşad, İrfanî Tebliğ ve Davet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçay Yayınları, 2015.
- Zemahşerî, Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf Tefsiri*. çev. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2020.